

EGAN

EGAN aldizkariaren **75** urteurrena
1948 **75.** 2023

2023 - 3/4

EGAN

LITERATURA ALDIZKARIA
EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

KULTURA ETA HIZKUNTZA
POLITIKA SAILA

DEPARTAMENTO DE CULTURA
Y POLÍTICA LINGÜÍSTICA

**Gipuzkoako
Foru Aldundia**
Diputación Foral
de Gipuzkoa

**ETORKIZUNA
ORAIN**
Es futuro

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura eta Hizkuntza Politika Sailak
lagundutako aldizkaria

Idazkaritza eta harpidetzak:
Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea. Gipuzkoako Saila.

Peña y Goñi 5, 2. ezk. – 3.263 posta-kutxa – 20002 Donostia

Posta elektronikoak: egan.bascongada@gmail.com
comisiongipuzkoa@bascongada.e.telefonica.net

Webgunea: <https://www.rsbap.org/ojs/index.php/egan>

ISSN: 0422 - 7328. EGAN

Legezko Gordailua: S.S. 289/1958

Inprimategia: FASPRINT-IGARA -Donostia

EGAN ALDIZKARIA, BIKAINTRASUNAREN RADIO SAN SEBASTIÁN SARIA

Egan literatura aldizkariak Bikaintasunaren Saria jaso du euskararen kategorian, SER kateko Radio San Sebastián-en eskutik. Aurten, 75 urte betetzearekin batera saritua izan da eta zorioneko gaude!

Epaimahaiak hauxe nabarmendu du: “Euskararen zabalkunde, zaintza eta modernizazioarekin duen konpromisoa. Euskarazko literatura sustatzeko egindako lana”.

Saria azaroaren 23an jaso genuen Donostiako Kursaal jauregian.

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA
EGAN Literatura aldizkaria

Erredakzio Kontseilua

Zuzendaria:

Koro Segurola Azkonobeta
Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte

Erredakzio arduraduna:

Izaro Arroita Azkarate
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Iñaki Aldekoa Beitia
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Amaia Elizalde Estenaga
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Ana Gandara Sorarrain
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Beñat Sarasola Santamaria
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Joseba Sarrionandia Uribelarrea
Idazlea

Juan Luis Zabala Artetxe
Idazlea. Itzultzailea

Posta elektronikoa: egan.bascongada@gmail.com

Egan literatura aldizkaria da, eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak 1948. urtetik argitaratzen du. 1953. urtean hasi zen euskara hutsez argitaratzen, Antonio Arruek, Aingeru Irigaraik eta Koldo Mitxelenak aldizkariaren zuzendaritza hartu zutenean. Ordutik *Egan* euskara hutsezko aldizkaria da. Sei hilabetekaria.

Egan aldizkariaren aro berriko xede nagusia literatura arloko ikerketa-artikuluak argitaratzea da. Sail horretan aldizkariak leku egin nahi die saiakera eiteko idazlanei ere. Orobat argitara emango dira literaturaz diharduten liburuen aipamenak. Beste diziplina bati atxikiak izan arren, literaturarekin ageriko lotura izan dezaketen lanak ere aintzat hartuko dira. Literatura azterketen lerroa ez ezik sorkuntzarena ere zabalik du *Eganek*, eta poesia, narrazio laburrak eta itzulpenak biltzen ditu, aldizkariaren ibilbideari jarraituz.

Ikerketa-artikuluak argitaratzeko, binakako ebaluazio sistema (itsu bikoi-tza) erabiliko da, eta kanpoko bi aditu izango dira aztertzaile.

Artikuluen gaineko erantzukizun osoa egileena da.

Egan aldizkaria honako zerrenda, aurkibide eta datu-base hauetan dago: Aurkinet-Euskaldok; Dialnet; Euskal ondare bibliografiko digitalizatua; ÍNDICES-CSIC; Inguma, Euskal Komunitate Zientifikoaren datu-basea; LATINDEX (2.0 Katalogoa. 2018-); MIAR; REBIUN; ROAD, Directory of Open Access scholarly resources; SUDOC; WorldCat.

AURKIBIDEA

2023 3/4

Maialen OTEGUI OYARZABAL Haur eta Gazte Literaturako bitartekariak gaur egun. Ikerketarako abiapuntu bat	11
Paul NATXIONDO ETXEARRIA, Unai Elorriagaren <i>Iturria</i> : genero literarioaren gatazkaz eta ipuinen jatorriaz	51

IKERMATERIALAK

Iñaki LOPEZ DE LUZURIAGA MARTINEZ, XV-XVII. mendeetako Euskal Herriko edizioa ikertzeko materialak	81
Inaxio LOPEZ DE ARANA, Rudolf Trebitsch-en 1913ko euskal grabazio musikalak (III)	99

SORTZE LANAK

Katixa DOLHARE-ZALDUNBIDE, Egiazko bizia	117
Iban ZALDUA, Eztabaida kritiko adimentsua	127
Jon ALONSO, Adimen artifiziala, literatur sorkuntza. Hamar ohar xume	139

EGAN ALDIZKARIAREN 75. URTEURRENA

Juan Luis ZABALA ARTETXE “Literatura sorkuntza <i>Egan</i> aldizkarian”	147
Idazlanak aurkezteko jarraibideak	155

**Haur eta Gazte Literaturako
bitartekariak gaur egun.
Ikerketarako abiapuntu bat**

*Children's and Young Adult Literatures
mediators today.
A beginning of a research*

Maialen OTEGUI OYARZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco

Jasotze data: 2023.04.28 Onartze data: 2023.09.15

LABURPENA

Artikulu honen helburu nagusia Lehen Hezkuntza amaitzen ari diren ikasleen irakurketa hautaketan bitartekariak duten eragina aztertzea izan da. Ikerketa aurrera eramateko, ikerketaren marko teorikoan, liburuen hautaketa prozesuak, bitartekariaren garrantzia, haurren irakurketa beharrak eta eskolako literatura kanonen inguruan adituek esandakoak aztertu dira. Ondoren, aldagai horiek kontuan hartuz, galdetegi bat sortu da. Hirugarren urrats bezala, ikastetxe baten Lehen Hezkuntzako 5. eta 6. mailako 97 ikasleri pasa zaie galdetegia, papelean idatziz betetzeko. Galdetegiak lortutako emaitzei erreparatuz, ondorioztatu da irakurketa hautuetan eta ohituretan familiak pisu handia izaten jarraitzen duela eta eskolak liburu aukeraketan eragin handia duela, baina liburuen aukeraketan bitartekari berriek geroz eta presentzia handiagoa dutela 12 urteko ikasleen artean, besteak beste, *youtuber*-ek.

Gako-hitzak: Haur eta Gazte Literatura; Lehen Hezkuntza; bitartekariak; irakurketa aukeraketa; irakurketa ohiturak.

ABSTRACT

The main objective of this article has been to analyze the influence of literary mediators in the reading choices of students who are finishing Primary Education. In order to carry out the research, in the theoretical framework of the investigation, the processes of reading choices, the importance of literary mediators, the reading needs of children and the opinions of experts on school literary canons have been analyzed. Then, taking these variables into account, a questionnaire was created. As a third step, the questionnaire was given to 97 students in 5th and 6th grades of primary school to be filled in on paper. Based on the results obtained from the questionnaire, it was concluded that the family continues having a great impact on reading choices and on reader habits and that the school has a great influence on the choice of books, but that in the choice of books new mediators are increasingly present among 12-year-old students, such as *youtubers*.

Keywords: Children's and Young Adult Literature; Primary School; literary mediators; reading choices; reader habits.

1. Sarrera. 2. Marko teorikoa. 2.1. Bitartekariak HGLn. 2.1.1. Familia. 2.1.2. Eskola. 2.1.3. Liburutegia. 2.1.4. Liburu-dendak. 2.1.5. *Youtuber*-ak eta *booktuber*-ak. 2.2. Liburuen hautaketa prozesua. 2.3. Eskolako literatur kanonak. 3. Emaitzak. 3.1. Etxeko kideak eta irakurketa. 3.2. Liburuak aukeratzeko unea. 3.3. Eskola eta irakurketa. 3.4. Herriko liburutegia. 3.5. Irakurritako liburuak. 3.5.1. Liburuen ezagutza iturria eta irakurketa. 3.5.2. Liburuen alderdirik gogokoenak. 3.5.3. Liburuen nolakotasuna. 4. Ondorioak. 5. Bibliografia. 6. Eranskinak.

1. Sarrera

Haur eta Gazte Literatura¹ (HGL) oinarri gisa duten ikastaro eta jardunaldietan maiztasunez adierazten da bitartekaritza lanarekiko kezka eta ardura. Antza denez, asko dira bitartekaritza lan on bat jaso ez duten haur eta gazte irakurleak. Modu berean, irakasle askok adierazten dute haien ikastetxeetako egoerarekiko kezka: ikastetxean liburutegia, irakurzaletasuna sustatzeko proiektuak edota irakurketa hobetzeko plangintzak eduki arren, ez dira eskolak eta irakasleek nahiko luketena bezain eraginkorrak izaten. Horregatik, jadanik zenbait ikerketa egin dira eskola-liburutegien inguruan. 2004-2005 ikasturtean, Nafarroa, Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako 24 ikastetxetako eskola-liburutegien erabilera, kudeaketa eta funtzionamendua aztertu zituzten Jimenez *et al.*-ek (2006), ondorioztatuz, nahiz eta erabiltzaileak gustura egon, zerbitzuek hobetzeko behar handia zutela. Urte batzuk beranduago, Sernak (2015) Bizkaiako 50 ikastetxetako eskola-liburutegiak aztertu zituen, lau multzotan jarritz fokuak: ikastetxeetan, LH-ko ikasleetan, eskola-liburutegietan eta liburuzainetan. Gainera, azken ikasturteetan Covid-19aren ondorioz hartutako neurriek irakurketa ohituretan eragina izan dutelako susmoa dago: batetik, itxialdiak aisialdiko ohiturak aldarazi zituelako etxe askotan (Guardiola & E. Baños, 2021; Wheeler & Hill, 2021); eta bestetik, kutsatzeak ekiditeko babes-neurriek denbora luzez oztopatu dutelako herriko naiz eskoletako liburutegietako ohiko erabilera (Wheeler & Hill, 2021).

[1] Aurrerantzean Haur eta Gazte Literaturari erreferentzia egiteko HGL laburdura erabiliko da.

Hauek guztiak aintzat hartuta, ikerketa soziologiko bat egin da erreferentziazko ikastetxeko² ikasleek dituzten irakurketa ohituren inguruan. Ikerketan familia, eskola, liburutegiak, liburu-dendak eta sare sozialak jarri dira, besteak beste, jomugan, haurren irakurketa trebetasunean eta zaletasunean eragin dezaketen bitartekariak hain zuzen.

Ikerketa honen asmoa irakurketarekiko errealitate literarioa ezagutzea izan da. Horregatik, ondorengo bi helburuak lortu nahi izan dira:

1. Ikastetxe jakin batean Lehen Hezkuntza amaitzear dauden ikasleek irakurtzen dituzten liburuen hautaketa prozesu eta gomen-dioetan bitartekariak duten garrantziaren inguruko informazio zehatza biltzea eta aztertzea.
2. Ikasleek dituzten irakurketa ohiturak aztertzea eta Covid-19ak ohitura horietan eragin ote duen behatzea.

Helburu horiek lortzeko, abiapuntu gisa hiru hipotesi nagusi hartu dira:

1. Gaur egun sare sozialek literaturan har dezaketen rola eta garrantzia uste baino handiagoa izan daitekeela, nahiz eta oraindik familia eta eskola izan bitartekaririk nagusienak.
2. Irakurzaletasuna sustatzeko helburua duten ikastetxeko proiektuak ez direla beti nahi bezain eraginkorrak.
3. Liburutegiek (herrikoek zein eskolakoek) ez dutela bitartekari rola behar bezala betetzen eta haien lana askotan liburuen maila-legu sistema huts gisa ulertzen dela, ezagutza, aholku eta irakurketa bideraturiko ekimenen iturri gisa ulertu ordez.

Metodologiari dagokionez, lagin gisa Gipuzkoako ipar-ekialdean kokatuta dagoen itunpeko ikastetxe bateko Lehen Hezkuntzako 5. eta 6. mailako 97 ikasleak hartu dira. Parte-hartzaile hauek 9 eta 11 urte bitarte dituzte, haietatik 55 neska eta gainerako 42ak mutilak izanik. Egoera soziolinguistikoari dagokionez, Udal Ikerketak (2017) egindako euskararen kale erabileraren neurketen arabera, kalean herritarren % 7,6k bakarrik hitz egiten du euskaraz, gaztelaniaren erabilera % 90ekoa den bitartean.

[2] Ikastetxearen anonimotasuna mantentzeko “erreferentziazko ikastetxe” esapidea baliatuko da lan osoan zehar.

Instrumentu gisa galdera kualitatibo zein kuantitatiboz osatuta dagoen aukera anitzeko galdetegi bat erabili da (ik. 6.1. eranskina). Galdetegiak sortzeko, bitartekarien eta gaur egungo HGLren egoeraren inguruan eginiko azterketa bibliografikoan oinarrituz, parte-hartzaileen ulermen mailari egokitutako zenbait galdera egin dira, gaur egungo haurren inguruko bitartekaririk nagusienak zeintzuk diren eta haurren irakurketa ohituretan nola eragiten duten jakin ahal izateko. Azterketa bibliografiko horretatik, autorerik nagusien irizpideak hartu dira aintzat galderak sortzeko, besteak beste, Cerrillo (2009), Equipo Peonza (2001), Lluch (2009, 2010), Minguez (2015) eta Paladines-Paredes & Margallo (2020). Galdetegiak bi zati ditu batik bat. Lehenengoan, bitartekariak oinarritzat harturik ikaslea inguratzen duten esparru guztietan irakurketaren inguruko ohiturak nolakoak diren ikertzen da (etxean, eskolan edo liburutegian), bai eta ikasleek liburuak hautatzerakoan dituzten irizpideak zeintzuk diren ere. Bigarren zatian, irakurri dituzten azken bost liburu kontuan hartuta, liburuak nork gomendatzen ote dizkieten eta liburu horietatik gogokoen izan dituzten alderdiak zeintzuk diren galdetzen da.

Ikastetxean galdetegiak bete ahal izateko, lehenik eta behin ikastetxeko koordinatzaileari eskatu zaio baimena. Jarraian, bosgarren eta seigarren mailako (5A, 5B, 6A eta 6B) tutoreekin adostu da eguna (2020ko abenduan) eta formatua (papera). Galdetegiak pasatzeko unean, parte-hartzaileen zalantzek ez dute galdetegiaren erabilera egokia oztopatu, momentuan bertan argitu baitira zalantza guztiak. Tutoreak ere uneoro egon dira ikasgelan galdetegiak bete bitartean. Galdetegiak lau ikasgeletan pasa ondoren, datuak informatizatu eta erregistratu egin dira. Azkenik, informatizatutako datu horiekin guztiekin emaitzak atera dira, eta jarraian ondorioak, zeinetan marko teorikoa eta emaitzak gurutzatu osteko interpretazioak eta hausnarketak adierazten diren.

2. Marko teorikoa

Aditu askok egiten dute bat irakurketaren onurez hitz egitean (Alvarez & Permach, 2019; Apalategi, 2011; Cerrillo, 2009; Colomer, 2005b, 2009; Lluch, 2010; Mora, 2007). Gaur egungo gizartean, informazioz inguratuta bizi garen honetan, inoiz baino garrantzitsuagoa da jakintzaren gizartea eraikitzea, eta ez informazioaren gizartea. Horretarako, ezinbestekoa da hurrek irakurketa gaitasuna garatzea, hezkuntza bazterkeriatik ihes egiteko, entzun edo irakurritakoaz hausnartu eta epai kritikoak osatzeko eta informazioaren artean kalitate gorenekoa hautatzeko (Cerrillo, 2009; Corchete, 2014).

Irakurketa gaitasun hori garatzeko, irakurketari denbora eskaintzea bezain beharrezkoa da irakurtzen diren liburuak kalitatezkoak izatea (Lluch, 2010). Laburki azalduz, Lluchek (2009) esaterako, liburu bat kalitatezkoa izateko ondorengo irizpideak zehazten ditu: gai berritzaile eta sinesgarria izatea, hizkuntza ulergarria edukitzea eta lerro artean istorioa kontatzeko gai izatea, sekuentzia koherentea izatea, pertsonaiak ongi definituta egotea eta istorioan zehar eraldatzen joatea, istorioa kokatzen den denbora eta espazioa ongi definituta egotea eta diseinu eta edizioak liburuaren nortasunarekin bat etortzea. Irakurketaren denbora eta kalitatea batzen dituen bitartekaria izango litzateke. Zentzu horretan, haurren artean irakurzaletasuna sustatu eta irakurketa ohiturak garatzeko bitartekari funtzio nagusiena eskolak bete ohi du familiarekin batera (ik. 2.1. atala). Eskola askotan ikasgelan irakurketari eskaintzen zaion denbora tartean ikasleek gustura irakur dezaten, eskolako liburutegitik liburuak hartzeko aukera emateaz gain, nahi izanez gero norberak gogoko duen liburu bat ekartzeko aukera ere ematen zaie. Haur bakoitzak bere liburu eramaten duenean, ordea, irakasleek betetzen duten bitartekari rola gal daiteke, bai eta eskola-liburutegiek betetzen dutena ere, ikasleak noraezean utziz hurrengo irakurketen aukeraketan.

Bitartekari gisa, haurrentzako liburuak aukeratzeko orduan, liburuen kalitatea bezain garrantzitsua izan daiteke haur irakurleek adin tarte bakoitzean dituzten beharrak ezagutzea (Lluch, 2010). Colomerrek (1998) adierazten du, adina ez ezik, bestelako ezaugarriak ere hartu behar direla aintzat, besteak beste, gure hezkuntza sistemako irakurleak gizarte garai-kide, demokratiko, alfabetatu eta ikus-entzunezkoan hazitako haurrak direla. Lluch (2010, 74-76. or.) hitzetan, ondorengo hauek dira hamar eta hamabi urte bitarteko irakurleen beharrak: independenteak dira, eta nahiz eta oraindik fantasia gogoko izan, eguneroko istorioak ere maite dituzte, inguruan gertatzen dena ulertzen laguntzen baitiete. Denetarik irakurtzea aholkatzen du: ipuin klasikoak, biografia nobelatuak, errezeptak, poesia (lehen maitasunak, absurdoa, etab.), fantasia, detektibe istorioak, familiaz eta lagunez hitz egiten dutenak, etab. Horrez gain, hamabi urteetara gerturatu ahala, egunerokotasunean sufritzen dituzten gatazkei erantzuna ematea bilatzen dute literaturan, horregatik, nerabeen arazoez hitz egiten duten obrak irakurtzea gomendatzen du (edozein literatur generotan).

Noski, Juanek (Luki, 2021) dioen bezala, liburuek adin kulturala dute eta behar hauek irakurle bakoitzaren esperientzia, gaitasun edo gustuen

arabera aldatu daitezke. Kasu honetan, orokortasuna hartuko da aintzat adin-tarte horretako ikasleen irakurketa beharrak identifikatzeko.

2.1. Bitartekariak HGLn

Bitartekari kontzeptuaren definizioa luze eztabaidatu den arren (Munita, 2021), Gonzalez *et al.*-ek (2022) eta Juanek (Luki, 2021) aipatzen duten bezala, bitartekari bat liburuaren eta haurraren artean zubi gisa lan egiten duen pertsona oro da, bai eta haurrak literaturari lotzeko aukerak sortzen dituen ere. Honen inguruan, Minguezen (2015) ustez, bitartekari figura hauek behar-beharrezkoak dira irakurle gaztetxoentan, liburuak beraien irismenera gerturatuko dituen heldu baten figura behar izaten dutelako, arrazoi askoren artean, ez dutelako autonomia nahikorik edonora gerturatu eta liburu bat hartzeko, ez ezagutzarik haien kabuz aukeratzeko, ez eta baliabide nahikorik ere (ekonomikoak, esaterako). Gainera, lehen urteetan, harik eta garrantzi handiagoa hartzen dute bitartekariak, haurrek irakurtzen ikasi bitartean, helduak izaten direlako haiei zer irakurri erabakitzen dutenak eta liburuekiko interesa pizteko aukera dutenak. Gonzalez *et al.*-ek (2022), ordea, beste bi kontzeptu ere bereizten ditu: animazioa eta sustapena. Animazioak, irakurketarekiko gogoia zabaltea du helburu, eta sustapenak, berriz, espazioak sortuz, literatura-
ren irisgarritasuna hobetzea.

Hainbat adituk (Cerrillo, 2009; Gonzalez *et al.*, 2022; Hennebutte *et al.*, 2016; Munita, 2021) bitartekariak formakuntza eta baliabide oparoak edukitzea ezinbestekoa bihurtzen dela nabarmentzen dute. Iritzi berekoa da Lluch (2009) ere, nahiz eta urrats bat gehiago eman eta bitartekariak irakurlearen beharrak zeintzuk diren ezagutu behar dituztela dioten (horren adibide da bere ikerketa lanetan haurren behar literarioak adinaren arabera zehaztu eta finkatu izana, ik. Lluch, 2010).

HGLren eta haur eta gazteen arteko bitartekariak oso anitzak diren arren (editore eta komunikabideak barne), haiengandik gertuen daudenak eta ondorioz beraiengan eragin handiena dutenak familia, eskola, liburutegia eta liburu-dendak dira. Gertakari hau baieztatzeko datu nahikorik ez dagoen arren, zenbait ikerketaren arabera haur eta gaztetxoek berdinen arteko aholkuak aintzat hartzen dituzte irakurgaiak hautatzeko momentuan (Equipo Peonza, 2001). Horregatik, ohikoa izaten da ikasgela bateko ikasle askok liburu bera irakurri dutela ikustea, lan honen emaitzen ataleko adibideetan ikus daitekeenez (ik. 3. atala).

Zenbait egilek komunikabideak bitartekari gisa hartzen ez badituzte ere, Equipo Peonzak (2001), esaterako, azken hamarkada hauetan, haurrentzako ipuin-kontalari gisa lan egiten duten telebista programak eta jostailuak badirela ikus daiteke: telebista programetako batzuk EITB 3 kanaleko *Zuhaitz Etxeko Istorioak*, *Yeti kontu-kontari* edo *3Txulo* programako irakurketa gomendioak dira; eta jostailuen artean, *StoriKid* izeneko ipuin-kontalaria aurki daiteke merkatuan. Horrez gain, sare sozialen hedapen berriaren ondorioz, geroz eta gaztetxo gehiago dira sare sozialetan ematen diren irakurketa gomendioak aintzat hartzen dituztenak, eta datozen ataletan ikusiko den bezala, irakurketa faktoreen artean *youtuber*-ak daude³.

2.1.1. Familia

Haurrek hitzarekin lehen kontaktua duten lekua da familia, bai eta kasu gehienetan literaturarekin lehen kontaktua duten lekua ere. Hitzarekin lehen harreman hori etxeko elkarrizketa eta interakzioetan gertatzen da, eta literaturarekin, aldiz, oheratzean abestutako sehaska kantetan edota irakurri edo kontatutako ipuinetan, asmakizunetan, abestietan, etab. (Corchete, 2014; Equipo Peonza, 2001). Familiak bitartekari direnean, irakurzaletasuna bultzatzeko modurik onena familiako kideak irakurtzeko ohitura izatea da, alegia, eredu izatea (Colomer, 2005b; Corchete, 2014). Zenbait ikerketaren arabera, gainera, haurren irakurzaletasuna zuzenean etxean irakurtzeari ematen zaion garrantziarekin loturik dago, bai etxeko giro literarioarekin bai eta etxean irakurzaletasuna sustatzeko egiten diren ekintzekin ere, besteak beste, liburuak haurrei irakurtzea (txikiak direnean), liburuaz hitz egitea, lagun edo beste senitar-tekoekin liburuak trukatzeta, etxekoek ere liburuak irakurtzea (paperean edo digitalean), liburuak erosi edo oparitzea edota liburutegi eta liburutegietara maiztasunez joatea (Martínez & Torres, 2019). Horrek, hala ere, ez du esan nahi gurasoak irakurleak izateagatik haurrek irakurzaletasun hori garatuko dutenik, etxean haurrek irakurtzeko edo ez irakurtzeko erabakia hartu baitezakete, eta beti ez baitira ohitura guztiak transmititzen.

Familian eredu izateko unean, Corchetek (2014) eta Juanek (Luki, 2021) adierazten dute familiei tresnak ere eskaini behar zaizkiela, ez soilik erronkak. Corcheteren (2014) hitzetan, hemen dute garrantzia bitartekari profesionalek. Tresna horien harira, badira familia giroan goza-

[3] Euskal gaztetxoentzako Galtzagorri Elkarteak sustaturiko Book Trailerren lehiaketa eta Galtzagorri Elkartearen *Booktuberboom* lehiaketa aurki daitezke gaur egun.

tzeko zenbait egitasmo antolatzen dituzten udalak ere. Besteak beste, erreferentziazko ikastetxea kokatuta dagoen herriko udalak “liburutegi askeak” egitasmoa sortu du herrian zehar liburuak dohain eskainiz (ez da iturria lanera ekarri ikastetxearen anonimotasuna bermatzeko asmoz), eta Udal Liburutegiak aldiz, ipuin-kontalariak eta zenbait eztabaida-talde ditu kultur ekintzen barnean (Herriko udala, 2022).

2.1.2. Eskola

Haurrek topatu dezaketen bitartekari garrantzitsuenetako bat da eskola (Munita, 2021), bertan ordu ugari igarotzen baitituzte ikaskuntza prozesu osoan zehar. Etxean irakurketa girorik ez dagoenean edota irakurzaletasunari garrantzirik ematen ez zaionean, eskolak hartzen du familiaren lekua. Horregatik, eskolak bitartekari gisa haur guztien aukera berdintasuna bermatzeko lagundu behar du, eta arrazoi beragatik da bitartekaririk garrantzitsuena diskriminazio arriskuan dauden ikasleentzako. Cerrilloren (2009) ustetan, eskolak betetzen duen rola behar bat ez ezik, erantzukizuna ere bada, bertan hasten direlako haurrak lehen aldiz irakurtzen dutena ulertzen eta bertan ikasten dutelako kode idatzia ere. Horregatik, eskoletan irakurketa ulertzeko tresna ugari ematea ere beharrezkoa da (Colomer, 2005b).

Eskolako bitartekariak eraginkorrak ote diren edo ez jakiteko, bi faktore hartu behar dira kontutan: lehena, haurtzaroarekiko gertutasuna edukitzea eta haurren gustu eta beharrak ezagutzea; eta bigarrena, bitartekaria eragin sare batean murgilduta egotea, hala nola, argitaletxeetan edota hezkuntza sisteman (Minguez, 2015). Juanek dioen modura (Luki, 2021), bitartekariak (eskolakoak zein kanpokoak) lotu beharreko bi elementuak ondo ezagutu behar ditu: haurrak eta literatura.

Bitartekaritza lana eskolak betetzen duenean, irakasleek irakurketa funtzionala eta irakurketa ohiturak desberdindu beharko lituzkete, bien helburua ez baita berdina. Lehenengoaren helburua ikasle guztiei irakurketa ulermena garatzeko aukera berdintasuna ematea da, bigarrena ordea, irakurle ohiturak garatu eta irakurzaletasuna sustatzea (Equipo Peonza, 2001). Munitaren (2021) esanetan, horiek dira heziketa literarioaren bi funtzioak. Azken hori ikastetxeetako erronka ere badeenez, 2018ko Eusko Jaurlaritzako Irakurketa Planaren arabera, Euskal Autonomia Erkidegoko ikastetxeek, adibidez, “Irakurketa Eraginkorra” izeneko plan propioa garatu dute⁴. Plan horretan, irakasleek liburu bat

[4] Erreferentziazko ikastetxean, adibidez, programa hori “Irakurketaren ulermena eta arintasuna lortu nahi duen programa” gisa definitzen dute.

aukeratzen dute, eta ikasleek egun zehatz baterako liburuko kapitulu bat edo bi irakurtzen dituzte, eta ikasgelan, kapituluaren inguruko iritzia ematen dute, tertulia literarioen antzeko dinamika bat baliatuz.

2.1.3. *Liburutegia*

Liburutegi bat kalitatezkoa eta gizartearentzat erabilgarria izan dadin, komunitatean integratuta egon behar da. Horrez gain, ez da ahaztu behar liburutegia komunitatearen ondasun bat dela, eta ondorioz, komunitate bateko partaideek bertan ikasten dutela ondasun kultural hori partekatzen eta errespetatzen (Cerrillo, 2009; Munita, 2021). Komunitatean integratuta dagoen liburutegi batek liburuak ez ezik, beste zenbait baliabide mota ere eskaini behar ditu, hala nola, prentsa, musika, bideoak, informatika zerbitzuak, etab.

Liburuzainak zenbait funtzio ditu bitartekari gisa liburutegian: irakurleak erakartzea, interesa piztea, irakurketak eskaintzea, irakurzaletasuna sustatzeko dinamikak sortzea, etab. Gainera, ez da ahaztu behar liburutegira joatea hautazkoa denez, bertara liburu bila joaten den irakurlea, hasiera batean behintzat, boluntarioki gerturatu dela bertara, eta ondorioz, irakurketarekiko jarrera positiboa duela. Horrela, liburuzainak kasu horietan irakurlea bere gogoko liburuetara gidatu beharko du, bai eta gustuak ezagututa beste irakurketa edo autore berri batzuetara ere (Equipo Peonza, 2001).

Gainera, irakurleak ez galtzeko edota irakurle berriak erakartzeko, oso interesgarria da liburutegiek irakurzaletasuna sustatzeko jarduerak antolatzea, hala nola, ipuin kontalariak, ipuinaren ordua, idazleekin hizketaldiak, sormenezko idazketa tailerrak, etab. Euskal liburutegietan, adibidez, haur eta gazteentzako sorkuntza tailerrak, txikientzako haur kontaketak, eta abar antolatu ohi dituzte. Besteak beste, erreferentziazko ikastetxea kokatuta dagoen herriko Udal Liburutegian ipuin-kontalariak eta eztabaida-taldeak daude antolatuta, azken hauek haur, nerabe zein helduentzat (Herriko udala, 2022). Horrek guztiak ez ditu eskola-liburutegiak eta liburutegi publikoak elkarren aurka jartzen. Aitzitik, elkar elikatzeko asmotan, elkarlanean lan egin beharko lukete, baten erabiltzailak besteenarenak ere izan daitezkeelako (Hennebutte *et al.*, 2016).

Liburutegiez hitz egitean, oro har, ezin dira ahaztu eskola-liburutegiak, oinarri garrantzitsuak baitira (Munita, 2021). Garcíak (2010) eta Hennebutte *et al.*-ek (2016) esaten dutenaren arabera, eskola-liburutegiek eskola komunitatearen eta herriko liburutegiaren arteko zubi gisa lan

egin behar dute. Gainera, eskola-liburutegiek, izenak esaten duen bezala, eskola baten barruan kokaturik egon behar dute, eta beraz, eskolako baliabide estrategikoa izatera iritsi behar dira, besteak beste, ikasleena, irakasleena eta familiena (Hennebutte *et al.*, 2016; International Federation of Library Associations and Institutions, 2021). Herriko liburutegiekin gertatzen den bezala, beharrezkoa da eskola-liburutegiek ere askotariko baliabideak eskaintzea (IFLA, 2021). Fueyoren (2018) ustez, eskolan bertan irakurzaletasuna sustatzeko sortzen diren ekimenen bilgune eta ardatz izan behar dute, bai eta irakasleentzako baliabide iturri ere (Hennebutte *et al.*, 2016). Hori erdiesteko, eskola-liburutegiek ikasleen arreta deitu behar dute horiek irakurketara gerturatzeko, jakin-mina sustatu behar dute eta jakinduria eta gozamen iturri izan. Horrez gain, liburutegitik kanpo eta etorkizunean hedatu daitezkeen irakurketa ohitura osuntsuak garatzeko leku izatea komeni da (Fueyo, 2018; IFLA, 2021).

Amaitzeko, eskola-liburutegiaren funtzioak aintzat hartu behar dira. Lagak (2005) adierazten du eskola-liburutegiek hiru helburu nagusi bete behar dituztela: helburu sozialak (aukera berdintasuna eta araeukiko errespetua), helburu pedagogikoak (haurren beharrizan akademikoei erantzutea) eta helburu psikologikoak (sentsibilizazioa, autoestimua eta izaeraren garapena sustatzea). Hennebutte *et al.*-en (2016) eta IFLA-ren (2021) arabera, eskola-liburutegiek eskolak irakurketaren irakaskuntzan egiten duen lana hobetzeko aukera eman behar dute. Esan beharrekoa da eskola-liburutegiek eta herriko liburutegiek askotan erabiltzaile mota bera eduki arren, Hennebutte *et al.*-en (2016) ustez, biak direla ezinbestekoak, gizartean betetzen duten funtzioa ez delako bera. Hala ere, azpimarratzen dute eskola-liburutegiaren funtzionamendua egokia izateko ezinbestekoak direla bi elementu: bata, liburuzaina (eskola gehienetan desagertuta dagoen figura); eta, bestea, ordutegia (eskola orduetan soilik irekiz gero hurrek ezin dutelako ez aisialdirako ez eta etxerako lanak egiteko erabili).

2.1.4. Liburu-dendak

Liburu-dendak bitartekari gisa hartzen diren momentuan, liburu-denda txikiei egiten zaie erreferentzia, liburu saltzaile fisiko eta aditu bat dutenei hain zuzen ere. Hala, liburu-dendetan, irakurleen eta liburuen arteko bitartekaritza lana liburu saltzaileak egiten du. Definizioz, bere lana atsegin duen liburu saltzaile batek irakurtzea maite du, eta gogo onez egiten du aholkulari lana bere bezeroekin. Une horretan, liburu

saltzaileak bitartekari gisa lan egiten du, eroslearen gustuetara gehien moldatzen diren liburuak eskainiz. Horrek, ordea, uanean uneko liburu funtsak ezagutzea dakar, bai eta merkatuan dabilzan argitalpen berrien nahiz klasikoen ezagutza edukitzea ere (Equipo Peonza, 2001).

Horrez gain, liburu-dendatan espazioa mugatua izaten da, eta ondorioz, liburu saltzaileak erosleei begien bistan jarri nahi dizkien liburuak aukeratu behar izaten ditu. Juanen (Luki, 2021) ustez, liburuen aukeraketa eta espazioaren antolamendua bera ere bitartekaritza lanak dira. Eta horregatik, liburu saltzaileak aukera hori baliatu beharko luke irakurlea erakartzeko eta zenbait liburu motaren salmenta sustatzeko, batez ere, kalitatezkoak direnena edota kontsumo maila handia ez dutenena, hala nola, album ilustratuena, poesiarena, antzerkiarena, etab. (Equipo Peonza, 2001). Gainera, liburu saltzaileek, liburu-dendatan edo herrian irakurketa sustatzeko eta liburu mota horiek ezagutzera emateko antolatutako zenbait ekintzatan parte hartu dezakete, hala nola, liburu azoketan, kultura jardunaldietan, herriko aldizkarietan, etab.

2.1.5. Youtuber-ak eta booktuber-ak

Zenbait adituren arabera, literaturari buruz hitz egiteko eduki digitala sortzen duten *booktuber*-ak irakurleak dira, batez ere, gazteak (García-Roca, 2021; López, 2017; Paladines-Paredes & Margallo, 2020). Ildo beretik jarraituz, *BookTube* YouTube literaturaren inguruko bideoak partekatzen dituen irakurleen komunitate gisa defini daiteke (García-Roca, 2021). *Booktuber*-ek, oro har, liburuez hitz egiten dute haien sareetan, baina, betiere, xehetasunetan sartu gabe, jarraitzaileen irakurketa esperientzia ez oztopatzeko. Horretarako, *booktuber* askok hiru formatu nagusi erabiltzen dituzte: liburuen analisiak, liburu-multzo desberdinen erakusketak edo irizpide zehatzen araberako liburu hautaketak (Paladines-Paredes & Margallo, 2020).

Booktuber-en ospea bere ezaugarrien ondorio izan daitekeela irizten dute aditu batzuk. Lehenik eta behin, edukien sortzaileen adina bat dator bideoen kontsumitzaileen adinarekin eta ezaugarriekin (García-Roca, 2021; Paladines-Paredes & Margallo, 2020); eta bigarrenik, bideo laburren formatuak kontsumitzaile gazteenak erakartzen ditu (Paladines-Paredes & Margallo, 2020). Hala ere, irakurketa sustatzeko aliatu handiak diren arren, badira kritika egin dienik ere. Kritika ohikoenen artean originaltasunik eza dago. Irakurle gazteen eskura dauden kanalak direnez, argitaletxe askok liburuak bidaltzen edo oparitzen dizkiete *booktuber*-ei, hauek

aipatu edo komentatu ditzaten. Horrek *booktuber* askok liburu bera aipatzea eragiten du, eta beraz, bideoen aberastasuna galtzeaz gain, etengabeko errepikapenaren ondorioz gazteen kontsumismoa eragin dezakete (López, 2017).

2.2. Liburuen hautaketa prozesua

Edozein adinetarako liburu bat aukeratzeak edota obra bat aholkatzeak erraza dirudien arren, uste baino konplexuagoa izan ohi da, are gehiago HGLz hitz egitean. Horregatik, Colomerrek (2002, 2005b, 2009) eta Munitak (2021) adierazten duten bezala, obra literarioen corpusak garrantzi handia du, ikasleek irakurketa denbora galtze gisa ulertuz gero, irakurketatik urrundu egiten baitira. Corpusaren garrantzi hori bere nolakotasunean dago, corpusak egoera bakoitzera moldatzeko gaitasuna eduki behar baitu, bai eta irakurleari bere irakurle nortasuna garatzeko aukera ematekoa ere. Colomerrek (1998) adierazten duen bezala, 70eko hamarkadatik gaur egunera arte, eztabaidagai garrantzitsua izan da haurrentzako liburuaren hautaketa, eta urte hauetan guztietan, zenbait ikuspegitatik igaro da hautaketa irizpideen oinarria. Kezka honen lehen arrastoetako bat da 1953an IBBY elkarteak sortu izana haurrentzako kalitatezko obrak hautatzeko asmoz.

Corpus hori osatzeko liburuak ebaluatu eta hautatu egin behar izaten dira (Colomer, 2002; Lluch, 2010). Corpusarekiko kezka handia denez, horretarako irizpideak zehazteko modu desberdinak proposatu izan dira (Munita, 2021). Batzuek adituek emandako gomendioak jarraituz erakitzen dituzte irizpideak, beste batzuek aldiz, modu induktiboan, irakurketatik abiatuta. Bitartekari gisa, adituek erabilitako irizpideak eta tresnak ezagutzea beharrezkotzat hartzen du Juanek (Luki, 2021). Horregatik, lan honetan hiru azalduko dira: hautaketa irizpideekin osaturiko txantiloak, komiteak edo mintegiak eta irakurketan oinarritutako balorazioak.

Zenbait adituk, Alvarez & Permachek (2019), esaterako, zenbait adituen kalitate-irizpideak txantilo batean biltzen dituzte, zeina aditu eta bitartekariak edozein liburu ebaluatzeko erabili dezaketan, besteak beste, etxeko liburuak, eskola-liburutegietako corpusa, liburutegi publikoetako corpusa, liburu-dendatako corpusa, etab. Kalitate irizpide horiek dira, besteak beste, genero eraikuntza, aurkeztutako munduaren benetakotasuna, pertsonaien karisma, guztiz didaktikoak ez izatea edota kontakizunaren sinesgarritasuna eta abiadura (Colomer, 2002; Colomer eta Duran,

2000; Sanchez, Martín & Servén, 2018, Alvarez & Permachek aipatua, 2019).

Liburuak ebaluatzeko beste modu bat, komiteak eta mintegiak antolatzea izan daiteke (Galtzagorri Elkarteak, 2023c; Lluch, 2010). Colombian Fundalectura-k antolatutako komiteen ereduari jarraituz (Lluch, 2010), partaideek askotarikoak izan behar dute, profil eta lanbide desberdinetakoak, baina denek amankomunean eduki behar dituzte irakurzaletasuna eta liburuekiko maitasuna. Laburki azalduta, komite horiek denbora tarte zehatz batean antolatzen dira, eta bilera egiten den egunerako partaide bakoitzak liburu bat (edo batzuk, erabakitakoaren arabera) irakurrita eta ebaluatuta eramaten ditu, gainontzeko partaideen aurrean bere iritzia eman ahal izateko. Ebaluazio hori egiteko, alde aurretik adituen iritzia irarrituz adostutako irizpide eta materialak erabiltzen dira, gehienetan, txantiloak. Lehen aipatu bezala, irizpide horietako batzuk dira, besteak beste: gaiak pentsaraztea, liburua erabat didaktikoa ez izatea, hizkuntzak irudiak sortu eta lerro-artean istorioa kontatzea, istorioaren sekuentzia koherentea izatea, amaiera duina edukitzea, pertsonaiak autentikoak izatea, etab. (Lluch, 2009). Liburu bakoitza gutxienez hiru partaidek baloratu ohi dute, eta liburuaren inguruko iritzia oso ezberdina izanez gero, partaide gehiagoren laguntza jasotzen dute, hurrengo saioetan eztabaidatzeko. Galtzagorri Elkarteak antolatutako mintegien kasuan, hainbat bitartekari mota elkartzen dira, hamar hilabetez, hilabetean behin, HGLren inguruko zalantzak argitzeko, obrak irakurtzeko eta hautaketak egiteko (Galtzagorri Elkarteak, 2023c).

Azkenik, aukeraketa egokira iristeko bi bideen arteko nahasketa bat izan litekeen hautaketa prozesua dago, irakurketan oinarritutakoa. Morak (2007) hiru ideiatan laburtzen du liburu bat ebaluatzeko prozesua: lehena, liburu anitz eta askotarikoak ezagutu eta haien artean konparazioak egitea; bigarrena, liburuak sentiarazten duena hezkuntza komunitateko partaide desberdinekin partekatzea eta eztabaidatzea; eta hirugarrena, liburu horiek ebaluatzeko prozedura edo materiala zehaztea, besteak beste, txantiloak. Colomerrek (2002) berriz, hemezortzi obraren azterketa eskaintzen du, non adibideetatik abiatuz, aintzat hartzeko kalitate irizpideak eskaintzen dituen, besteak beste, fikziozko testuinguruaren eraikuntza, argumentuaren kohesioa eta egitura, ahotsak, hizkuntzaren eta irudien erabilera, pertsonaien eraikuntza, gaiak eta testuar-tekotasuna.

Hala ere begi-bistakoa da aditu gehienetan puntu amankomuna txantiloietan dagoela, eta beraz, liburuaren aukeraketa ahalik eta modu

zehatzenean egiteko, adituek beharrezkotzat jotzen duten tresnetako bat izan daitekeela.

2.3. Eskolako literatur kanonak

Liburuak hautatzen nondik hasi behar ote den asmatzea konplexua denez, ikasleei eskaintza egoki bat egiterako garaian, jadanik eginda dau-den sailkapen edo kanonak har daitezke eredutzat, adituek sortuak izan- nik, kalitatezko bermea izango dutelakoan.

Eskola kanonak osatzea beharrezkoa da, eskolan helburu didaktikoz erabiltzen diren testuen ezaugarrien arabera izaten baita ikasleen gaitasun literarioa. Juanen (Luki, 2021) esanetan, liburua “baliagarria da munduan nor bere txokoa bilatzeko” (9. or.) eta literatura berriz, “mun- dua esploratzeko modu bat da” (10. or.). Ondorioz, irakurgaien aukerake- ta on batek, gaitasun literario hobea garatzen lagunduko die ikasleei, horrek testu literarioen interpretazioetan kalitatezko obra horien ezau- garriak eta bereizgarriak aztertzea aberasgarriagoa izatea ekarriko due- lako (Alvarez & Permach, 2019; Munita, 2021). Colomerren (1998, 2005b) esanetan, kalitatezko obrek (kanonikoe) hezkuntza kulturalarekiko fun- tzioak betetzen dituzte: literaturaren bidez gizarte-hezkuntza eskaintzea eta literatura-konbentzioen ikaskuntzari hasiera ematea. Hori dela-eta, ziurrenik, kanona osatzearen alderdirik zailena liburuen aukeraketa bera da (Munita, 2021).

Kanonak osatzearen garrantziaren beste arrazoi bat Lopezek (2001) azaltzen du hitz hauen bidez: “Haur eta Gazte Literatura kanonikoa (garai bakoitzean baloratuena, kalitatezkoa, eredugarria, eta abar) zein den zehazten ez dugun bitartean, ezin dugu esan zein den ez-kanonikoa (bi- garren mailakoa, estereotipatua, kalitate gutxikoa)” (39. or.). Alegia, Lo- pezek (2001) dioten moduan, kanonak osatu behar dira ez soilik kalitate altuko obrak identifikatu eta eskaintzeko, baizik eta ez-kanonikoak iden- tifikatu eta hezkuntza sisteman haiek saihesteko. Juanek (Luki, 2021) gehitzen du, interpretaziorako aukerarik ematen ez duten liburuak eskai- niz gero, norberaren espazio eta interpretazio propioak ukatu egiten di- rela, helburua helmugan jarritz bitarteko pentsamendu prozesuan jarri beharrean. Munitaren (2021) iritziz, corpusa askotarikoa izatea da oina- rizkoena.

Modu berean, Cerrilloren (2013) iritziz, eskola kanonak irakurketa programa baten barnean kokatu beharko lirarteke. Gainera, bere ustez,

programa horiek ikastetxean bertan aurrera eramaten diren programekin eta proiektuekin bat etorri beharko lukete. Cerrilloren (d.g.) arabera, liburu kanonikoek ondorengo lau ezaugarri hauek bete behar dituzte. Lehen, kontatzen dituzten istorioetan munduko kultura eta tradizioak bildu behar dituzte; bigarrena, idazketa literarioko eredu izan behar dute; hirugarrena, ondarea izan behar dute; eta azkenik, laugarrena, garai jakin batean munduaren irakurketa berezi bat eskainitakoak izan behar dute. Cerrillok (2013) berak, ordea, ñabardura bat egiten dio hirugarren ezaugarriari eta bere lanean aipatzen du zenbait kasutan liburu kanonikotzat ere har daitezkeela idazle berrien kalitatezko obrak ere, nahiz eta hauek oraindik denbora nahikorik ez eduki “ondare” gisa ulertzeko. Azken arrazoi horregatik, “liburu kanoniko” eta “liburu klasiko” kontzeptuak ez nahastea komeni da nahiz eta edozein kanon literariok eskaini beharko lituzkeen liburu klasikoak (Cerrillo, 2013). Calvinok (2009) adibidez, maila kolektibo zein indibidualean lorratz bat uzten duten obra gisa definitzen ditu klasikoak, irakurri dituenarentzat aberastasan bat sortzen dutenak eta kulturalki ibilbide bat izan dutenak, izan antzinakoak edo garaikideak.

Zentzu horretan, 60ko hamarkadatik gaur egunera arte, klasikoen inguruko eztabaidan erortzen dira aditu asko (Colomer, 2005a), batzuentzat beharrezkoak diren bitartean, besteentzat zaharkituak geratu dir-elako (bai hizkera literarioari dagokionez, bai gaiaren trataerari dagokionez). Eztabaida horren inguruan Apalategik (2011) dio behar-beharrezkoa dela eskolek ikasleei obra klasikoak eskaintzea, ikasle askok ez baitute etxea liburuz beteta, eta ondorioz, oso zaila izango baita beraien kabuz liburu klasikoetara iristea. Horregatik, bere ustez, eskola batek obra klasiko baten irakurketa egiteko hautua egiten duen bakoitzean, ikasleen arteko aukera berdintasuna bermatzen du, eta azken finean, hori da hezkuntzaren helburu nagusia, ikasleen artean irakurketa demokratizatzea. Colomerrek (2005a) ere bat egiten du iritzi honekin. Bere ustez, klasikoen ondarea hurrengo belaunaldiei ezagutaraztea erantzukizun sozial bat da. Modu berean, klasikoak eskolan eskaintzeak hiru helburu nagusi dituela defendatzen du: gizarte izaera eraikitzea, interpretaziorako eskemak osatzea eta eraikuntza kulturalarekiko perspektiba eraikitzea. Calvinoren (2009) ustez, klasikoek nondik gatozen eta nora goazen ulertzen laguntzen digute, eta horregatik, eskolan eskaintzea ezinbestekoa da, baina bere ustez, behartuz gero ez denez behar beste etekin ateratzen, hobe da ikasleek beraien “klasikoen bilduma” propioa osatzea, klasiko guztiak ez baitira irakurle guztien gogokoak izango. Bere esane-

tan, eskolak eman beharko lituzke bilduma horiek osatzeko instrumentuak.

Klasikoen gatzak horren barruan, Cerrillok (2013) ere aipatzen du kanonetan klasikoak aintzat hartzea garrantzitsua dela. Horren zergatia argi azaltzen du: HGLn sailkatzen diren liburuak ez dira beti kalitate handikoak izaten, askotan sinplifikazioetan erortzen baitira. Horregatik, Cerrilloren (2013) eta Colomerren (2005a) ustez, kanonen barruan HGL dertitzen liburuek eta liburu klasikoek (jatorriz helduentzako sorturikoak) bizikidetzara harremana eduki behar dute, ikasleen heziketa literarioa ez dadin beraientzat sorturiko obretara mugatu. Edozein kasutan, Cerrillok (2013) azpimarratzen du, kanonek aldakorak izan behar dutela, klasikoek gain, obra berriak ere bildu behar dituztelako. Antzeko iritzia du Calvinok (2009). Bere ustez, klasikoak ulertzeko beharrezkoa da nondik irakurtzen ari garen ulertzea, eta horretarako, obra klasikoak eta garaiki-deak txandakatu behar dira.

Bistan denez, kanoneko obrak aukeratzeko unean, hautatzaileek erabilgaitako irizpideak egonkorak eta sendoak izan behar dute. Cerrillok (2013) eta Lluchek (2009) diote kanonen osakerak kalitatezko liburuen inguruko eztabaida luze baten emaitza izan beharko lukeela, eta horretarako, liburu bakoitzak eskaintzen dituen ekarpenak baloratu behar direla, haiek defendatzen dituzten kalitate irizpide horiek oinarritzat hartuz.

Eskolako literatur kanon bateratu bat osatzeko ahaleginen artean, *Eskolako Literatur Kanona* egitasmoa aurki daiteke. Egitasmo hori Nafarroako Hezkuntza Saileko EIBZk (Euskararen Irakaskuntzarako Baliabide Zentroak) jarri zuen martxan, gomendagarriak ziren liburuen zerrendak osatuz (EIBZko liburutegia, d.g.). Euskal Autonomia Erkidegoan, aldiz, kanonik osatzeko egitasmorik egon ez bada ere, Heziberri 2020 txostenak dakar berarekin liburu gomendagarrien zerrenda bat, idazleen arabera ordenatuta (Eusko Jaurlaritzak, 2015). Horiez gain, aipatzekoa da hezkuntza komunitateari oso loturik dagoen Galtzagorri Elkarteak egiten duen lana. Elkarte honek eskola literatur kanonik osatu ez badu ere, bere webgune zein aldizkarietan aurki daitezkeen gomendio zerrendak adituek osatuak dira, besteak beste, Irakurketa Mintegietan, eta ondorioz, eredu bikaina dira (Galtzagorri Elkarteak, 2023a, 2023b). Hala ere, aipatu beharrezkoa da hiru erakunde edo egitasmoek kanonak sortu arren, horiek sortzeko irizpiderik ez dela inon argitaratu.

Hezkuntza edo literatura erakundeen eskutik eskolako literatur kanon bat osatzeko lan bateratu baten faltan, irakasle zein beste bitarteka-

riek liburu gidetara jo behar izaten dute liburuak gomendatzeko edo ikasleekin irakurketa egiteko unean. Gida horiek ordea, ez dira beti hezkuntza erakundeenak izaten, baizik eta eskolaz kanpoko beste erakunde batzuenak, besteak beste, kultura sailenak, udaleko adituenak edo herriko liburutegietako langileenak. Horregatik, Juanek (Luki, 2021) azpimarratzen duen modura, ezinbestekoa da irakasle eta liburuzainen formakuntza prozesua bultzatzea, literatura mintegiak egitea eta eztabaidatzeko lekuak sortzea.

Lana aurrera eramateko erreferentziatzat hartu den ikastetxeko irakasleek ere jadanik eginda dagoen gida bat erabiltzen dute gomendioak ematerako unean: *Haur eta Gazte Literatura, 2017. Irakur Gida* (Mondragon Unibertsitatea, 2017), non Mondragon Unibertsitatearen inguruko udal liburutegietako eta eskoletako gomendioak biltzen diren. Mondragon Unibertsitateak gidak urtero argitaratzen dituen arren, ikertutako ikastetxean 2017 urteko edizioa erabiltzen da. Gida edo zerrenda horiek kalitate literario handiko edota helburu jakin bati lotutako liburu sorta baten gomendioak eskaintzen dituzte, horien artean, batzuk klasikoak izanik. Horregatik, literatur kanonik egon ezean, liburuak hautatzeko unean aintzat hartzeko proposamen interesgarrienetakoak dira.

3. Emaitzak

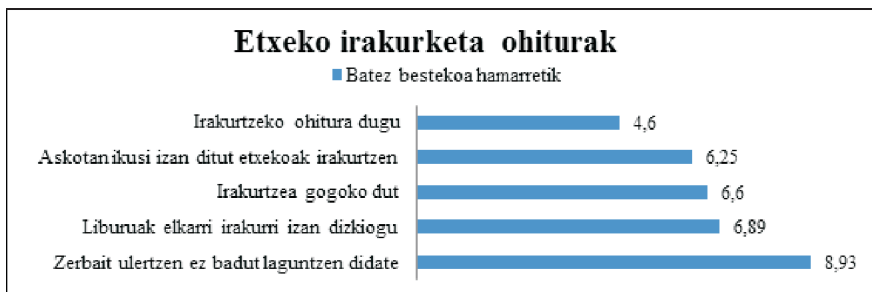
Emaitzen atal honetan, galdetegiaren emaitzen datu kuantitatibo zein kualitatibo garrantzitsuenak aipatuko dira, bai eta horiek jasotzeko arrazoiak izan daitezkeen zenbait interpretazio ere. Emaitzen artean, zenbait kasutan “*aipamen*” hitza erabiliko da emaitzak neurtzeko unitate gisa. Unitate horrek galdetegian aukera bakoitza zenbat aldiz izan den hautatua edo aipatua adierazten du.

3.1. Etxeko kideak eta irakurketa

Etxeko irakurketa ohituren inguruko galderetan erantzun kuantitati-boak bildu dira. Horretarako, galdetegiko sei baieztapen Likert eskalako 1-5 bitarteko balioetan baloratu behar izan dituzte ikasleek, non 1 gutxi den eta 5 asko. Interpretazioa errazagoa izateko, hamarrera pasa dira emaitzak irudietan.

Etxeko kideen irakurketa ohituren arabera, ia erdiak badu irakurtzeko ohitura, edota ikusi ditu familiako kideak irakurtzen. Horrez gain, erdia baino gehiago dira etxean irakurtzea gogoko dutela dioten ikasleak,

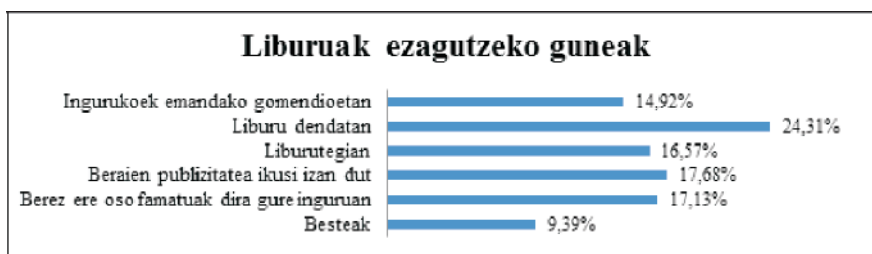
eta familiako kideen artean liburuak elkarri kontatzeak ere balorazio ona du 6,89/10etik. Argi dago, beraz, irakurtzeari buruz duten iritzia nahiko positiboa dela.

1. irudia. Ikasleen etxeko irakurketa ohituren balorazioak.

3.2. Liburuak aukeratzeko unea

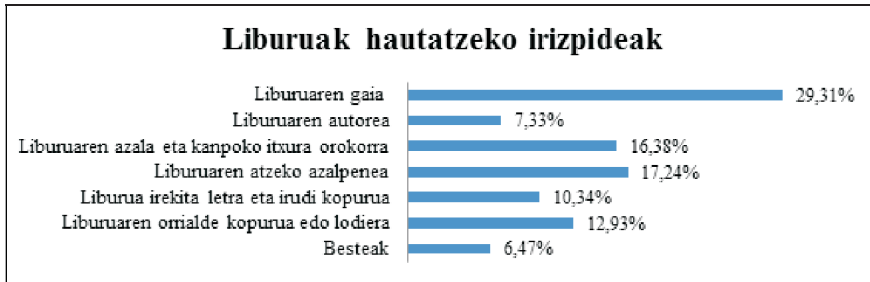
Irakurtzen dituzten liburuak non ezagutzen ote dituzten erantzun aintzeko galdera baten bidez galdetzean, aukera guztietako erantzun kopuruak antzekoak izan dira, baina gehien gailentzen dena “liburu-dendatan ikusten ditut” aukera izan da, erantzun kopuru osoaren % 24,31 hartzen baitu. Kasu honetan eskola, familia eta lagun taldea “ingurukoek emandako gomendioetan” aukeraren barruan sartzen dira, hala ere, aurrerago adierazten diren emaitzekin bat egiten ez duela ikusirik (ik. 6. irudia), litekeena da ikerketako partaideek aukera hori ongi ulertu ez izana. Horrez gain, nabarmentzekoa da, “besteak” atalean *YouTube*ri bost aipamen egiten zaizkiola guztira.

2. irudia. “Irakurri ohi dituzun liburuak non ezagutzen dituzu?” galderaren erantzunak.

Liburuak aukeratzeko momentuan zertan jartzen duten arreta galdetzean, erantzunak askotarikoak izan dira. Kopuruetan, beste erantzun

guztien gaintetik “liburuaren gaia” aukera nabarmendu da, erantzun guztien % 29,31 hartuz. Modu berean, azpitik nabarmentzen dena “liburuaren autorea” (% 7,33) da.

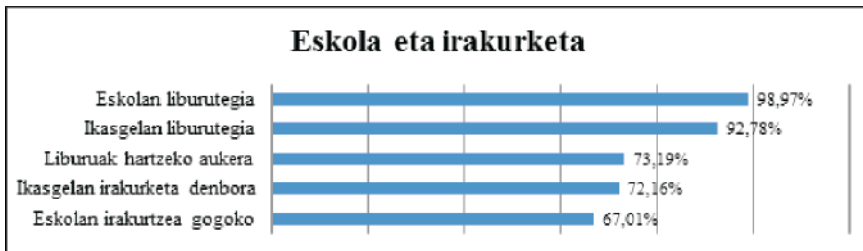

3. irudia. “Liburuak aukeratzeko unean, zertan jartzen duzu atentzio gehien?” galderaren erantzuna.

Gomendioak inoren eskutik jaso ez dituztenean, ikasle gehienek liburuaren gaiari begiratzen diote liburu hautatzeko unean (% 36,36). Gaiaren ondoren aintzat hartzen dituzten ezaugarriak liburuaren atzeko azalpenak (% 15,58), liburuaren lodiera (% 15,58) eta liburuaren azala eta itxura orokorra (% 12,99) dira.

3.3. Eskola eta irakurketa

Eskolaren eta irakurketaren inguruko galderetan, *bai, ez, ez dakit* edo *besteak* aukerak eman zitzaizkien, eta galderen erantzunak nahiko berdintsuak izan dira: gehiengoak baiezkoa eman du galdera guztietan. Izan ere, eskolan liburutegi bat dago, eta horrez gain, ikasgela bakoitzean ere liburutegi edo liburuei eskainitako apalategiak daude. Pandemiaren geroztik, ordea, liburu guztiak kutxatan jasota daude, eta ikasleek irakaslea-

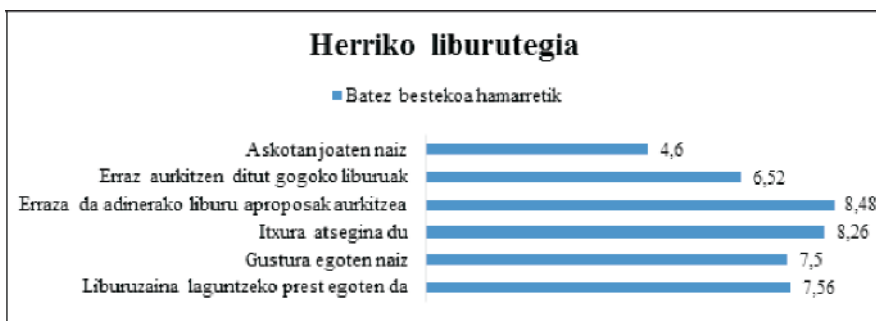
4. irudia. Eskolaren eta irakurketaren inguruko galderetan baiezko erantzunen ehunekoak.

ri baimena eskatuta bertatik liburu bat hartu eta etxera eramateko aukera dute, hori bai, aholkurik jaso gabe.

3.4. Herriko liburutegia

Herriko liburutegi publikoa baloratzeko erantzun kuantitatiboak jaso dira. Horretarako, galdetegiko bederatzi baieztapen Likert eskalaren 1-5 bitarteko balioetan baloratu behar izan dituzte ikasleek. Interpretazioa errazagoa izateko, hamarrekotara pasa dira emaitzak irudietan. Lehen galdera erantzun ondoren, ikasle batzuek zenbait galderari ez erantzutea erabaki dute, zenbait arrazoi direla medio, ez baitute liburutegia baieztapenak baloratzeko bezainbeste ezagutzen. Horregatik, lehen galdera hori ikasle guztiak erantzun dute (97 guztira), baina ondorengo galderak 82-87 ikaslek soilik.

Herriko liburutegi publikoaren inguruko baieztapenetan, alderdirik nabarmenena adinerako aproposak diren liburuak aurkitzeko erraztasuna da (8,48/10). Horrez gain, datuek erakusten dute ikasleak ez direla liburutegira askotan joaten (4,6/10). Azken puntu horren inguruan, esan beharra dago galdetegietan bilduta geratu ez den arren, ikasle asko galdetegia pasa zen momentuan liburutegira ez joatea Covid-19aren ondorioa zela nagusiki (galdetegia bete bitartean beraiek ahoz kontatua). Zentzu horretan, Covid-19ak eraginda liburutegira ez joateko arrazoi nagusia liburutegietan murrizpenak egotea izan da.

5. irudia. Herriko liburutegi publikoaren inguruko baieztapenek jasotako balorazioak.

Ondorioz, ikasleak liburutegira ez joatearen eta irakurtzen dituzten liburuen gomendioen arteko loturari erreparatuz, hauxe esan daiteke: liburutegien inguruko galderetan baloraziorik baxuena *liburutegira joa-*

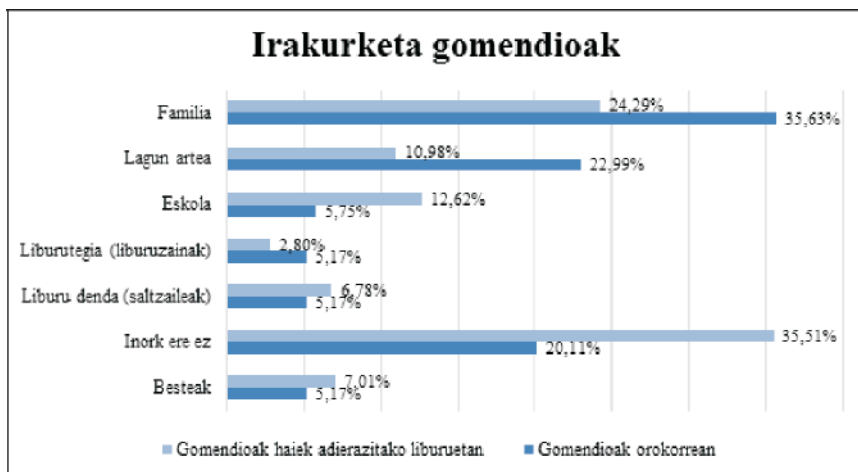
teak edukitzea bat datorrela irakurketa gomendio gehienak familiakoen edo lagunaren eskutik jasotzearekin, bai eta ikasle askok liburuak inork gomendatzen ez dizkiolako aitortzarekin ere (ik. 6. irudia).

3.5. Irakurritako liburuak

Galdetegiko azken atalean, alegia, ikasleek irakurritako liburuen informazioarekin bete beharreko tauletan (ik. 6.1. eranskina), guztira 364 libururen izenburu jaso dira, guztien balorazioaren batez bestekoa 10etik 7,97 delarik. Galdetegiak 97 ikaslek bete zituztela aintzat hartuz gero, horrek esan nahi du ikasle bakoitzak galdetegian 3 edo 4 liburu aipatu dituela batez beste.

3.5.1. Liburuaren ezagutza iturria eta irakurketa

Ikasleei liburuak non irakurtzen ote dituzten galdetzean, ikasleek adierazi dute liburuetatik % 61,96 etxean irakurriak izan direla, % 19,02 eskolan, % 15,76 eskolan eta etxean, eta azken % 3,26a beste lekuren batean. Liburuak inork gomendatuak izan diren bi momentu desberdinetan galdetu zaie ikasleei. Lehenik, orokorrean inork gomendatzen ote dizkieten galdetu zaie, eta ondoren, ikasleek aipatutako liburu bakoitza (atal honetako sarreran aipatutako 364 horiek) inork gomendatu dien galdetu zaie. Hona hemen bi galdera horien emaitzak:

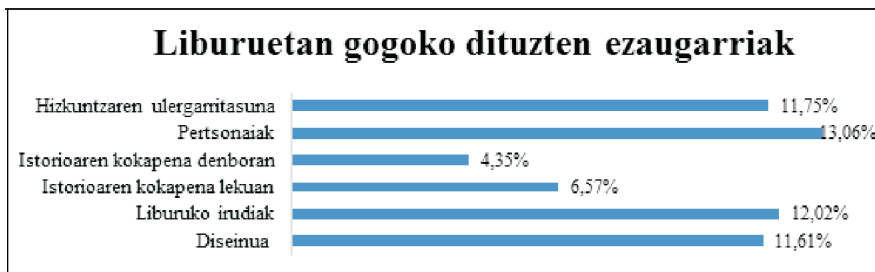

6. irudia. Ikasleek irakurritako liburuak inork gomendatzen dizkieten galdetzean lortutako erantzunak.

Lehen ikusi den bezala, familiako kideen irakurketa ohiturek nahiko balorazio altua jaso dute (ik. 3.1. puntua), eta galdera honetan berriro ere fenomeno hori errepikatu egiten da, ikasleen arabera, gomendioen kopururik handiena familiako senideetatik baitator (% 35,63 eta % 24,29). Hala ere, nabarmentzekoak dira inoren gomendiorik jaso gabe irakurri dituzten liburuen ehunekoak (% 35,51 eta % 20,11). Amaitzeko, “besteak” atalean aipatutako kasu guztien artean ere adierazgarria da *YouTuberen* eragina, zazpi aipamenekin (% 1,64).

3.5.2. Liburuen alderdirik gogokoena

Irakurritako liburuetatik zer ote den gehien gustatzen zaiena galdeztean, guztira 1447 erantzun jaso dira. Alegia, ikasleek liburu bakoitzetik 3 edo 4 ezaugarri dituzte gogoko batez beste. Bildutako datuen arabera, nahiz eta liburuak hautatzeko unean gaia hartu irizpide nagusitzat (ik. 3. irudia), ikasleei irakurtzen dituzten liburuetatik gehien gustatzen zaien alderdia pertsonaiak dira (% 13,06).

7. irudia. Irakurritako liburuetatik gehien gustatu zaizkien alderdien erantzuna.

3.5.3. Liburuen nolakotasuna

Ikasleek aipatutako liburu horien artean (364), hiru talde nagusi bereiz daitezke: lehena, ikastetxean bertan *Irakurketa eraginkorra* proiektuaren barruan irakurtzera behartutakoak; bigarrena, sail batekoak diren liburuak (*Gizajo baten egunkaria* edo *Nur*, adibidez) eta hirugarrena, *youtuber*-ek idatzitako liburuak. Hala ere, badira talde hauetan sailkatu ezin daitezkeen beste zenbait liburu ere. Zentzu horretan, eskolak irakurtzeko zenbait liburu eskatu arren, ikasleek ez dituzte eskolako irakurketak gomendio bezala hartu, baina, hala ere, galdetegian irakurritako azken bost liburuen artean behin baino gehiagotan aipatu dituzte.

Lehen multzo honetan, *Irakurketa eraginkorra* proiektuaren barneko liburuen multzoan, bi liburu soilik identifikatu dira: *Potoloren hegazkin magikoa* (Juan Luis Urmeneta, 1990) eta *Kinkilariaren ametsa* (Patxi Ezkiaga, 1988). Horiek liburu guztien % 11,81 osatzen dute, eta ikasleek bi liburuek duten iritziaren batez bestekoa 3,86/10 puntukoa da. Balorazio horrekin, argi ikusten da ikasleek ez dituztela bi liburu horiek gogoko izan. Liburuetatik gogokoen izan duten ezaugarria hizkuntza ulertzeko erraztasuna izan da, eta gutxien gustatu zaien ezaugarria aldiz, istorioaren kokapena denboran. Liburuok etxean eta eskolan irakurri dituzte, eta eskolan kapitulu bakoitzaren inguruko eztabaida laburra egin dute, bai eta liburu amaitzean haren iritziaren inguruko eztabaida bat ere.

Bi liburuetan gutxien gustatutako alderdia “istorioaren kokapena denboran” izatearen arrazoi nagusia, bi liburuak Euskal HGLn hain ospetsua izan zen “baserri giroko” korrontean (Etxaniz, 1997) kokatzea izan daiteke. Ikasleek irakurritako bi liburuak berriagoak diren arren, gaiaren eta istorioen testuinguruen ondorioz, korronte horretan kokatzen direla esan daiteke (ohikoak dituzte *kinkila*, *baserri*, *azoka*, *abere*, etab. bezalako hitzak). Horrez gain, *Potoloren hegazkin magikoa* fantastikoa ere badenez, segur aski ikasleek euren bizi esperientzia hortik urrun kokatzen dute. Gainera, Lluchek (2010) adin horretako gazteek fantasia gogoko dutela esan arren, ikasle hauek mundu fantastikotik urruntzen hasiak direla adieraz dezake.

Bigarren, sailtako liburuei dagokienez, aipatu diren liburu guztietatik (364), 212 liburu sail bateko aleak dira (komikiak aintzat hartu gabe), hau da, ikasleek irakurtzen dituzten liburu guztietatik % 58,24 sail baten parte dira. Sailtako liburu horiek gainerakoek baino balorazio hobea jaso dute: liburu guztien batez besteko orokorra 7,97/10 puntukoa den bitartean, sailtako liburuek jaso dutena 8,63/10 puntukoa da.

Guztira, 29 sail identifikatu dira. Sail horietatik aipamen gehien eduki dituztenak hauek dira: *Diario de Greg* (Jeff Kinney, 32 aipamenekin), *Nur* (Toti Martinez de Lezea, 25 aipamenekin), *Geronimo Stilton* (Elisabetta Dami, 20 aipamenekin), *Harry Potter* (J. K. Rowling, 16 aipamenekin), *Onin* (Ibon Martin, 11 aipamenekin), *Los Futbolísimos* (Roberto Santiago, 11 aipamenekin) eta *Diario de Nikki* (Rachel Renée, 11 aipamenekin). Modu berean, baloraziorik altuena jaso duten sailak ondorengo hauek dira (guztiek 10 puntuko balorazioa dute): *Diario de Rowley* (Jeff Kinney), *El club de las zapatillas rojas* (Ana Punset), *Isadora Moon* (Harriet Muncaster) eta *Maytalia* (Natalia eta Mayden).

Aitzinean aipatutako liburu multzo horietatik azkena *youtuber*-ek idatzitako liburuena da. Guztira *youtuber*-ek idatzitako 38 liburu identifikatu dira (liburu guztien % 10,44 osatzen dute). Horien balorazioen batez bestekoa ere batez besteko orokorra baino altuagoa da, hain zuzen ere, 8,96/10 puntukoa. Lehen multzo batean, *youtuber*-ek idatzitako sailtako liburuak aurki daitezke eta horien artean gehien errepikatu diren liburuak *Los Compas* (Mikecrack, El trollino eta Timba VK, 10 aipamenekin) eta *The Crazy Haacks* (The Crazy Haacks, 7 aipamenekin) dira.

Bigarren multzo batean, *youtuber*-ek gogoeta gisa idatzitako liburuak aurki daitezke, hala nola, *Detrás de todo. Lo que ningún influencer cuenta* (Mónica Morán, 2019), *Los secretos de YouTube* (The Grefg, 2018), *Manual para ser tú mismo* (Cristian Gamez, 2019), *Never give up. Secretos de una muser* (Lucía Bellido, 2018) eta *Simplemente Charli* (Charli D' Amelio, 2020).

Horretaz guztiaz gain, esan beharra dago ikasleek aipatutako liburu horien guztien artean, gehienak nobelak edo narrazioak direla. Ez dago poesia libururik, album ilustraturik, ez eta antzerki libururik ere. Aldiz, badago komikiak irakurtzen dituenik (horien artean, manga komiki mota irakurtzen duenik ere bai). Hauen batez besteko nota 8,78/10 puntukoa da, nahiz eta 364etik 9 aipamen soilik izan. Haien artean aipamen gehien dituen Francisco Ibañezen *Mortadelo y Filemón* saila izan da (3 aipamen).

Modu berean, HGLn klasikotzat jotzen diren 7 aipamen zenbatu dira, aipatuena *El Principito* (Antoine de Saint-Exupéry, 3 aipamen) delarik. Hauen batez besteko nota 8,71/10 puntukoa da eta gainera, zazpi izenburu horiek familian gomendatuak izan dira. Horiez gain, ipuin klasikoak⁵ ere azaldu dira, hala nola, *Edurne Zuri* eta *Rapunzel* hauen batez bestekoa 7,5/10 delarik.

Liburuen artean, biografia nobelatuak ere aurki daitezke, besteak beste, *Cuentos de buenas noches para niñas rebeldes* (Elena Favilli eta Francesca Cavallo, 9/10ko puntuazioarekin) eta *Cuentos para niños que se atreven a ser diferentes* (Ben Brooks, 9/10). Ideologia aldetik berdintasunaren ikuspegia eskaintzen duten liburuak izan daitezke hauek, baina baita *Cuentos clásicos para chicas modernas* (Lucía Etxebarria, 6/10) edo *Neskak eta mutilak* (Aingeru Mayor eta Susana Monteagudo, 10/10) liburuak ere. Liburu horiek guztiak familian gomendatuak izan dira eta etxean irakurri dituzte. Horiez gain, *Maytalia* (Natalia eta Mayden, 10/10) saileko liburuak

[5] Ipuin hauen kasuan, ezin da egilerik zehaztu, ikasleek erantzunetan ez baitute zehaztu zein edizio edo aldaera irakurri ote duten.

ruen bi aipamen aurki daitezke, zeintzuk gai nagusitzat zientzia duten eleberririk diren.

Amaitzeko, galdetegian bildutako izen horien guztien artean, oso nabarmena da liburuak idatzirik dauden hizkuntzaren araberrako hautua. Liburuaren izenburuak ikusita, argi ikusten da irakurritako liburu gehienak gaztelaniaz daudela, euskarazkoen ia bikoitza osatzen baitute. Euskarazko liburuek % 30,2 osatzen dute, gaztelaniazkoek % 55,5 osatzen duten bitartean; gainerako % 14,3a ezin izan da identifikatu zein hizkuntzatan irakurriak izan diren. Euskaraz, gehienbat, euskaraz argitaratzen diren sail famatuetakoa aleak, besteak beste, *Nur* (Toti Martínez de Lezea, 2008-2022) eta *Txano eta Oscar* (Julio Santos, 2018-2023), eta *Irakurketa Eraginkorra* proiektuaren barnekoak ikus daitezke. Hala ere, lehen aipatu den bezala, euskararen kale erabilera % 7,6 besterik ez da (Udal Ikerketa, 2017), beraz, nahiz eta emaitzak euskararen oso aldekoak ez izan, esan daiteke bitartekaritza lanek euskararekiko hautua areagotzea lortzen dutela ikastetxe honetako ikasleen artean.

4. Ondorioak

Ikerketaren emaitzek baieztatu egin dituzte abiapuntuko hipotesiak. Bitartekarien inguruko hipotesiei dagokienez, zenbait datu azaleratu dira. Alde batetik, irakurketa ohituretan eta liburu hautaketan familiak lekurik handiena izaten jarraitzen duela. Agian, etxeko kideen formazio maila errepikatuena unibertsitatea izateak eta bereziki etxe gehienetan irakurketa ohiturak edukitzeak (% 50 baino altuagoa) zerikusia du joera horretan. Horrez gain, eskolak liburu aukeraketan garrantzi handia daukala ikusi da, *Irakurketa Eraginkorra* proiektuaren barneko liburuek bildutako izenburu guztien % 11,81 eta euskarazko izenburu guztien % 39,1 osatzen baitute. Bestetik, ikerketako emaitzek erakusten dute sare sozialek gaur egun bitartekari gisa betetzen duten rola nahiko esanguratsua dela. Urte luzez sare sozialak bitartekari gisa aintzat hartu ez diren arren, emaitzek argi utzi dute gaur egungo gaztetxoek sare sozialetako *influencer*-ek (kasu honetan *booktuber*-ek) emandako aholkuak jarraitzen dituztela, edo, behintzat, haiek idatzitako liburuak irakurtzen dituztela, eta beraz, ez lirateke haiek bitartekarien zerrendatik kanpo utzi behar, hain zuzen ere, aukera ederra izan daitezkeelako gaztetxoengana modu erraz eta erakargarri batean iristeko.

Irakurzaletasuna sustatzeko proiektuen inguruan, ikasleek aitortu dute eskolan agindutako liburuak ez dituztela gogoko izan, eta eskolan

irakurtzea ere ez dutela gogoko aitortu dute askok. Gainera, liburuen gomendioak nork eman ote dizkieten galdetzean, eskolak hartzen duen kopurua nahiko txikia da gainontzeko bitartekariekin alderatuta. Dena den, eskolaren inguruko zenbait emaitzatan kontraesanak egon direla aintzat hartuz, gakoa ikasleek eskolarekiko duten pertzepzioan dagoela pentsa daiteke, eta baliteke lagina handituz gero, azken datu hauek aldatetako jasatea.

Bestalde, azpimarragarria izan da inoren gomendiorik jaso ez duten ikasleen kopurua, honek zer pentsatua ematen du, emaitzetan argi ikusten baita ikasleek askotan ez dutela bitartekaritza lanik jasotzen. Hala ere, gerta liteke ikasleek galdetegian zerrendatutako aukeren artean bitartekaritzarik jasotzen ez dutela adierazi, baina haiek kontziente izan gabe bitartekaritza lana jaso izana (iragarkiak, liburu-dendetako leihoak, lagunak liburu hori irakurtzen ikustea, etab.).

Liburutegien inguruko hipotesia ere bete da. Ikasleek adierazi dutenaren arabera, liburutegiak itxura atsegina eta antolakuntza egokia duen arren, ikasleek ez dute gehiegitan bisitatzen. Adituen arabera, liburutegiak berebiziko garrantzia du bitartekarien artean, eskola eta gizartea lotzen dituen zubi kulturala delako. Emaitzek argitara eraman duten bezala, Covid-19ak sortutako egoerarekin, liburutegietara lehen baino gutxiago joaten dira ikasleak, beraz, esan daiteke Covid-19ak, kasu honetan, modu negatiboan eragin duela liburutegiaren erabilera. Hala ere, esan beharra dago balorazio ona jaso duela liburutegiak. Horregatik, gutxi joanagatik ere joaten diren aldiro kalitatezko zerbitzua jasotzen dutela ondorioztatu daiteke.

Hasieran planteatutako hipotesiez gain, ikasleak bizi diren herriko testuinguru soziolinguistikoa garrantzia ikusi da emaitzetan. Erreferentziazko ikastetxea kokatzen den herriko testuinguru soziolinguistikoa ez da euskararen oso aldekoa, eta baliteke testuinguru horrek ikerketaren emaitzetan eragin izana, bildu diren liburuen izenburu gehienak gaztelaniazko liburuenak izan baitira. Horrek agerian uzten du eskolak bitartekari gisa bete dezakeen rola. Familiak, liburu-dendek, lagunak eta sare sozialek gaztelaniazko liburuak gomendatzen badituzte, eskolaren eta liburutegien esku geratzen da euskaraz dauden liburuen gomendioa egiteko ardura.

Gainera, ikasleek aipatutako liburuetatik gutxi batzuk besterik ez daude Galtzagorri Elkartearen (2023a) adituek sortutako kanonetan, *Harry Potter eta sorgin-harria* (J. K. Rowling, 2000), *Printze txikia* (Antoine de Saint-

Exupéry, 2001) eta *Nikolas txiki* (Sempe Goscinny, 2008) soilik daude liburuen artean. Ikastetxean erabiltzen duten gidatik ere (*Haur eta Gazte Literatura*, 2017. *Irakur Gida*), beste hiru sail soilik aipatu dira: *Gizajo baten egunkaria* (Jeff Kinney, 2011-2021), *Bat Pat* (Roberto Pavanello, 2009-2020) eta *Futboleroak* (Roberto Santiago, 2017-2021) (Mondragon Unibertsitatea, 2017). Horrez gain, *Irakurketa Eraginkorraren* barruan gomendatutako bi liburuak ez dira kanon edo gida hauetako bakarrean ere agertzen. Ondorioz, erraz ikus daiteke irakurritako liburuen eta kanon edo gida horien arteko erlazioa ez dela sendoa.

Azkenik, irakurleen sexua eta irakurtzen dutena alderatuz gero, joera txiki bat identifikatu da, nahiz eta ziurrenik, lagina handituz gero, joera hori handitu egingo den. Izan ere, lagin honetako neskek denetarik irakurtzen dutela dirudien bitartean, mutilek gai edo molde jakin bateko libururik ez dutela irakurtzen dirudi. Adibide batzuk jartzearren, *Isadora Moon* (Harriet Muncaster), *Lady Pecas* (Lady Pecas), *Karina y Marina* (Karina eta Marina), *Tea Stilton* (Elisabetta Dami) edo *Diario de Nikki* (Rachel Renée) irakurtzen duen mutilik ez dago, eta *Nur* (Toti Martínez de Lezea) aldiz, mutil bakarrak irakurtzen du, neskak 14 diren bitartean. Aldiz, *Los Futbolísimos* (Roberto Santiago) sailak neska irakurlerik ez duen arren (mutilak 10 dira), *Los Compas* (Mikecrack, El Trollino eta Timba Vk), *Diario de Greg* (Jeff Kinney), *Geronimo Stilton* (Elisabetta Dami), *Bat Pat* (Roberto Pavanello) edo *Tokyo Ghoul* (Sui Ishida) komikiaren neska irakurlerik badago, nahiz eta irakurleen gutxiengoa osatzen duten.

Datu horiek argi adierazten dute hezkuntza sisteman berdintasunaren aldeko hainbat egitasmo martxan dauden arren, oraindik bide luzea dagoela erabateko berdintasunera iritsi eta estereotipoen menpe egon gabe hurrek gogoko duten hori irakurtzeko askatasun osoa sentitzeko. Horregatik, ikasgelan liburuen berariazko lanketarik egin ezean, are nabarmenagoa da bitartekarien rola (eta haien formakuntzak) duen garrantzia, irakurketa-aukeraketa egokia eginda, liburu batek norbere identitatean, zaletasunean edota ikuspegiaren zalantzak sortzeko aukera eman baitezake.

Ikerketa hau 10-12 urteko gaztetxoan irakurketa ohiturak ezagutzeko abiapuntu bat da, eta, ondorioz, 97 galdetegi horiek zenbait joera erakusten dituzten arren, testuinguru jakin batean bildutako informazioa izaten jarraitzen du. Horregatik, ondorio sendoagoak lortzeko, beharrezkoa litzateke muga hori ikerketa zabalago baterako abiapuntutzat hartzea.

5. Bibliografia

- Alvarez, A. & Permach, N. (2019). Nola egin, hala izan. Irakur aukeraketa eta adituen eskola-kanona, irakurleak trebatzeko bidean. *Tantak*, 31(2), 9-40.
- Apalategi, U. (2011). Irakurzaletasuna hezkuntza sistemaren helburu?. *Egan*, 3-4, 99-119.
- Calvino, I. (2009). *Por qué leer los clásicos*. Siruela.
- Cerrillo, P. C. (2009ko urtarrila). *Sociedad y lectura. La importancia de los mediadores en la lectura* [Irakurritako hitzaldia]. Lisboako Gubelkian Fundazioan irakurritako hitzaldia, Lisboa, Portugal.
<<https://docplayer.es/34186855-Sociedad-y-lectura-la-importancia-de-los-mediadores-en-lectura-1.html>>
- Cerrillo, P. C. (2013). Canon literario, canon escolar, canon oculto. *Quaderns de Filologia. Estudis literaris*, XVIII, 17-31.
- Cerrillo, P. C. (d.g.). *Educación literaria y canon escolar de lecturas*. Espainiako Gobernuua.
<https://leer.es/recursos_leer/educacion-literaria-y-canon-escolar-pedro-cerrillo/>
- Colomer, T. (1998). *La formación del lector literario*. Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- Colomer, T. (2002). *Siete llaves para valorar historias infantiles*. Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- Colomer, T. (2005a). La biblioteca de la humanidad. *Cuadernos de pedagogía*, 352, 25-28.
- Colomer, T. (2005b). Las funciones de la literatura infantil y el contexto actual. In M. Abril (koord.), *Lectura y literatura infantil y juvenil: claves* (25-48. or.). Aljibe.
- Colomer, T. (2009). *Andar entre libros*. Fondo de Cultura Económica.
- Corchete, T. (2014). La familia, un aliado indispensable para fomentar la lectura desde los espacios profesionales. *Aula*, 20, 123-132.
- EIBZko liburutegia (d.g.). *Kanoneko liburu-zerrendak*. ELK egitasmoa.
<<https://sites.google.com/educacion.navarra.es/eskolako-literatur-kanona/kanoneko-liburu-zerrendak>>
- Equipo Peonza. (2001). *El rumor de la lectura*. Anaya.

- Etxaniz, X. (1997). *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*. Pamiela.
- Eusko Jaurlaritza. (2015). *Oinarrizko Hezkuntzako Curriculum (236/2015eko Dekretuaren II. Eranskina osatzen duen curriculum orientatzailea)*.
<<https://irale.hezkuntza.net/documents/55483/1253878/Heziberri+2020+Oinarrizko+Hezkuntza++curriculum+osoa.pdf/064da273-0e61-c16a-9197-5bab01bab72a>>
- Eusko Jaurlaritza. (2018). *Euskadiko Irakurketa Plana txostena* [Word artxi-boa].
<<https://elearning3.hezkuntza.net/013159/mod/resource/view.php?id=15762>>
- Fueyo, D. (2018). Bibliotecas y bibliotecarios escolares en el siglo XXI: Los equilibristas sin red. *Platero*, 217, 5-7.
- Galtzagorri Elkartea. (2023a). *Ezinbestekoak*. Galtzagorri Elkartea.
<<https://www.galtzagorri.eus/eu/haur-eta-gazte-literatura/ezinbestekoak>>
- Galtzagorri Elkartea. (2023b). *Haur eta gazte literatura*. Galtzagorri Elkartea.
<<https://www.galtzagorri.eus/eu/haur-eta-gazte-literatura>>
- Galtzagorri Elkartea. (2023c). *Mintegia*. Galtzagorri Elkartea.
<<https://www.ibbygaltzagorri.eus/eu/formazioa/mintegia>>
- García, J. (2010). Aproximación a la evaluación de la biblioteca escolar. *eCO. Revista digital de Educación y Formación del profesorado*, 7.
<<http://revistaeco.cepcordoba.org/wp-content/uploads/2018/06/Garcia7.pdf>>
- García-Roca, A. (2021). Nuevos mediadores de la LIJ: análisis de los Book-Tubers más importantes de habla hispana. *Cuadernos.info*, 47, 94-114.
<<https://doi.org/10.7764/cdi.48.27815>>
- Gonzalez, C., Gladic, J. & Contador, N. (2022). Conceptualizaciones sobre mediación, animación y promoción de la lectura: acercamiento a sus procesos y actividades. *Tejuelo*, 36, 41-68.
- Guardiola, E. & E. Baños, J. (2021). La lectura durante la pandemia de COVID- 19. *Revista De Medicina Y Cine*, 16 (e), 7-12.
<<https://doi.org/10.14201/rmc202016e0712>>
- Hennebutte, A., Sobrino, I. & Markotegi, I. (2016). Eskola-liburutegiak, zertarako?. *Behinola*, 34, 6-25.

- Herriko udala. (2022). *Hasiera*. CBA. Liburutegia Biblioteca.
- International Federation of Library Associations and Institutions. (2021). *Directrices de la IFLA para la Biblioteca Escolar: 2a edición revisada*. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). <<https://repository.ifla.org/handle/123456789/1096>>
- Jimenez, O., Lukas, J. F. & Santiago, K. (2006). Hego Euskal Herriko eskola-liburutegien erabilera, kudeaketa eta funtzionamendua. *Tantak*, 35, 85-122.
- Lage, J. J. (2005). *Animar a leer desde la biblioteca*. CCS.
- Lluch, G. (2009). *Cómo reconocer los buenos libros para niños y jóvenes*. Fundalectura.
- Lluch, G. (2010). *Cómo seleccionar libros para niños y jóvenes*. Editorial Trea.
- Lopez, J. M. (2001). Haur eta Gazte Literaturaren kritika: gogoeta batzuk. *Behinola*, 5, 37-41.
- López, M. L. (2017). Booktubers y literatura. *Revista Publicando*, 13(2), 963-974. <https://revistapublicando.org/revista/index.php/crv/article/view/980/pdf_722>
- Luki, M. (2021). Bitartekaritza ekintza politikoa da, liburuak aukeratzea bera edo liburutegiko zein apaletan kokatu hautatzea bitartekaritza egitea da. *Behinola*, 44, 6-23.
- Martínez, M. M. & Torres, A. (2019). Hábito lector en estudiantes de primaria: influencia familiar y del plan lector del centro escolar. *Revista Fuentes*, 21(1), 103-114. <<https://revistascientificas.us.es/index.php/fuentes/article/view/6780/8337>>
- Minguez, X. (2015). Una definición altamente problemática: la Literatura Infantil y Juvenil y sus ámbitos de estudio. *Lenguaje y Textos*, 41, 95-106.
- Mondragon Unibertsitatea. (2017). *Haur eta Gazte Literatura, 2017*. Irakur Gida [PDF artxiboa]. <<https://www.mondragon.edu/eu/aldizkariak-argitalpenak/haur-eta-gazte-literatura-irakur-gida>>

- Mora, L. (2007). La literatura infantil y juvenil en la biblioteca escolar: cómo formar una buena colección literaria. *Idea La Mancha: revista de educación de Castilla-La Mancha*, 5, 249-253.
<<https://redined.mecd.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/93694/00620083000026.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
- Munita, F. (2021). *Yo, mediador(a). Mediación y formación de lectores*. Octaedro.
- Paladines-Paredes, L. V. & Margallo, A. M. (2020). Los canales booktuber como espacio de socialización de prácticas lectoras juveniles. *Ocnos*, 19(1), 55-67.
<https://doi.org/10.18239/ocnos_2020.19.1.1975>
- Serna, M. (2015). *Bizkaiko Lehen Hezkuntzako ikasleen irakurtzeko ohiturak eta irakurtzearen balioa: eskola-liburutegiaren eraginari buruzko azterketa*. Euskal Herriko Unibertsitatea.
<<http://hdl.handle.net/10810/18475>>
- Udal Ikerketa. (2017). *Euskararen erabilera errealauren neurketak* [PDF artxi-boa].
- Wheeler, D. L. & Hill, J. C. (2021). The impact of COVID-19 on early childhood reading practices. *Journal of Early Childhood Literacy*, 0(0).
<<https://doi.org/10.1177/14687984211044187>>

6. Eranskinak

6.1. Eranskina. Galdetegia

Irakurle galdetegia

Data: _____

Datu pertsonalak:

Adina _____ urte

Sexua

Neska

Mutila

Ez binarioa

1. Bete ezazu "Etxeko kideak" jartzen duen zutabea zure etxeko kideekin, eta ondoren markatu X batez bakoitzaren formazio maila altuena. Zerbait gehitu nahi izanez gero, idatzi ezazu "Besterik" atalean.

Etxeko kideak	Formakuntza gorena							Besterik
	HH	LH	DBH	Oinarrizko Derrigorrezko Ikasketak	Batzilergoa	Lanbide Heziketa	Unibertsitatea	

Etxekoak eta irakurketa

2. Bete ezazu "Etxeko kideak" jartzen duen zutabea zure etxeko kideekin, eta ondoren markatu X batez ea irakurleak ote diren edo ez, eta izatekotan, zenbat denbora eskaintzen dioten irakurketari astean zehar. Zerbait gehitu nahi izanez gero, idatzi ezazu "Besterik" atalean.

Etxeko kideak	Irakurlea da?		Orduak astean			Besterik
	BAI	EZ	0-1	2-3	4-5	

Irakurle galdetegia

3. Baloratu itzazu 1-5 bitartean ondorengo esaldi hauek, 1 zenbakia balorazio baxuena izanik eta 5a berriz, altuena. Ondoren, baloratu etxeko irakurzaletasuna 0-10 bitartean, 0 balio baxuena izanik eta 10 berriz altuena.

Etxean...											
	1	2	3	4	5						
Irakurtzeko ohitura dugu											
Askotan ikusi izan ditut etxeakoak irakurtzen											
Irakurtzea gogoko dut											
Etxekoek liburuak irakurri izan dizkirate / nik irakurri izan dizkiet etxekoei											
Irakurtzean zerbait ulertzen ez badut, etxekoei galdetu eta laguntzen didate											
Baloratu etxeko irakurzaletasun orokorra:											
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Liburuak aukeratzeko

4. Irakurri ohi dituzun liburuak nori gomendatzen dizkizu?

- Familiako senideren batek
- Lagunek
- Irakasleek
- Liburutegiko liburuzainak
- Liburu dendako saltzaileak
- Inork ere ez
- Besterik: _____

5. Irakurri ohi dituzun liburuak non ezagutzen dituzu?

- Ingurukoek emandako gomendioetan ezagutzen ditut
- Liburu dendatan ikusten ditut
- Liburutegian ikusten ditut
- Beraien publizitatea ikusi izan dut: aldizkarietan, jolasetan, pelikuletan, etab.
- Berez ere oso famatuak dira gure inguruan (famillan, eskolan edo lagun artean)
- Besterik: _____

6. Liburuak aukeratzeko unean, zertan jartzen duzu atentzio gehien?

- Liburuaren gaiari (zertaz doan)
- Liburuaren autoreari (idazlea edo/eta ilustratzailea)
- Liburuaren azalean eta kanpoko itxura orokorrean
- Liburuaren atzeko azalpenean
- Liburuaren irekita letra eta irudi kopuruan
- Liburuaren orrialde kopuruan edo lodieran
- Besterik: _____

Irakurle galdetegia

Eskola eta irakurketa

Eskolan...

7. Eskolan ba al dago liburutegirik?

- Bai Ez dakit
 Ez Bestelakoak _____

8. Ikasgelan ba al dago liburutegi edo liburuei eskainitako apalategirik?

- Bai Ez dakit
 Ez Bestelakoak _____

9. Eskolatik liburuak hartzeko aukera al duzu?

- Bai Ez dakit
 Ez Bestelakoak _____

10. Eskolako ordutegian, irakurketari eskainitako denborarik ba al dago?

- Bai Ez dakit
 Ez Bestelakoak _____

11. Eskolan irakurtzea atsegin zaizu?

- Bai Ez dakit
 Ez Bestelakoak _____

11. Ez erantzun baduzu, zergatik?

Herriko liburutegia

12. Baloratu itzazu 1-5 bitartean ondorengo esaldi hauek, 1 zenbakia balorazio baxuena izanik eta 5a berriz, altuena.

Nire ustez...

	1	2	3	4	5
Askotan joaten naiz herriko liburutegi publikora					
Liburutegi publikoak liburu eskaintza handia du					
Liburutegi publikoan liburuen antolakuntza egokia da (orokorra)					
Erraz aurkitzen ditut nire gogoko liburuak					
Erraza egiten zait nire adinerako aproposak diren liburuak identifikatzea					
Nobedadeak leku berezi bat izan ohi dute, erraz ikusteko					
Liburutegiak itxura atsegina du					
Gustura egoten naiz liburutegian					
Arazoren bat dudanean liburutegia laguntzeko prest egon ohi da					

Irakurle galdetegia

Irakurritako liburuak

13. Aukeratu azken aldian irakurri dituzun bost liburu gehienez (ez badituzu bost, ez kezkatu, gutxiago izan daitezke eta). Ondoren, bete itzazu ondorengo taula hauek liburu bakoitzaren informazioarekin:

Liburuaren izena: _____											
Non irakurri dut?											
☐ Eskolan						☐ Eskolan eta etxean					
☐ Etxean						☐ Beste lekuren batean					
Nork gomendatua? Non ezagutua?						Zer da gehien gustatu zaidana liburutik?					
☐ Familia						☐ Gaia eta haren trataera					
☐ Lagun artea						☐ Hizkuntza (erraz ulertzen da)					
☐ Eskola						☐ Istorioaren sekuentzia (gertaerak nola dauden antolatuta)					
☐ Liburutegia (liburuzainak)						☐ Narratzailea (nork kontaktzen duen)					
☐ Liburu denda (saltzaileak)						☐ Pertsonaiak					
☐ Inork ere ez						Nor: _____					
☐ Besterik: _____						☐ Istorioaren kokapena denboran (noiz)					
						☐ Istorioaren kokapena lekuan (non)					
						☐ Liburuko irudiak					
						☐ Diseinua (azala, letra tamaina, atzeko azalpena...)					
						☐ Edizioa (oharrak, kapituluak, itzulpenak...)					
Ez bazaizu liburu gustatu, oroitzen al duzu zein izan zen liburu gogoko ez izateko arrazoa?											
<div style="border: 1px solid black; height: 80px; width: 100%;"></div>											
Baloratu liburu 0-10 bitartean, 0 balorazio baxuena izanik eta 10 altuena											
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Irakurle galdetegia

Liburuaren izena: -----											
Non irakurri dut?											
☐ Eskolan						☐ Eskolan eta etxean					
☐ Etxean						☐ Beste lekuren batean					
Nork gomendatua? Non ezagutua?											
☐ Familia						Zer da gehien gustatu zaidana liburutik?					
☐ Lagun artea						☐ Gaia eta haren trataera					
☐ Eskola						☐ Hizkuntza (erraz ulertzen da)					
☐ Liburutegia (liburuzainak)						☐ Istorioaren sekuentzia (gertaerak nola dauden antolatuta)					
☐ Liburu denda (saltzaileak)						☐ Narratzailea (nork kontatzen duen)					
☐ Inork ere ez						☐ Pertsonaiak					
☐ Besterik: -----						Nor: -----					
						☐ Istorioaren kokapena denboran (noiz)					
						☐ Istorioaren kokapena lekuan (non)					
						☐ Liburuko irudiak					
						☐ Diseinua (azala, letra tamaina, atzeko azalpena...)					
						☐ Edizioa (oharrak, kapituluak, itzulpenak...)					
Ez bazaizu liburua gustatu, orotzen al duzu zein izan zen liburua gogoko ez izateko arrazoa?											

Baloratu liburua 0-10 bitartean, 0 balorazio baxuena izanik eta 10 altuena											
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Irakurle galdetegia

Liburuaren izena: -----										
Non irakurri dut?										
☐ Eskolan	☐ Eskolan eta etxean									
☐ Etxean	☐ Beste lekuren batean									
Nork gomendatua? Non ezagutua?										
☐ Familia	☐ Zer da gehien gustatu zaidana liburutik?									
☐ Lagun artea	☐ Gaia eta haren trataera									
☐ Eskola	☐ Hizkuntza (erraz ulertzen da)									
☐ Liburutegia (liburuzainak)	☐ Istorioaren sekuentzia (gertaerak nola dauden antolatuta)									
☐ Liburu denda (saltzaileak)	☐ Narratzailea (nork kontatzen duen)									
☐ Inork ere ez	☐ Pertsonaiak									
☐ Besterik: -----	Nor: -----									
	☐ Istorioaren kokapena denboran (noiz)									
	☐ Istorioaren kokapena lekuan (non)									
	☐ Liburuko irudiak									
	☐ Diseinua (azala, letra tamaina, atzeko azalpena...)									
	☐ Edizioa (oharrak, kapituluak, itzulpenak...)									
Ez bazaizu liburua gustatu, oroitzen al duzu zein izan zen liburua gogoko ez izateko arrazola?										
Baloratu liburua 0-10 bitartean, 0 balorazio baxuena izanik eta 10 altuena										
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Irakurle galdetegia

Liburuaren izena: -----										
Non irakurri dut?										
☐ Eskolan					☐ Eskolan eta etxean					
☐ Etxean					☐ Beste lekuren batean					
Nork gomendatua? Non ezagutua?										
☐ Familia					Zer da gehien gustatu zaidana liburutik?					
☐ Lagun artea					☐ Gaia eta haren trataera					
☐ Eskola					☐ Hizkuntza (erraz ulertzen da)					
☐ Liburutegia (liburuzainak)					☐ Istorioaren sekuentzia (gertaerak nola dauden antolatuta)					
☐ Liburu denda (saltzaileak)					☐ Narratzailea (nork kontatzen duen)					
☐ Inork ere ez					☐ Pertsonaiak					
☐ Besterik: -----					Nor: -----					
					☐ Istorioaren kokapena denboran (noiz)					
					☐ Istorioaren kokapena lekuan (non)					
					☐ Liburuko irudiak					
					☐ Diseinua (azala, letra tamaina, atzeko azalpena...)					
					☐ Edizioa (oharrak, kapituluak, itzulpenak...)					
Ez bazaizu liburua gustatu, oroitzen al duzu zein izan zen liburua gogoko ez izateko arrazoia?										
Baloratu liburua 0-10 bitartean, 0 balorazio baxuena izanik eta 10 altuena										
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Irakurle galdetegia

Liburuaren izena: -----											
Non irakurri dut?											
☐ Eskolan						☐ Eskolan eta etxean					
☐ Etxean						☐ Beste lekuren batean					
Nork gomendatua? Non ezagutua?											
☐ Familia						Zer da gehien gustatu zaidana liburutik?					
☐ Lagun artea						☐ Gaia eta haren trataera					
☐ Eskola						☐ Hizkuntza (erraz ulertzen da)					
☐ Liburutegia (liburuzainak)						☐ Istorioaren sekuentzia (gertaerak nola dauden antolatuta)					
☐ Liburu denda (saltzaileak)						☐ Narratzailea (nork kontaktzen duen)					
☐ Inork ere ez						☐ Pertsonaiak					
☐ Besterik: -----						Nor: -----					
						☐ Istorioaren kokapena denboran (noiz)					
						☐ Istorioaren kokapena lekuan (non)					
						☐ Liburuko irudiak					
						☐ Diseinua (azala, letra tamaina, atzeko azalpena...)					
						☐ Edizioa (oharrak, kapituluak, itzulpenak...)					
Ez bazaizu liburua gustatu, orotzen al duzu zein izan zen liburua gogoko ez izateko arrazoa?											
Baloratu liburua 0-10 bitartean, 0 balorazio baxuena izanik eta 10 altuena											
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

**Unai Elorriagaren *Iturria*:
genero literarioaren gatazkaz
eta ipuinen jatorriaz**

*Unai Elorriaga's Iturria: on the conflict of the
literary genre and the origin of the stories*

Paul NATXIONDO ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco

Jasotze data: 2023.09.15 Onartze data: 2023.10.30

LABURPENA

Artikulu honetan Unai Elorriagaren *Iturria* (Susa, 2019) liburua genero literarioari erreparatzen zaio eta obran nonahi diren metaliteratura zein testu-arteotasun baliabideak aztertzen dira. Elorriagak ipuingintza landu zuen lehenbizikoz liburu horretan eta *short story cycle* edo ipuin laburren ziklo bat ondu zuen. Mota horretako lanetan narrazioak beregainak dira, baina elkarren artean harilkatuta daude, pertsonaien, espazioaren, gaien edota denboraren lan-ketari esker. Gainera, marko narratibo edo narrazio gidari batek saretu ohi ditu ipuin guztiak. Horrela, narrazioak independenteak izan arren batasun handiago baten parte dira eta lotura horiek liburua ziklo bezala irakurtzea ahalbidetzen dute. Orobat, lanketa metaliterarioak eta Ekialdeko Europako tradizio literarioarekin duen harremanak ere batasuna ematen diote *Iturriari*: marko narratiboan bidaia bat eskaintzen da Europa horretan barrena, eta, protagonisten solasaldi literarioen bitartez, ipuin hauen iturriari edo jatorriari buruz hausnartuko da.

Gako-hitzak: literatur generoa; *short story cycle*; Ekialdeko Europako literatura; *Iturria*; Unai Elorriaga.

ABSTRACT

In this article, the literary genre of the book *Iturria* (Susa, 2019) by Unai Elorriaga is considered and the metaliterary and intertextual resources present in the work are analyzed. Elorriaga worked for the first time in this book the production of short stories and completed a *short story cycle*. In this type of work the stories are independent, but they are connected to each other thanks to the elaboration of characters, space, themes or time. In addition, a narrative framework usually links all the stories together. Thus, although the narratives are independent, they are part of a larger union and these links allow the book to be read as a cycle. Likewise, the metaliterary elaboration and its relation to the literary tradition of Eastern Europe also give unity to *Iturria*: the narrative framework offers a journey through that Europe and, through the literary gatherings of its protagonists, reflects on the source or origin of these stories.

Keywords: literary genre; *short story cycle*; Eastern European literature; *Iturria*; Unai Elorriaga.

1. Sarrera. 2. *Short story cycle* edo ipuin laburren zikloa. 3. *Iturria*. 3.1. Genero gatazka. 3.1.1. Gaien tratamendua. 3.1.2. Espazioa eta denbora. 3.1.3. Pertsonaiak. 3.1.4. Giro surrealista. 4. Metaliteratura *Iturrian*. 5. Testuartekotasuna *Iturrian*. 5.1. Testuartekotasun esplizitua. 5.2. Testuartekotasun inplizitua. 6. Ondorioak. 7. Bibliografia.

1. Sarrera

Iturria liburua ipuin laburren ziklo gisa aztertzen hasi aurretik, mota ezberdinetako ipuin liburuez hausnarketa bat eginez hasi nahi nuke artikulua¹. Izan ere, Juan Garziaren *Itzalen itzal* (1994) ipuin bildumaren azal-hegalean azaltzen da hiru motako narrazio liburuak existitzen direla ipuinen antolakuntzari dagokionez. Batetik, dio, ipuin bat bestearen atzean jarri eta elkarrekin loturarik ez dutenak daude; bigarrenik, ipuinak elkarren artean harilkatzen dituzten elementuak biltzen dituztenak, elementu horiek giroa, hizkera zein tonua izan daitezkeelarik²; eta, hirugarrenik, ipuin laburrak narrazio gidari edo marko narratibo batek bilduta ematen direnetakoak ere badaude. Bada, hirugarren mota horretakoa da *Iturria*. Horrela, bat egingo luke nazioartean *short story cycle* izendapena eman zaien gisako liburuekin.

Short story cycle edo ipuin laburren zikloen gisako liburuez hitz egitean *Obabakoak* etor dakiguke burura, gurean daukagun mota horretako lanik nabarmenena baita. Nazioartean, berriz, James Joycen *Dublindarrak* (1914) zein Sherwood Andersonen *Winesburg, Ohio* (1919) aipa daitezke eredu esanguratsu bezala. Unai Elorriagaren *Iturria* liburu horien genero

[1] Artikulu hau 2022an aurkeztutako “Literatur generoaren gatazka, metafikzioa eta testuartekotasuna Unai Elorriagaren *Iturrian*” Euskal Ikasketetako Gradu Amaierako Lanaren egokitzapena da. Eskerrak eman nahi dizkiot, beraz, lan horretan zuzendari izan nuen eta artikulu hau idaztera bultzatu nauen Mikel Ayerbe irakasleari. Sarean: <<https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/60713/>> [2023/10/24].

[2] Iban Zalduak, berriz, ondoko banaketa proposatzen du: “ipuin bilduma” izendapena erabiltzen du elkarren arteko loturarik ez duten kontakizunen liburuak definitzeko; aldiz, “ipuin liburu” terminoa darabil nolabaiteko batasuna edo intentzio orokorra duten narrazio liburuak zehazteko. Ikus Zalduaren elkarrizketa hemen: <<https://www.berria.eus/albisteak/71484/>> [2023/10/24].

berekoa litzateke, eta, hain zuzen, *Obabakoak* ekartzen du gogora, bai egituragatik, bai literatura zein ipuingintza erdigunean dituelako une oro. Horrez gain, liburuaren ardatza diren hausnarketa literarioek zein erdigunean jartzen den literatur-sistema bazterreko eta ez oso ezagunak ere erakusten dute emari asko dituen liburua dela.

Gauzak horrela, Elorriagaren azken liburu hori aztertzea izango da artikuluaren helburua. Zeregin horretarako, lehenik eta behin, *short story cycle* motako lanen inguruko sarrera teorikoa egingo da, generoaren beregintasanari buruzko eztabaidak aurkeztuz eta euskal literaturan argitaratu diren mota horretako lanak azaleratuz. Analisiaren atalean, *Iturria* aurkeztu ostean, liburuari batasuna ematen dieten ezaugarriak aztertuko ditugu banan-banan. Ondoren, alderdi metaliterarioari eta testuartekotasun erreferentziei helduko diegu, protagonisten hausnarketa literarioetan sakontzeko eta ipuin hauen jatorriak edota Elorriagaren iturriak zedarritzeko. Azkenik, ikerketa honek emandako ondorioak aletuko ditugu.

2. *Short story cycle* edo ipuin laburren zikloa

Short story cycle kontzeptua Ingramek (1971) landu zuen lehenbizikoz eta honelako definizio hau eman zion: “*a book of short stories so linked to each other by their author that the readers successive experience on various levels of the pattern of the whole significantly modifies his experience of each of its component parts*” (Ingram, 1971, 202. or.). Hau da, autoreak elkarrekin lotzen dituen ipuin laburrez osatutako liburua da, zeinetan irakurleak, osotasunean nabaritzen diren patroiekin jabetzearen ondorioz, nabarmen aldatzen duen zati bakoitzaren irakurketa edo esperientzia. Lan horrekin Ingramek mugarri bat ezarri zuen eta, geroztik, (azpi)generoaren³ inguruko lanak eta eztabaidak ugalduz joan dira, gaur egunera arte. Hala ere, izendapena berria izanagatik, ipuin laburren zikloak historia luzea du eta *Mila gau eta bat gehiago* edota *Dekameron*a idatzi ziren garairaino egin behar da salto lehen aurrekariak aurkitzeko. Dena den, XIX eta XX. mendeetan bereziki ugaltu zen fenomenoaren izena, batez ere Ipar Amerikan (Smith, 2011).

Ipuin laburren zikloaren teorizazioari dagokionez, *short story cycle* izendapenak berak ere eragin du eztabaidarik, terminoaren izendapenak

[3] Ipuin laburren zikloa kokatuko litzatekeen literatura generoaren auzia agerikoago egitearren, (azpi)genero hitza baliatuko dugu, aditu batzuentzat genero beregaina den heinean eta beste zenbaitentzat, aldiz, nobelaren edo ipuingintzaren baitako azpigeneroa den neurrian.

(azpi)generoaren inguruko ikuspuntu inplizitua iradokitzen duen heinean. Izan ere, nobelaren eta ipuinaren generoen arteko eremu lausoan kokatzen den (azpi)genero hau prisma batetik edo bestetik ikertu izan da. Nagusiki, eleberririkiko harremanean aztertu da, literatur genero-hierarkian nobelak duen gailentasunagatik. Adibidez, Dunn eta Morrisek (1995) nobelaren nagusitasun horri garrantzia ematen diote (azpi)generoarentzako beraien terminoa proposatzean: *composite novel*. Uste baitute nobela genero nagusia izanik, aztergai dugun (azpi)generoa bigarren maila batera mugatzen dela terminoan “ipuin laburrak” zehaztean: “in the pigeon house of genre the novel occupies a lofty perch, and any generic label that emphasizes story rather than novel roosts at a lower level” (Dunn & Morris, 1995, 5. or.). Horrenbestez, hobe litzateke obraren osotasuna azpimarratzea, kontakizun laburrari garrantzia eman beharrean: “*Composite novel* emphasizes the integrity of the whole, while *short story cycle* emphasizes the integrity of the parts” (Dunn & Morris, 1995, 5. or.).

Orobat, nobelaren gailentasun horrek eragina du mota hauetako liburuen harrera kritikoari dagokionez. Izan ere, batasuna duten ipuin liburuak loturarik ez dutenek baino estimazio handiagoa jaso ohi dute: “ipuin liburuak eleberrirantz hurbiltzen direnean gora egiten du beren balorazioak ere. Hau da, ipuin solteek edo ipuin soltez osatutako bildumak hierarkian beheago kokatzen ditu kritikak batasuna duten ipuin liburuak baino” (Egaña, 2015, 293. or.). Hots, batasuna duten ipuin-liburuak edo *short story cycle* deiturikoak hobeto baloratzen ditu kritikak eleberrira hurbiltzen direlako, eta, gainera, marko narratibo berean sartzen diren istorioez osatuta dauden aldetik, beraien gaineko kritika egitea ere errazagoa delako.

Smithek, ordea, ondorioztatzen du ikuspuntu horrek balioa kentzen diela ipuin laburrek eta elementu errekurtsiboek forman duten zentralitateari, eta, bere aldetik, ipuin laburren zikloaren izendapena hobesten du: “short-story cycle has become the primary and best descriptor for the genre, because of its emphasis on the short story and the volumes recursive properties” (Smith, 2011, 2. or.). Aldiz, *short story composite* izena proposatu duenik ere izan da, ziklo izaera ez duten liburuak baztertzen ez dituen izen bat proposatzeko ahaleginean: “Rolf Lunden argues for short story composite. His study rightly attends to the tensions between unity and fragmentation that distinguish the genre, and he argues that not every such volume features cyclicity or sequencing” (Smith, 2018, 2. or.).

Beste eztabaidagai nagusia (azpi)generoaren beregaintasunaren ingurukoa izan da. Aipatu bezala, kritikari batzuek nobelaren zein ipuin liburuaren ikuspuntutik aztertu izan dituzte ipuin laburren zikloak, genero beregain gisa aztertu gabe eta eleberri edo ipuin generoaren azpigerotzat ulertuz. Askotan, gainera, egitura esperimental soil gisa ikusi izan da:

En general, el ciclo de cuentos no es un género reconocido por quienes estudian el cuento en España, aunque sus estudios lleguen a recoger estas formas consideradas “fronterizas” o “experimentales” [...] Otro tanto ha ocurrido en el estudio de la novela, donde cierta clase de “novela compuesta” ha sido relegada al ámbito experimental (Antonaya, 2000, 464. or).

Alta, beste aditu batzuek generoaren beregaintasuna defendatzen dute, eleberritik eta ipuin liburutik ezberdintzen dituen ezaugarri bereizgarriak dituela aipatuz:

The short-story cycle is a grouping of independent but interrelated short stories written in prose; shared geographical settings, recurring characters or character types, consistent structural devices, or connected thematic concerns (or any combination of these elements) render what might otherwise be deemed simply a collection a short-story cycle. Therefore, while the cycle is rightly termed a hybrid, it also constitutes a distinct genre (Smith, 2011, 5. or).

Hortaz, genero beregain gisa aztertu zein ez, ipuin laburren ziklo independenteak diren baina aldi berean interdependentzia edo interrelazio bat gordetzen duten ipuinek osatzen duten liburua litzateke; eta obran bertan, erlazio horiek ezartzeko hainbat elementu biltzen dira. Lotura mota ohiko bat hari narratibo baten baitan ipuinak biltzea litzateke, hala nola, *Mila gau eta bat gehiago* edota *Dekameron* obretan bezala. Hain zuzen, *Obabakoak* aztertzerakoan Olaziregik aipatzen duen “narrazio testuinguru emailea” (1998, 78. or.)⁴ litzateke batasuna zehazten duen elementua, hau da, ipuinei marko narratibo edo testuinguru bat eskaintzen dien narrazio bilbea.

Hala ere, adituek (Antonaya, 2000; Smith, 2011; Visser, 2018) marko narratiborik gabeko ipuin liburuei ere ipuin laburren ziklo izendapena ematea defendatzen dute —eta ez ipuin bilduma—, pertsonaiek, gaiek, espazioak zein denboraren lanketak batasun estua sortzen baitute ipui-

[4] Hori hala izanik ere, lan honetan marko narratiboa edota hari narratiboa aipatzerakoan ere narrazio testuinguru emaileari egin nahi diogu erreferentzia.

nen artean eta bestela ohiko narrazio bilduma izango litzatekeena ipuin laburren ziklo bihurtzen dute. Adibidez, arestian aipatutako *Winesburg, Ohio* edota *Dublindarrak* ipuin liburuak sailkatu genitzake mota horietako lanen artean.

Gurera salto eginez, euskal literaturan gora egin zuten batasuna duten ipuin liburuak 90eko hamarkadan. Iratxe Retolazak, hamarkada horretako liburuak aztertzerakoan, azpiatal oso bat eskaintzen die halako ipuin bildumei (2000, 113-146. or.). Lotura tematikodunak, zirkunstantzialak eta *short story cycle* motakoak bereizten ditu berak eta lotura estuena duten liburuen artean Karlos Linazasororen *Zer gerta ere* (1994) eta *Ipuin arriskutsuak* (1994); Jokin Muñozen *Hausturak* (1995) eta Xabier Montoiaren *Gasteizko Hondartzak* (1997) aztertzen ditu.

Eite eta molde askotarikoak dira liburuotan ehuntzen diren ipuinen arteko loturak, baliabide eta mekanismo bereizgarriekin: zenbaitetan denborak eta espazioak lotuko ditu ipuinak; beste zenbaitetan idazle berak idatziriko ipuinak direla esango zaigu. XXI. mendeko euskal literaturan, berriz, hainbat izan dira lotura argia duten ipuin liburuak. Esanguratsuenak aipatzearen: Joseba Gabilondoren *Apokalipsia guztioi erakutsia* (2009); Ur Apalategiren *Fikzioaren izterrak* (2010), Iban Zalduaren *Idazten ari dela idazten duen idazlea* (2012) eta *Biodiskografiak* (2011), Arrate Mardarasen *Pendrive* (2013), Uxue Apaolazaren *Bihurguneko nasa* (2021) edota Goiatz Labandibarren *Amez* (2022), besteak beste. Eta nola ez, ondoren aztergai dugun Elorriagaren *Iturria* (2019).

3. *Iturria*

Kritikaren aldetik harrera ona izan du, oro har, Elorriagaren *Iturriak*, Espainiako Kritika Saria irabazi baitzuen 2019an. Bereziki, ipuin laburren balio literarioa ohartarazi du kritikak. Esaterako, Iban Zalduak (2021) narrazio laburren bikaintasuna nabarmendu zuen, baita horiek harilkatzen dituen hari narratiboa zein beronen ezusteko amaiera ere. Bestetik, Aiora Sampedrok (2019) lanean zehar nonahi den metaliteratura azpimarratu du, esanez “*Iturria* azken lan honen ildo nagusia narratzaileak literatura sorkuntzaren inguruan egiten dituen hausnarketak” direla. Nobela eta ipuin bilduma baten artean dagoen liburua izatea ere begi onez hartu dute zenbaitzuk, Eneko Barberenak, kasu: “Nobela eta ipuin sortaren hibridazioa, horregatik ere aski interesgarria” (2020).

Argumentuak honakoa kontatzen du: Soro Barturen hiltzear dagoen 80 urteko agurea da eta obsesio bat du, Pedro Iturria aurkitzea. Izan ere,

bere gaztetako laguna den Iturriak ipuinak argitaratzen ditu Europa Ekialdeko herrialdeetan zehar, zehazki bi ipuin herrialde bakoitzean, eta Soro ipuin horien atzetik dabil. Horrela, Sorok, bere txikitako lagun Erromanek eta ipuinak itzultzen dizkieten itzultzaileek herrialde horietara bidaiatuko dute ipuinak eskuratu eta komentatzeko asmoarekin, baina batez ere Iturria han harrapatzeko esperantzarekin. Hori da liburu hone-tako hari narratiboa, baina, tarteka, hari hori hautsiz, Iturriak argitaratu-tako ipuinak txertatzen dira, eta, ondoren, berriz harira bueltatuz, ipuin horien inguruko hausnarketa literarioak egiten dituzte pertsonaiek.

Gauzak horrela, Soro Barturen da liburuko protagonista nagusia eta European zehar Iturriaren bila hasten duten bidaiari horren erantzulea. Bere ondoan Erroman du, bizi guztiko laguna, agure bat hau ere. Erroman liburuko narratzailea da, narratzaile homodiegetikoa, berak kontatzen baititu Soro eta itzultzaileekin batera European zehar egiten ari diren bi-daiaren kronikak. Hala ere, Soro eta itzultzaileen arteko solasaldi litera-rioetan ez dago narratzaileerik, solaskideen hitz hartzeak bakarrik biltzen baitira. Bigarren mailako pertsonaiei dagokienez, Eszter itzultzailea eta Sororen alaba Leire Barturen nabarmendu behar dira.

Egiturari dagokionez, lau ataletan osatuta dago obra eta atal bakoit-zean herrialde batera mugitzen dira pertsonaiek, Iturriak azken ipuinak argitaratu berri dituen herrialdera, hain zuzen. Lehenengo atalean Pra-gan egongo dira, bigarrenean Budapesten, hirugarrenean Varsovian eta azkenean Moskun. Baina pertsonaiek zapaltzen ez dituzten beste herrial-de batzuetako ipuinak ere agertzen dira, Danimarkakoak eta Suitzakoak, hain zuzen. Horrela, atal bakoitzean hiru ipuin biltzen dira, eta bakarra azken atalean, ez baitago Errusiako ipuinik. Beraz, hamar narrazio labu-rrek osatzen dute obra eta aipatutako marko narratiboak harilkatzen ditu guztiak, Sampedrok (2019) esan bezala, bi plano bereiziz liburuan: bata, hari narratiboak osatzen duena, hau da, kanpoko plano, eta, bestea, ipuinek osatzen dutena, plano intradiegetikoa.

Azkenik, paratestuari dagokionez, izenburuak liburuaren ardatza den Iturria pertsonaiari egiten dio erreferentzia, liburuaren hari nagusia Itu-rriaren bilaketak eta haren idazlanen inguruko solasaldiek osatuko baitu-te. Baina tituluak zerbait gehiago ere iradokitzen du. Elorriagak elkarriz-keta batean esan bezala: “‘iturria’ edo ‘iturburua’ jatorri esanahiarekin erabiltzen dugu. Liburu honetan ipuinen jatorriaz hitz egiten da eta, [...] literaturaren beraren jatorriaz ere bai” (Madariaga, 2019). Hain zuzen, hori da liburuaren gakoetako bat, ipuinei buruzko hausnarketak eta lite-

ratur sorkuntzari buruzko gogoetak egiten baitituzte pertsonaiek, ipuin horien jatorriaren bila, hau da, Iturriaren bila, dabilazan bitartean. Horrela, 'iturria' hitzak presentzia handia du obran, bai gertakizunei dagokienez eta bai paratestuan ere. Egiazki, aurkibidean antzematen den bezala, ikusi daiteke 'iturria' hitzak ere batasuna ematen diola obrari, liburuaren osatzen duen atal bakoitzak hitz hau daramalako izenburuan, polisemia joko bat sortuz: "Iturriko mamuak", "Eszterren iturria", "Iturria lanbrotan" eta "Erleak iturrian".

3.1. Genero gatazka

Liburuak ez du eleberri edo ipuin bilduma tradizionalaren itxurarik, independenteak diren, baina aldi berean hari baten bitartez lotuta dauden ipuinek osatzen baitute. Elorriagak berak liburuaren aurkezpenean zera esan zuen auzi honen inguruan: "Nobelaz mozorrotutako ipuin-liburu bat da. Hari bat dauka, baina hori artile ere bihurtu da; gehiago esango nuke, soka ere bihurtu da. Mozorroa bihurtu da ipuinak eurak baino potoloagoa" (Ugarte, 2019). Izan ere, hari edo marko narratiboak, hau da, Iturriaren bilaketak eta beronen ipuinen inguruko elkarriketek, pisu handia dute, Iturriaren bilaketa nola bukatuko den zain baitago irakurlea, tentsioan.

Horregatik, marko narratiboak batasuna ematen dio liburuari eta ipuinak harilkatzen ditu, eta, esan daiteke, horrekin batasun handiagoa lortzen duela hari narratiborik ez duten beste ipuin laburren ziklo batzuek baino. Hori dela eta, eleberri itxura hartzen du obrak, baina Elorriagak *Ahoz Aho* (2019)⁵ saioan aipatzen duen bezala, irakurleak erabaki behar du ipuin bilduma bat, eleberri bat edota beste zerbait bada⁶. Zalduak (2021) eta Ezkerrak (2019) esaterako, ipuingintza jartzen dute erdigunean liburuaren kritika egitean. Zalduak ipuinen bikaintasuna azpimarratzeaz gain, hari narratiboaren ezusteko amaiera "nobelagintzak ipuingintzari eginiko omenaldi gisa" ikusten du, eta, Ezkerraren ustez, "ipuinak dira "'Iturria'-ko benetako harribitxiak".

Ipuin horiek harilkatzeko lan handiena hari narratiboak egiten du, baina horretaz gain, ipuinak elkarrekin lotzen dituzten elementu ugari

[5] Sarean: <<https://www.eitb.eus/eu/telebista/programak/ahoz-aho/bideoak/osoa/6829999/>> [2023/10/24].

[6] Deigarria deritzogu egileak berak nobela eta ipuinen generoa bereizi arren, "beste zerbait" gisa izendatzea ipuin laburren zikloaren (azpi)generoa.

ere badaude. Izan ere, ipuinak euren artean ezberdinak diren arren, batasuna ematen dieten elementuak nabarmentzen dira, eta horrela ikusi dute kritikariek ere. Esaterako, Sampedroren (2019) ustez: “familia, memoria, arroztasuna, aurrekarietako lotura” dira ipuinetan zehar errepikatzen diren gaietako batzuk. Eta gaiez haratago, espazio eta denboraren trataerak, ipuinen girotzeak eta tonuak, zein askotan nabarmena den kutsu absurdo, surrealista eta fantastikoak ere ematen die batasuna ipuinei.

Horrela, ipuin bakoitza beregaina da eta batasuna du berak bakarrik, baina, era berean, batasun handiago baten parte da, ezaugarri berdinak dituzten gainerako ipuinekin ziklo bat osatuz. Aldi berean, ipuinek osatzen duten plano intradiegetikoak kontrastea eragiten du hari narratiboarekin, plano bakoitzak dituen ezaugarri bereizgarrien ondorioz. Baina ezaugarriak osagarriak direnez, puzzle bateko piezen antzera osatzen dute kontakizunaren ibilbidea. Beraz, liburua osatzen duten atalek elkarrekin dituzten harremanek kontakizun borobil bat osatzen dute. Jarraian, ipuinen arteko loturak ezartzen dituzten eta liburuari batasuna ematen dieten ezaugarri edo baliabide horiek mahaigaineratuko ditugu banan-banan.

3.1.1. *Gaien tratamendua*

Ipuin laburren zikloetan gaia sarritan erabiltzen da kontakizunak harilkatzeko eta liburuari batasun tematiko bat emateko. Gai bera narrazio ezberdinetan zehar errepikatzeak garapena eta kohesioa ematen dizkio liburuari: “Es evidente, pues, que el uso de un tema o motivo como elemento común refuerza la unidad del ciclo de cuentos al crear un ambiente de características concretas e identificables por reiterativas” (Antonya, 2000, 450. or.).

Beraz, *Iturriako* ipuinetan zehar jorratzen diren gaiei helduz, esan daiteke betiko gaiak lantzen direla: heriotza, arroztasuna, zahartzaroa, bakardadea. Baina, Ezkerrak (2019) aipatzen du, nahiz eta gaiak ezagunak izan, ez direla betiko ipuinak eta berritasuna eskaintzen dutela. Hasteko, bai hari narratiboan eta bai ipuinetan duen presentziagatik, indar handia hartzen duen gai bat heriotza da. Batetik, Soro Barturen gaixo dago eta hiltzen ari da, behin eta berriz errepikatzen du ideia hori; eta, hain zuzen, heriotza hurbil izateak eskatzen dion presak eramaten du ibilbide zoro hau egitera eta izaera karismatiko bat izatera. Ipuinei dagokienez, berriz, ia guztietan errepikatzen den gaia da heriotza. Batzuetan erabateko ga-

rrantzia du, “Ozpinarena” ipuinean, esaterako, Zuricheko bigarrean: ipuin horretan familia bateko aitaren tradiziozko ehorzketa pagano bat kontatzen da, zeinetan familiako kide batzuk etxe bati atea kentzen dioten, aita ate horrekin lurperatzeko⁷. Horrekin batera, asko dira heriotza presente dagoen ipuinak: “Zuloa egin dute”, non akzioa hil-auto batean gertatzen den; “Egurra eta soka”, zeinetan neba-arreba bi urkamendira doazen urkatuak ikustera edota “Ehiza ez da erantzuna”, zeinetan protagonista hilda dagoela iradokitzen den.

Sari jorratzen den beste gai bat arrotasuna edo *bestearekiko ezberdintasuna* da. Esaterako, “Ez dira gureak” ipuinean izenburutik bertatik antzematen da gaia, eta argumentuan berretsi egiten da, mamuak eta munstroak jaiotzen diren etxe batzuetan dituzten tradizio eta ohitura ezberdinen inguruan ardazten baita ipuina, talka sortuz “gutariko” bat “beste” horien etxera lan egitera joaten denean. Horrela, ipuin honetako mamuek eta beste ipuin batzuetan agertzen diren elementuek errealismo magikoaren ukitua ematen diete Elorriagaren ipuinei. “Bederatzi egun” ipuinean, berriz, “gu vs. besteak” talka berriro nabarmentzen da, etxe batean bizi den familia kanoniko eta dirudun bat eta kalean dagoen atzeritar familia behartsu bat kontrajartzen baitira. Narrazioaren fokua etxeko familiaren gainean jarriz, kanpoko familiari buruz eta gertatuko denari buruz informazio gutxi ematen da, eta horregatik, estutasuna eta ezjakintasuna nabarmentzen dira ipuin honetan.

Hirugarrenik, Elorriagak *SPrako tranbia* eleberrian ere landu zuen zahartzaroaren eta gaixotasunaren gaia oso agerikoa da liburu honetan ere. Marko narratibotik bertatik hasita, protagonistak laurogei urte inguru dituzte eta behin eta berriz errepikatzen dute bi agure direla eta hiltzear daudela. Hain zuzen, Iturriaren bilaketa ez da soilik arrazoi literarioengatik edo Sororen obsesio batengatik hasiko. Sorok Iturria bilatu nahi du bere gaztetako laguna ezagutu zuen garai hartara itzultzeko, gaztetako sasoi eta oroitzapen horiek berreskuratzeko:

Hainbeste hegazkin, hainbeste hotel, horren nekagarria guztia, gure adinean... Iruditzen zait, hala ere, hori dela kontua: adina. Horrela uler-tzen dut nik, ez garela Iturriaren bila ari, ez dela hori Sororen azken

[7] Istorio hori, errealitatean oinarrituta dago, Txernobyngo istripu nuklearra gertatu zenean, erradiazioa dela eta herritik kanporatu zituzten biztanleek atean egiten baitzituzten ehorzketak. Ander Izagirre kazetari eta idazleak *Regreso a Chernobil* (2014) izeneko lana kaleratu zuen eta erreportaje batean hizpide izan dugun ipuin horretako gertakariak kontatzen ditu, errealitatean gertatu ziren bezala. Sarean: <<https://www.jotdown.es/2014/02/>> [2023-10-24].

asmoa, baizik eta beste adin baten bila ari dela, Ingalaterran zeukan adina, ikasketetako, arraunean zebilenekoa... Denok bilatu izan dugu adin hori inoiz, beti egin izan da, baina obsesionatu egin da Soro (133)⁸.

Ipuinetan ere presentzia berezia du zahartzaroak. Adibidez, Pragako bigarren ipuinean, “Belarraren ardura”, protagonistak esaten du izeko guztiak hil zaizkiola eta bakarra geratzen zaiola, izeko Hana, zeina zaharra baita eta bere etxean bakarrik bizi da. Horren aurrean, protagonistak ez daki nola jokatu eta izekoren etxe aurrean dagoen belardira joaten da izekoren etxeari begiratzeraz⁹.

3.1.2. Espazioa eta denbora

Espazio partekatu bat izatea, hau da, narrazioetan atzeko plano komun bat agertzea, ipuinak elkarrekin lotzen dituen elementu esanguratsua da. Dunn eta Morrisek (1995) azaltzen duten bezala, espazioak aukera asko eskaintzen ditu interrelaziorako elementu gisa, zehatz definitutako espazio komun batek beharrezko erreferentzia marko bat eskaintzen baitio irakurleari, irakurtzen ari den bitartean esanahiak sortzen eta loturak egiten laguntzen diolako. Hortaz, espazio komun bat izateak, istorioak elkarrekin lotzeko beste elementu batzuk agertzea errazten du, leku edo komunitate bat osatzen duten pertsonaiak, esaterako: “Las relaciones entre personajes que surgen cuando el ciclo emplea un lugar como elemento de cohesión resultan, además, en una comunidad que, al establecerse también como punto común, otorga más fuerza al carácter unitario del ciclo de cuentos” (Antonaya, 2000, 421. or.).

Hau da, espazio partekatua komunitatea sortzen laguntzen du eta komunitate hori osatzen duten pertsonaien agerpena errazten. Horrela, istorioz istorio, pertsonaien esperientzia eta sentimenduak azaleratuz, espazio horretako pertsonaiek partekatzen duten identitate kolektibo bat eraikitzen da. Askotan, identitate kolektibo hori da, espazioaz haraindi, batasuna ematen diona zikloari. Xabier Montoiaren *Gasteizko Hondartzak* izan daiteke horren adibide paradigmatico bat.

[8] Elorriaga, U. (2019), *Iturria*, Zarautz: Susa liburutik hartuak dira adibide guztiak eta ondorengo aipuetan, liburu horretako orrialdeak soilik aipatuko dira parentesi artean.

[9] Ipuin honi buruz *Ahoz Aho* (2019) saioan Elorriagak zioen bere esperientzia pertsonaletan oinarritutakoa dela, berak Pili deitzen zen izeko bat baitzuen, geratzen zitzaion bakarra, etxean bakarrik eta gaixo zegoena eta ez zekien nola jokatu egoera horren aurrean.

Aztergai ditugun ipuinetan ez dago, ordea, gertakari guztiei atzeko plano komun bat eskaintzen dien espazio partekaturik. Are gehiago, zehaztasun geografiko gutxi ematen dira ipuinetan, ez baita leku izenik aipatzen ezta espazioaren deskribapenik egiten. Denborari dagokionez ere ez dakigu noiz gertatzen diren istorioak, ez baita erreferentzia puntutat har dezakegun gertakari historikorik zein bestelako xehetasunik ematen. Unibertsaltasuna iradokitzeke, Elorriagak leku-izenak zein denborazko erreferentziak ezabatu egin ditu eta edonon zein edonoiz gertatzeko bezalako gauzak deskribatzen ditu. Hortaz, espazio zein denbora ezezagun batean kokatzen dira ipuinak, edo beste era batera esanda, *kronotopo indeterminatua* nagusitzen da ipuinetan, Iser eta Ingardeni jarraituz Azkorbebeitiak (2018, 37. or.) proposaturiko terminoa geure eginez.

Ematen zaizkigun arrasto edo lagungarri bakarrak pertsonaien izenak dira, narrazio batzuetan guretzat ezagunak diren izen zein abizenak baitituzte pertsonaiek: Margarita Maguregi, Isabel, Eli, Rosa. Eta beste batzuetan atzerrikoak zein arrotzak diren izenak dituzte: Merdja, Axel, Axle. Hain justu, auzi hori jorratzen da liburuko pasarte honetan:

- Aurrera ipuinarekin: izenak, Eszter? Axel, Merdja. Nongoak dira? Nongoak iruditzen zaizkizu?
- Ez dakit, hemen ingurukoak, Europa ekialdekoak, erdialdekoak...Ez dakit...Alemaniakoa beharbada “Axel”, Suediakoa. Ez da erraza.
- Horretarako egin duela iruditzen zait, Eszter, erraza ez izateko, erraz ez identifikatzeko izen horiek, berehala ez identifikatzeko... (200).

Ipuin batean bakarrik ematen dira kokapen geografikoaren inguruko arrasto batzuk. “Egurra eta soka” izeneko narrazioan, neba-arrebak urkamendira bidean doazela atzerritar talde batzuekin egiten dute topo eta haiekin dituzten elkarriketetan nongoak diren eta nora doazen esaten dute: lehenengo lagun taldea Galiziara doa, baina armeniarrek dira, neba-arreba protagonistekin topo egin dutenean Zipretik datozen arren. Neba-arrebek, ez dute ez Armenia ez Zipre ezagutzen, izen arrotzak dira haientzat, baina Galizia badakite non dagoen eta atzerritarrek bide onetik al doazen galdetzean baietz erantzuten diete. Aldiz, beste lagun taldean zenbait judu daude eta “erdi alemanez, erdi frantsesez” (169) egiten dutela esaten da, eta, gainera, neba-arrebek ere frantsesez zerbait dakitela aipatzen da. Hortaz, orri gutxitan hainbat leku aipatzen dira eta lortzen den efektua irakurlea nahastea da, ematen diren izenek ez baitute

loturarik bata bestearen artean. Horrek, zehaztugabetasuna areagotu egiten du, espazio ezezagun batean kokatuz istorioa¹⁰.

Alta, hari narratiboari dagokionez, leku-izenak agertzen dira, hiriburuz hiriburu bidaiatzen baitute pertsonaiek Iturriaren lorratzen atzetik. Pragan daudela hasten da liburua, eta Pragakoa da irakurleak irakurtzen duen lehenengo ipuina. Horren atzetik Budapestera doaz protagonistak, jabetzen baitira Iturriak han argitaratu dituela azken bi ipuinak. Ondoren Varsoviara mugitzen dira, eta, azkenik, Errusian hartzen dute azken parada. Edonola ere, kontakizuna *in media res* hasten da, Danimarkan eta Suitzan egon zireneko ipuinak ere txertatzen baitira, lehenago pertsonaia herrialde horietan ere egon direla aditzera emanaz. Aitzitik, nahiz eta hainbeste herrialde zapaldu, ez da espazio horien deskribapen geografikorik egiten, hoteletan zein bestelako espazio txikietan kokatzen baitira gertakari gehienak.

Ondorioz, ipuinetako eta hari narratiboko espazio eta denboraren tratamendua deskribatu ostean, gorago aipatutako kontraste osagarriaren ideia berrartu behar da. Izan ere, ipuinetan nagusi den zehaztugabetasun horrek kontrastea eragiten du hari narratiboaren ezaugarriekin. Hari narratiboan, herrialdeen, hiriburuen, zein hotelen izenak ere zehazten baitira eta denborari dagokionez gutxi gorabehera kokatu egin daiteke kontakizuna, pertsonaiek egiten dituzten aipamenetatik abiatuta. Hortaz, bide paraleloa egiten dute ipuinek zein hari narratiboak, bakoitza bere elementu bateragarriekin, eta liburuaren amaieran, Iturria ezagutzeari, gurutzatu egingo dira biak, elkar osatuz eta elikatuz.

3.1.3. *Pertsonaiak*

Esan bezala, espazio partekatu bat eraikitzeak bertan bizi diren pertsonaia azaleratzen laguntzen du eta horiek sarritan istorio baten baino gehiagotan agertzen direnez, loturak egiten laguntzen dute. Pertsonaia indibidualak edo kolektiboak izan daitezke eta, beraz, protagonista bakar bat zein bat baino gehiago izan ditzakete zikloek. Beraz, komunitate baten parte diren protagonista ezberdinak agertu ohi dira ipuinetan zehar eta bata eta bestearen ikuspuntuek osatu ohi dute liburua. Horregatik, kolektiboak indibidualak baino pisu handiagoa du, pertsonaien arteko

[10] Bestalde, espazioari dagokion arrotasun hori denboraren auzian ere berresten da, poltsikotik ateratako ordenagailu batek eta urkatze publikoek bat egiten duten heinean.

interakzioetatik lortuko baita mundua errepresentatzea. Hori dela eta, komunitatea izango da benetako protagonista eta komunitate horrek goian aipatutako identitate kolektibo hori errepresentatzen du. Alegia, ipuin laburren zikloak aproposak dira sentimendu partekatutako islatzeko; sarritan, gatazkatsua diren momentu historikoetan girotzen dira, gertaera sozialek uzten duten azterna sakona irudikatuz pertsonaia ezberdinen bitartez.

Aitzitik, *Iturria* osatzen duten ipuinetan pertsonaiak ez dira erreprezentatzen eta ez da istorio bateko eta bestekoen arteko loturarik antzematen. Izan ere, kontakizunak espazio eta denbora zehaztugabe batean kokatzeak ematen duen urruntasun sentsazioa dela eta, ipuinetako protagonisten arteko loturarik eza areagotzen da, eta, zentzu horretan, ez dute aipatutako kolektiboa edo komunitatea osatuko.

Marko narratiboko pertsonaiei dagokienez, ordea, protagonista nagusia Soro Barturen da, berarengan jarria baitago narrazioaren fokua. Soro ia lauogei urte dituen agure aberats bat da, nahi duena esan eta egiten duena momentu oro, eta obsesionatu egin da bere gaztetako lagun Iturriak European zehar argitaratzen dituen ipuinekin. Hortaz, bera da bidaiaria hastearren erantzulea eta berak bakarrik ezagutzen du liburuaren amaieran ezagutuko den ezusteko sekretua. Hau da, egiazki, Pedro Iturria ez dela inor, Soro bera dela ipuin guztien egilea eta itzultzailea, eta Iturria Sorok sortu duen fikziozko egile bat dela. Sekretu hori ezagutaraztearekin ematen zaio amaiera liburuari eta horrekin batera Iturriaren atzean gorpuzten den pertsonaia ere agertzen da, Alan Pienaar, hau da, benetan Sorok Ingalaterran ezagutu zuen laguna eta European zehar Sorok bidalitako ipuinak argitaratzen ibili dena. Aipatutako ezusteko amaiera horrek liburuaren beste begirada batekin irakurtzera eramaten du irakurlea, esaten diren gauzak berrinterpretatuz, ipuinen egilea eta itzultzailea Soro dela jakin ostean.

Pedro Iturria dugu beste pertsonaia nagusi bat, fisikoki agertu ez arren haren inguruan egiten baitute bira hari narratiboko gertakizunak. Iturria Ingalaterran bizi den euskalduna da, han ezagutu ziren Soro eta bera gaztaroan, baina ez dira harrezkero ikusi. Iturriak testuak idaztea du gustuko eta European zehar argitaratzen ditu. Hala ere, esan bezala, amaieran jabetzen gara benetan fikziozko idazle bat dela, Sorok sortua. Hain zuzen ere, Sorok Iturria aitzakia edo bitarteko bezala sortu baitu bere ipuinak berriz itzularazteko, berrirakurtzeko eta komentatzeko. Hots, beste bizitza bat emateko. Liburuan zehazten den bezala, Soro

kezkatuta baitago ipuinak iraungi egin ote diren: “Zaharkituta dago Iturria, Eszter? Hori da nire arduretako bat” (93). Egiazki, Soro bere bizitzako azken fasean baitago eta etorkizunerako balio duen herentzia literario bat utzi nahi baitu.

Erromanek, Barberenak (2020) aipatu bezala, “kontrapuntua eskaintzen dio” Soro axolagabe eta barregarriari. Narratologiari dagokionez, lehenengo zein hirugarren pertsonan kontaktzen ditu gertakariak, eta, bera ere istorioaren parte denez, narratzaile homodiegetikoa da. Zehazki, narratzaile lekukoa da, Sororengan jartzen baitu fokua, bere inguruko gertakariak kontaktuz. Alderdi hori gakoa izango da Sororen sekretua mantentzeko eta hari narratiboaren tentsioari eusteko, izan ere, Erromanek ere ez du ezagutzen Sororen sekretua, eta horregatik, irakurleari ere ez zaio errebelatuko. Hala ere, Erromanek ondo ezagutzen du Soro eta bien arteko elkarrizketak zein Sorori buruz kontaktzen diren gertakariak puntu umoretsua gehituko die liburuari¹¹.

Bigarren zein hirugarren mailako pertsonaiei erreparatuz, Eszter Nagy zein Leire Barturen aipatu behar dira, hurrenez urren. Eszter argentinarra da, eta ez dirudi kasualitatea, Elorriagak *Artefaktua* (2020) programan Borges zein Cortázar idazle argentinarrak aipatzen baititu bere gaztetako erreferentzien artean, eta, beranduago ikusiko den bezala, horien eragina ere nabari da liburu honetan. Hala ere, Hungarian bizi da Eszter, eta horregatik kontratatzen du Sorok, Iturriaren ipuinak hungarieratik gaztelaniara itzul ditzan, ez baitute aurkitu hungarieratik euskarara itzuliko duen inor. Eszter gainerako itzultzaileak baino gehiago gustatzen zaio Sorori eta horregatik kontratatzen du denbora luzeagoz, bere liburuaren inguruko hausnarketak eta itzulpenak gustuko baititu. Bere pertsonalitatea ere atsegin du, argentinarrak ez baitio Sorori eta bere ateraldi ironikoei inongo beldurrik eta ongi moldatzen da bi agure zaharren bizitzara. Eszterrek itzultzaile gisa betetzen duen paperak gogoetak sorrazten ditu eta literatura ez hegemonikoen inguruko errealitate bat jartzen du erdigunean, erakusten baitu nolako zaila den hungariera bezalako literatura ez hegemoniko batetik euskara bezalako hizkuntza txiki batera itzultzea edo hori egiten duen norbait aurkitzea¹². Hain zuzen,

[11] Erromanen protagonismoak eta narratzaile izaerak bestelako hipotesietarako bidea ere irekiko luke: izan ere, Soro pertsonaiaren bidez irakurle eta idazlearen arteko mugak ezabatu egiten dira bukaeran eta, maila metafikzional hipotetiko batean, esan genezake, liburuaren benetako idazlea Erroman izanik, eta Sororen jokoari jarraituz, dena bere asmakeria izan daitekeela (Iturria Sororen asmakeria den neurri berean).

Elorriagak berak Bodorren *Artzapezpikuaren bisita* itzuli zuenean ere gaztelaniatzko itzulpen bat baliatuz itzuli baitzuen euskarara.

Hori da, zehazki, Leire Barturenegituen duena, Eszterrek gaztelaniara itzultitako ipuinak euskaraz jartzen baititu bere aitaren eskariz. Leire Barturen da liburuiko bigarren eta azken emakumezko protagonista eta bere zeregina Iturriaren pausuen atzetik ibiltzea zein aitarentzat ipuinak euskaratzea da. Horrez gain, ez da ia inoiz agertzen lehen planoan, baina atzetik egiten duen lana ezinbestekoa da Iturriaren bilaketa-rekin jarraitzeko.

3.1.4. *Giro surrealista*

Gaiak landu diren atalean ikusi den bezala, ipuinetan halako giro surrealista zein absurdo bat eta kutsu fantastiko bat nabari dira. Estetika horren harira mintzo da Sampredo (2019): “Ipuinen estetika surrealismoaren eta absurdoaren artean dabil. Pertsonaien ekintzak usu ulertezinak gertatzen dira magiarentzako lekua dagoen dimentsio batean uler-tzen ez badira. Errealismo magikoaren ukituak ditu, beraz, Elorriagaren fikzioak”. Horrela, gertakariak harrigarriak eta iradokitzaileak dira, irakurlea ezustean harrapatzen dutenak. Esaterako, “Lanbrotan” ipuinean, sentsibilitate handiz kontatzen da dementzia duen emakume zahar baten eta bere ahizparen arteko elkarriketa, zaharra ospitaleko ohean datzan bitartean. Halako batean, emakume zaharra iraganean jazotako gertakari lazgarri batzuei buruz hizketan dabilen bitartean, gelako leihotik lanbroa sartzen hasten da, eta horrekin batera, lanbrotan igeri ari diren koloretako arrainek hartzen dute gela. “Ortozik eta zikin” ipuinean berriz, kalera irteteko debekuaren ondorioz etxean bakarrik dagoen protagonistaren hondatzea kontatzen da, egunak joan ahala azkura jasanezin batek hartzen diolarik gorputza, eta gutxinaka, hazka eginez, arrakalatuz joaten zaio azala, azkenean hauts bihurtzen den arte.

Gertakari surrealista horiekin batera, ipuinen girotzea eta tonua grisa da beti, pertsonaiengan mina, ardura edota arrotasun sentimenduak gailentzen direlako, eta ez dago, hortaz, umorerako tarterik. Gauzak horrela, Erromanek liburuaren hasierako orrietan horrela deskribatzen ditu ipuinok: “bihurriak dira, nahasiak, buruko min batzuk ematen dituz-

[12] Liburu honetan itzulpengintzak duen presentzia eta garrantzia luzaz jardun daiteke eta etorkizunean itzulpengintzaren arloko lan bati bidea zabal dakioko. Aldiz, lan honen mugak direla eta, aipamen labur batzuk baino ez dira egingo.

tenak, baina azkenean eskertzen direnak” (10). Eta horregatik, esan beharra dago Elorriagak itzuli zuen Àdám Bodorren *Artzapezpikuaren bisita* (2011) eleberria gogorarazten dutela, Bodorren lanean ere giroa zeharo grisa baita eta gertakariak surrealistikak eta harrigarriak, beranduago azalduko den bezala. Zentzu horretan, beste behin nabarmendu behar da ipuinen plano intradiegetikoaren eta hari narratiboaren arteko kontraste osagarria, ipuinetan gailentzen den giro grisaren beste aldean tonu umoretsu eta sarkastikoz jositako hari narratiboa baitago, zeina, Sororen izaera karismatikoak zein ekintza barregarriek lagunduta, ipuinak baino arinago irakurtzen den. Aldiz, gertakari absurdoak bi planoetan errepikatzen dira, ipuinetan aipatu gertakari surrealistez gain, Sorok itzultzaileei egiten dizkien galdeketa absurdoez jositako baitago hari narratiboa. Solasaldi horietan, Sorok tonuz kanpo eta errespeturik gabe hitz egiten die itzultzaileei eta inora ez daramaten hausnarketan inguruan egiten ditu galderak:

- [...] Zergatik, Joseba? Zergatik da hain kursia, orain arte inondik inora ere kursia izan ez den Iturria? Ala kardamiruak ez dira kursiak?
- Ez dakit, nik...
- Zergatik dira kardamiruak kursiak eta zozoak ez, aztoreak ez, legatzak ez? Kardamiruak ez direlako jaten? (57. or.).

Beraz, esan behar da tonu absurdo zein surrealista horrek ere batasuna ematen diola lanari, nonahi baitago liburu osoan zehar.

4. Metaliteratura *Iturrian*

Hari narratiboaren tentsio gune nagusia Iturriaren bilaketan dagoen arren, hori aitzakia bat da liburuan benetan mamia duten atalak aurkezteko, hau da, herrialde ezberdinetan argitaratzen diren hamar ipuinak eta horiei buruzko hausnarketa literarioak. Hots, metaliteratura izango da liburuaren ardatz nagusietako bat. Metaliteratura edo metafikzioa, Waughten (1984, 2. or.) arabera, fikziozko idazmolde bati ematen zaion izendapena da, zeinak, autoerreflexiboki eta sistematikoki, fikzioaren eta errealitatearen arteko harremanari buruzko galderak planteatzeko bere artefaktu izaeran jartzen duen atentzioa. Edo, beste modu batera esanda, “literatura literaturaz mintzo denean erabiltzen da metaliteratura hitza” (Igerabide, 2008, 562. or.).

Lanketa metaliterario hori hari narratibo osoan zehar nabarmentzen da, ez, ordea, ipuinetan, horietan ez baita behin ere literaturari buruz

hitz egiten. Aldiz, marko narratiboan, Iturriaren sorkuntza literarioei buruzko gogoetak egiten dituzte pertsonaiek; Sorok, batez ere, eta guk irakurri dugun eta pertsonaiek ere irakurri duten ipuinaren klabeak —eta digresioak— aurkitzen saiatzen dira. Alde horretatik, esango genuke Camarero (2014, 11. or.) aipatzen duen “fikzio metaliterario tematikoa” dagoela obrako pasarte horietan, literatur erreferentziak ugariak baitira eta harremanetan jartzen dute obra unibertso literario batekin. Bestalde, ipuinak irakurri eta horiek komentatzean datzan prozesua behin eta berri errepikatzen da eta liburuari forma eta egitura zehatz bat ematen dizkio, metaliteratura egitea obra guztian errepikatzen den gai bat bihurtzeraino. Hortaz, Camarero (2004, 11. or.) zehazten duen “fikzio metaliterario estrukturala” ere badagoela azpimarratu behar da. Bestetik, Erromanek egiten dituen iruzkin metanarratiboak ere ezin dira ahaztu, gertakariak lehenengo pertsonan kontaktzen ari denean, batzuetan, idazten ari den momentuari erreferentzia egiten baitio: “eta ni Pragan nago, Píseken, Soro Barturenekin, maistra batekin, eta hau idazten dut hoteletan, eta Ryszard Kapuscinski¹³ naizela iruditzen zait” (40).

Are gehiago, sailkapen zehatzago bat egitearren, esan daiteke marko narratiboan López Gasenik (2008, 34. or.) aipatzen duen “kontaktzen ari den istorioarekin zerikusi zuzena duen metaliteratura” egiten dela, pertsonaien arteko solasaldiak zuzenean lotuta baitaude irakurri berri den ipuinarekin eta istorioaren argumentuarekin. Eta, gainera, López Gasenik atal horren barruan sailkatzen duen “benetako zein asmatutako mundu literarioak mintzagai dituen literatura” (2008, 35. or.) izango genuke *Iturriaren* argumentuan, bertan, fikziozko egile bat eta bere sorkuntza literarioak aurkeztu eta gero komentatzen baitira. Alde horretatik, asmatutako mundu literario bat sortzen du Elorriagak *Iturriaren* bitartez, baina lotura estua duena benetako mundu literario batekin, Ekialdeko Europako literaturarekin, hain zuzen, testuartekotasunaren atalean ikusiko den bezala.

Orain arte aipatzen etorri garen solasaldi literario horiei erreparatuz, esan behar da hausnarketa eta ideia ugari azaleratzen direla bertan, bai ipuinei buruzko interpretazioak eta iritziak, bai literaturari zein artifizio literarioei buruz pertsonaiek dituzten ideiak. Elorriagak *Artefaktua* saioan

[13] Ryszard Kapuscinski kazetari eta kronikagile Poloniarra izan zen, garapen bidean zeuden herrialdeetan bidaiatu zuena eta batez ere Afrikan egindako erreportajeengatik ezaguna. Testuinguru horretan kokatu behar da Erromanen aipua, bera ere, Kapuscinski izango balitz bezala, bidaiari bateko kronikak kontaktzen ari baita.

(2020) aipatzen du pasarte horietan galderak eta berak ere badituen zalantzak plazaratu nahi izan dituela. Eta hori guztia ukitu umoretsu batez egiten du, Sorok duen hitz egiteko modu bitxi eta ironikoaren bitartez. Horrela, sarritan, saio horiek berez nahasgarriak diren eta buruko min bat baino gehiago sortzen duten ipuinen erantzunak eman beharrean, galdera gehiago sortzen dituzte eta ipuinari buruz mezu zehatzen bat lortu nahi duen irakurleari zalantza gehiago sortzen zaizkio. Beraz, irakurlearen parte hartze aktiboa ezinbestekoa izango da, bai interpretazio posible bat baino gehiago duten ipuin hauetan zenbat sakondu erabakitzeke, bai Sororen eta Eszterren arteko eztabaidek bideratuta ipuina berreraikitzeke. Zentzu horretan, eta irakurleak liburu honen egituraren duen garrantzian sakontzeko, Camareroaren hurrengo aipua ekartzea proposa ikusi da:

el lector, al hacer suyo el texto, se convierte en cómplice de todo lo que ocurre en la obra y se transforma, por derecho propio y por el magnetismo de las estructuras formales, en escritor metaliterario, que no sólo construye el sentido del texto sino que también participa en la composición, organización y estructuración de todos los materiales de la obra. De este modo las estructuras formales sirven para tender un puente de unión definitiva entre la escritura y la lectura (Camarero, 2004, 97. or.).

Esan bezala, beste hausnarketetako bat itzulpengintzaren inguruko da. Egiazki, itzulpenak pisu handia du liburuan, ipuinak herrialde bakoitzeko hizkuntzan idatzita baitaude, eta horiek euskaratzeko zein gaztelaniaz jartzeko “erosten” dituzte itzultzaileak Sorok eta Erromanek. Bi itzultzaile kontratatzen dituzte bidaia osoan, lehenbizi Joseba, zeina ipuinak txekieratik euskarara itzultzeaz arduratzen den, eta gero Eszter, ipuinak hungarieratik gaztelaniara itzultzen dituen argentinarra. Hemen, gorago esan den moduan, sistema literario eta hizkuntza txikien errealtatea eta mugak ongi islatzen dira, ez delako erraza bi hizkuntza txiki horiek ezagutzen dituen eta, gainera, testu bat itzultzeko gai den pertsona bat aurkitzea. Areago, itzultzailearen lanaren inguruko kontzientzia bat ere badago, Elorriaga bera ere itzultzailea den aldetik. Horrela, presentzia handia du liburuan zehar eta eztabaida literarioetan ere itzultzailearen lanaren inguruko gogoetak bideratuko dira:

—Uste dugu euskaraz idazten duela Iturriak, edo gaztelaniaz, edo ingelesez, eta baten bati ematen diola itzultzeko gero [...] Baina hori guztia jakin behar zenuen, Eszter. Eta gehiago ere bai. Itzultzaileak autorea ezagutu behar duela, Eszter... (90. or.).

Nabarmendu nahi da baita Sorok ipuinetan esplizituki adierazten ez diren gauzak ikusteko duen joera eta ipuinen interpretazioei buruz egiten dituen gogoetak, sarritan sentrazioa ematen baitu gehiegi interpretatzen dituela eta berak baino ez dituela ikusten gauza batzuk: “Ala gehiegi interpretatzen ari naiz, betiko moduan, hiperrinterpretazioa? Hori guztia dago hor, ala ezer ez?” (202). Joera honekin baliteke literatur kritikariaren parodia bezalako bat egiten duela, gehiegi ikusteko joera horretan gauzatzen dena. Dena den, irakurlea eta idazlea pertsona bera direla jakiten denean, hots, Soro bera dela Iturria, baliteke hasiera batean zentzurik gabekoak ziruditen iritziak zentzu apur bat bereganatzea.

5. Testuartekotasuna *Iturrian*

Metaliteraturari hertsiki loturik, testuartekotasunak ere pisu nabarmena du Elorriagaren liburu honetan. Metaliteratura ardatz duenez, hots, literatura une oro erdigunean dagoenez, hainbat erreferentzia literario zein kultural biltzen dira. Hain zuzen, marko narratiboan soilik biltzen dira ageriko erreferentzia horiek eta, aitzitik, ipuinetan ez dago inolako testuartekotasun espliziturik.

Oro har, idazleak eta liburuak aipatuko diren arren, zenbait aldizkari edota artista ere agertzen dira, baina berezitasun nagusia erreferentzien jatorriak bereganatzen du: Ekialdeko Europakoak dira testuartekotasun aipu nagusiak, eta, beraz, fisikoki bidaiatzeaz gain literaturaren bitartez ere bidaiatuko da Europako herrialde horietan zehar.

5.1. Testuartekotasun esplizitua

Londres kartoizkoa da eleberraren amaieran, eskerren atalean, mires-ten dituen idazle batzuk aipatzen zituen Elorriagak: “Ildo bereko esker-*rak* Slawomir Mrozek, Arthur Conan Doyle, Agatha Christie, Ricard Ruiz Garzón, Anton Pavlovitx Txekhov, Victor Serge, Wilkie Collins, Ādám Bodor eta beste hainbati” (2009, 219. or.). Ekialdeko idazleekiko zaletasuna eta miresmena orduan jada agerikoa bazen, Bodorren eleberraren euskarazko 2011ko itzulpenak berretsi baino ez du egingo. Eta *Iturriako* Soro irakurzaleak (eta idazleak) ere joera hori nabarmentzen du. Batetik, Elorriagak (2020) aipatu bezala, berarentzat gaztetan erreferentziazkoak izan diren idazleak biltzen dira: Rulfo (38) eta Borges (160). Baina gehienbat Ekialdeko Europako idazleak ditu hizpide: Txekhov (38), Jan Neruda (38), Maiakovsky (116), Tolstoi (179), Dostoievski (228), Nabokov (235),

Conrad (235) eta Ivan Turgenev (178) zein azken honen *Aita-semeak* (1862) nobela. Azkenik, Miloš Harma (138)¹⁴ ere aipatzen du Sorok.

Bestetik, Txekiar Errepublikan zein Hungarian benetan existitu izan diren pare bat aldizkari aipatzen dira. Txekian, *Květy* (29) aldizkarian argitaratzen baititu Iturriak bere bi ipuinak, eta Hungariari dagokionez, *Élet és Irodalom* (66) eta *Holmi* (66) aldizkarietan. Azken aldizkari horri buruz Erromanek esaten du orain dela hilabete batzuk desagertu zela, eta hori da arrazoia Hungariako ipuin biak ordena kronologikoan ez emateko. Esan behar da, egiazki 2014ko azaroan itxi zutela aldizkari hori, eta, beraz, aipamen horrek argumentua noiz kokatuta dagoen iradoki diezagukeela. Ekialdeko Europako erreferentzia kulturekin jarraituz, abeslari errusiar bat ere aipatzen da: Regina Spektor (219), “Zuloa egin dute” ipuinaren epigrafean. Beraz, salbuespen bakarra dugu hori, esan bezala, ipuinetan zehar ez baita beste testuartekotasun harreman espliziturik agertuko.

Ekialdeko Europatik urrunduz, beste zenbait idazle ere biltzen dira, ingelesak zein frantziarrak denak: Proust (179), Albert Camus (183), Verne (233), Tolkien (235) edo Ishiguro (235). Nabarmendu nahi da, literatura kanoniko edo handietan idazten duten idazle hauek liburuaren amaieran biltzen direla, Alan Pienaarrekin batzen direnean, bera ingelesa baita, baina ordura arte literatura handi hauei ez zaie erreferentziarik egingo. Bestalde, greziar zein erromatar mitologia eta literaturari eginiko erreferentziak ere badaude: Tiresias (199) greziar igarle mitikoa; Homeroren *Odisea* (62) eta bertako Itaka zein Telemako eta Polifemo; eta azkenik, Soro irakurtzen ari den Plauto (67) erromatarra. Gainera, testu erlijiosoak ere behin baino gehiagotan aipatzen dira: *Hildakoen liburua* (199), *Biblia* (116, 202) zein *Tora* (202).

Horiez gain, bestelako aipamen batzuk ere egiten dira: Dali margolaria (116), zeina aipatu dugun surrealismoarekin lotuko genukeen; Hobbes (117) eta Engels (196) filosofoak; Ryszard Kapuscinski (40) kazetaria; Reinhold Messner (40) alpinista¹⁵ eta Freud (116) psikoanalista. Bestalde, ipuinen plano intradiegetikoa eta hari narratiboaren arteko ezberdintasunean sakontze aldera, esan behar da hari narratiboko pertsonaien jato-

[14] Miloš Harma, Bohumil Hrbal txekiar idazlearen *Trenes Rigurosamente Vigilados* (1965) nobelako protagonista da. Eleberrri horren euskarazko itzulpena egin zuen Fernando Reyk: *Zorrotz begiraturatuko trenak* (Alberdania, 2002).

[15] Reinhold Messner alpinista eta esploratzaile italiarra *SPrako tranbia* liburuan ere aipatzen du Elorriagak, protagonistak 8000 metroko mendiekin duen obsesioarekin lotuta. Lan honetan Erromanek aipatzen du bere izena, bera ere esploratzaile baten antzera baitabil, Europa zeharkatuz Iturriaren bila.

rria ezagutzen dugula, bai baitakigu Erroman, Soro zein Iturria euskaldunak direla, baina hala ere, ez da euskararekin edota Euskal Herriarekin zerikusia duen testuartekotasun harremanik biltzen. Salbuespen bakarizat, karlistadak eta bertan garrantzia izan zuten pertsonaiak aipatzen dira, Sororen beste obsesio bat baitira hauek. Hala, hurrengo izenak aipatzen dira: Espartero (28), Maroto (28), Muñagorri (28), Zumalakarregi (28). Hortaz, ipuinetan kronotopo indeterminatua eta horrek ipuinei ematen dien unibertsaltasuna ditugun bitartean, hari narratiboan Ekialdeko Europako erreferentziak biltzen dira gehienbat, nahiz eta protagonisten jatorriak ere garrantzia izan.

Azkenik, erreferentzia esplizituak bukatutzat emanez, intratestualitateari buruzko aipamen txiki bat egin nahi dugu, hau da, lan honek Elorriagaren obrarekin duen harremana mahaigaineratu nahi da. Aurrez aipaturiko zahartzaroaren gaiak eta Messner alpinistaren aipamenaz gain, *SPrako tranbia* nobelarekiko lotura ikusi baita “Lanbrotan” ipuinean ere. Hain zuzen, nobelaren hasiera zein ipuina, biak girotzen baitira ospitale batean eta protagonistetako bat memorian kalteak dituen zahar bat da bietan. Areago, bi lanetako protagonistek Rosa izena darabilte uneoro ahotan eta horrek eragiten du, batez ere, ipuina *SPrako tranbia* nobelarekin lotzea.

5.2. Testuartekotasun inplizitua

Iturria liburuaren gainean Txani Rodriguezek (2019) egindako elkarrietzeta batean, aspaldian gustatu zaizkion idazleak zein diren galdeztzean hurrengoak aipatzen ditu Elorriagak: “Leo Perutz, Bohumil Hrabal, Jan Neruda, Slawomir Mrozek, Àdám Bodor”. Eta, obran zehar Jan Neruda aipatzen bada ere, beste hainbat autoreri eginiko omenaldia inplizituki jorratzen da.

Lehendabizi, Àdám Bodorrek idatzitako eta Elorriagak itzulitako *Artzapezpikuaren bisita* liburuarekin dituen antzekotasunak hartuko dira oinarritzat. Bodorren liburua Bogdanski Dolina izeneko herri imajinario batean kokatzen da eta giroa oso grisa da uneoro: herria zabortegiz inguratua dago eta zeruaren urdina ikusi ere ez da egiten, hodei grisek esaltzen baitute dena. Gaua iristen denean zaborretara hurbiltzen diren animalia basatiek eta kaioen zaratek hartzen dituzte kaleak, eta jendea, bitartean, artzapezpikua herrira noiz etorriko esperoan dago. Tonua ez da batere umoretsua, herrian bizi den errealitateak ere ez baitu uzten horretarako betarik: erregimen eklesiastiko batek gobernatzen du herria

eta honekin bat egiten ez dutenak konzentrazio esparru batera bidaltzen dituzte, biriketatik gaixo dagoen jendearekin batera, elizak kaleak garbitu nahi baititu artzapezpikua datorren egunerako. Hori da liburuaaren argumentua, eta beronek iradokitzen duen bezala, giroa eta tonua ilunak dira oso, eta gertakariak harrigarriak zein bitxiak. Zentzu horretan, bat egiten du *Iturriako* ipuinetako giroarekin zein ezusteko gertakariekin. Eta, areago, esan behar da errealismo magikoaren zantzuak ere aurki daitezkeela lan bietan.

Horrekin batera, testuartekotasun esplizituarekin jazo bezala, Ekialdeko Europari eginiko keinu eta omenaldi implizituak nagusituko dira¹⁶. Izan ere, Ekialdeko Europa erdigunean jartzen du Elorriagak eta lurralde horietako literaturari eginiko omenaldi gisa ere ikus daiteke liburua, berak aitortu bezala (Rodríguez, 2019). Hortaz, bere ipuinen jatorria edo iturria idazle horiengan bilatu beharko litzateke eta horiengandik edan duela aitortzen du liburuaaren bitartez. Hori horrela, Pragan egingo duten lehen geldialdia Hrabal, Neruda zein Leo Perutz eta bere *Gauetz harrizko zubiaren azpian* (Elkar, 2019) ipuin laburren zikloari eginiko omenaldia litzateke; era berean, Poloniara eginiko bidaiak Mrozek dakarkigu gogora eta Ādám Bodorri eginiko keinua Hungarian legoke, errumaniarra izanik hungarieraz idazten duen heinean.

Halaber, Ekialdeko Europako literatur-sistema txiki edo bazterrekoiei eginiko omenaldi gisa ere uler daiteke lan hau. Eta hain zuzen, beste literatur-esparru txiki batean idazten duen idazle baten begietatik egiten zaio omenaldia. Elorriagak, euskaratik, literatura txiki horiekiko apustua egiten du, eta liburuan bertan ere nabarmentzen da apustu hori. Izan ere, Sorok euskaraz idazten du, baina ipuinak herrialde bakoitzeko hizkuntzan argitaratzen dira, eta berriz itzularazten dituenean, Sorok euskaraz nahi ditu irakurri. Apustu hori argi ikusten da liburuiko testuartekotasun erreferentzien hierarkian ere: lan osoan zehar, aipaturiko herrialde horietako idazleak dituzte ahotan protagonistek eta soilik amaiera aldera agertzen dira idazle ingeles zein frantsesen izenak, batik bat Sororen laguna den Alan Pienaar ingelesaren etxera hurbiltzen direnean. Horregatik, Ezkerrak (2019) aipatzen duen bezala: “liburuak literatura unibertsalaren gaineko gogoeta interesgarria eskaintzen du”.

[16] Aitzitik, Ekialdeko Europatik kanpo, esan daiteke liburu honetako “Bederatzi egun” ipuinak harremana duela Julio Cortázarren “Etxe hartua” ipuinarekin: Cortázarren ipuinean ere etxea utzi beharko dute protagonistek, agerian azaltzen ez diren arrazoiengatik eta gertakarien aurrean pertsonaiek hartzen duten jarrera pasibo-onartzalea ere bi ipuinetan ageri da, are surrealistagoa bihurtuz egoera.

Literatura horrekiko apustua ikus daiteke protagonistek Austriako ipuina ez komentatzeko hartzen duten hautuan ere. Kasualitatea zein ez, Austriako ipuin hau da Europan erdialderen kokatutakoa eta beronek du Iturriaren ipuinen artean kalitate txarra. Azkenik, gogoeta hori pizten duen beste hazi bat liburuaren amaieran dago, Pienarren eta Sororen arteko elkarrizketan. Solasaldi horretan ezagutarazten baita Sorok Ingalaterran nahi zituela argitaratu ipuinak (240), baina Pienarri bidaltzean, honek Europan zehar publikatzen dizkio. Hain zuzen, bere lagunak sistema literario bazterrekoago batzuen aldeko apustua egiten du eta horiek dira liburuaren jatorrian egongo diren beste iturriak ere.

6. Ondorioak

Ikusiriko ezaugarri formalek eta elementu bateratzaileek argi erakusten dute *Iturria* ipuin laburren ziklo bat dela. Kontzeptua definitzerakoan adierazi bezala, ipuin laburren zikloa independenteak diren baina aldi berean interdependentzia edo interrelazio bat gordetzen duten ipuinek osatzen duten liburua da. *Iturriak*, ezaugarri horiek betetzen ditu, besteak beste, ipuinak harilkatzen dituzten zenbait elementu biltzen baititu, hala nola, gaiak, espazioa zein denbora, pertsonaiak edota girotzea. Horrez gain, sare bat osatzen laguntzen duen marko narratibo bat ere badu, eta, alde horretatik, eleberri traza gehiago hartzen du soilik ipuinez osatuta dauden ipuin laburren zikloak baino, eta, era berean, batasun handiagoa lortzen du. Izan ere, ipuinen plano intradiegetikoak eta kanpoko planoak sortzen duten kontraste osagarriak ere kontakizuna puzzle baten antzera lotzera eramaten du eta horrek ematen dion batasunak ipuinen arteko hutsuneak eta zatiketa gaingidizera bideratzen du.

Alderdi metaliterarioari dagokionez, esan daiteke literatur sorkuntza ulertzeko eta bizitzeko modu bat ematen dela aditzera; hots, literatura sortu, birsortu, itzuli zein komentatzean gauzatzen dena. Eta, era berean, Sororen obsesioak azaleratzen ditu, hiltzeaz dagoen agure honek jolas hori guztia sortzen baitu herentzia literario duin bat uzteko eta bere obra ez dela zaharkitu ziurtatzeko. Solasaldi horietan, irakurlearen parte-hartze handia eskatzen du obrak, beraz, Camareroen (2004) hitzak hartuz, irakurle metaliterario bihurtzen baita, bere partaidetza eskatuko baitu liburuak ipuinen arteko interrelazioak ikusterako orduan zein interpretazioak egiterakoan. Halaber, uneoro literatura erdigunean dagoenez, erreferentzia literario ugari biltzen dira eta Elorriagak miresten dituen idazleak nabarmentzen dira, bai esplizituki eta bai inplizituki, fisikoki

bidaiatzeaz gain literaturaren eskutik ere bidaiatzea ahalbidetuz. Hain zuzen, Ekialdeko Europa jartzen da erdigunean, herrialde horietako literaturaren aldeko apustua eginez, Elorriagak aitortu bezala omenaldi bat egin nahi izan baitie idazle horiei. Bestetik, ezin ahaztu, sistema literario txiki horien aldeko hautuan itzulpengintzak ere garrantzia hartzen du, hizkuntza txiki horien errealitatea agerian utziz.

Hori guztia bilduz, Elorriagak ipuingintzari heldu dio liburu honekin, ipuin laburren zikloaren egiturari jarraituz. Egitura aldetik berritasuna ekarri du hortaz, bere ibilbidean beste liburu batzuekin egin izan duen antzera. Gaiei dagokienez, Ezkerrak (2019) azpimarratzen duen bezala, ipuinak arketipoen inguruan eraikitzen dira, baina aldatetako eskaintzen dituzten heinean, berritasuna ere ekarri dute. Arketipoen inguruan eraikia egoteak eta leku eta denbora zehaztugabe batean gertatzeak unibertsalak bihurtzen ditu ipuinak, edonon gertatzeko bezalakoak eta edozein hizkuntzatarata itzultzeko modukoak.

Laburbilduz, genero gatazka auziak aintzat izanik eta metaliteraturak zein testuartekotasunak duten garrantzia nabarmenduz, ondorioztatu dezakegu Elorriagak Iturriari buruz idazten badu ere, Iturriak Elorriagaren idazketa eta literatura jorratzeko jatorriari buruz ere argibide asko biltzen dituela.

7. Bibliografia

- Ahoz aho. (2019). “Iturria’: adiskidetasuna, literatura eta zahartzaroari buruzko ipuin bilduma”. Eitb.eus 2019-11-19.
 <<https://www.eitb.eus/eu/telebista/programak/ahoz-ahobideoak/oso/6829999/bideoa-unai-elorriaga-iturria-ipuin-liburua-aurkezten/>> [2023-10-25].
- Antonaya, M. L. (2000). EL CICLO DE CUENTOS COMO GÉNERO NARRATIVO EN LA LITERATURA ESPAÑOLA. *Rilce. Revista de filología hispánica*, 16.3, 2000, Iruñea, 434-478.
- Artefaktua. (2020). “Unai Elorriaga”. EITB Nahieran 2021-01-11.
 <<https://www.eitb.eus/eu/nahieran/artefaktua/3-denboraldia/oso/6552/164566/>> [2023-10-25].
- Azkorbebeitia, A. (1998). *Joseba Sarrionandia: irakurketa proposamen bat*. Bilbo: Labyru Ikastegia.

- Barberena, E. (2020). "Europa. Elorriaga. Hibridoa". *Goiena.eus* 2020-10-04. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=8153>> [2023-10-25].
- Bodor, A. (2011). *Artzapezpikuaren bisita*. Donostia: Elkar (Itzul.: Unai Elorriaga).
- Camarero, J. (2004). *Metaliteratura. Estructuras formales literarias*. Bartzelona: Anthropos.
- Camarero, J. (2014). *La ficción metaliteraria*. Madril: Editorial Académica Española.
- Dunn, M. & Morris, A. (1995). *The Composite Novel: The Short Story Cycle in Transition*. New York: Twayne.
- Egaña, I. (2015). *Izan gabe denaz. Hogeita hamar urte hedabideetako euskal literatur kritikan*. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Elorriaga, U. (2001). *SPrako tranbia*. Donostia: Elkar.
- Elorriaga, U. (2019). *Iturria*. Iruñea: Susa.
- Ezkerra, E. (2019). Unibertsaltasunaren bila. *Gara* 2019-12-14. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=7899>> [2023-10-24].
- Gutiérrez Retolaza, I. (2000). *90eko hamarkadako narratiba berria: Literatur kritika*. Bilbo: Labayru Ikastegia.
- Igerabide, J.K. (2008). Metaliteratura. In L. Otaegi (ed.), *Literatura Terminoen Hiztegia*. <https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_xslt&view=frontpage&layout=lth_detail&Itemid=474&search=metaliteratura> [2023-10-25].
- Ingram, Forrest L. (1971). *Representative Short Story Cycles of the Twentieth Century: Studies in a Literary Genre*. The Hague: Mouton.
- López Gaseni, M. (2008). *Mozorroa ispiluan*. Donostia: Erein.
- Madariaga, J. (2019). Unai Elorriaga: 'Nobelaz mozorrotutako ipuin-liburua da hau'. *Post-data* 2019-11-26. <<https://postdata.elkar.eus/unai-elorriagaren-iturria/>> [2023-10-24].
- Olaziregi, M. J. (1998). *Bernardo Atxagaren irakurlea*. Donostia: Erein.
- Retolaza, I.: ikus Gutiérrez Retolaza, I. (2000).
- Rodríguez, T. (2019). Unai Elorriaga: 'Iturria' es un libro de cuentos disfrazado de novela. *El Diario Vasco* 2019-12-06.

- <<https://www.diariovasco.com/culturas/libros/unai-elorriaga-iturria-20191206092404-nt.html>> [2023-10-24].
- Sampedro, A. (2019). Idazlearen mamuak eta mamarroak. *Berria* 2019-11-17. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=7879>> [2023-10-24].
- Smith, J. (2011). *One Story, Many Voices: Problems of Unity in the Short-Story Cycle*. Bloomington: Indiana University.
- Smith, J. (2018). *The American Short Story Cycle*. Edinburgo: Edinburgh University Press.
- Visser, I. (2018). *Unresolved Tensions: William Faulkners The Unvanquished as a Short-Story Cycle*. *English Studies*, 99:8, 2018, Groningen, 972-986.
- Waugh, P. (1984). *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London /New York: Routledge.
- Zaldua, I. (2021). Nobelen amaieretz. *Deia* 2021-05-01. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=8340>> [2023-10-24].

IKERMATERIALAK

XV-XVII. mendeetako Euskal Herriko edizioa ikertzeko materialak¹

Iñaki LOPEZ DE LUZURIAGA MARTINEZ
Idazlea. Ikertzailea.

[1] Idazki hau sortzeko, "Edizioa XVIII. mendeko Euskal Herrian: datu kuantitatiboak, joerak eta inprimategien bilakaera Wikidataren argitan" artikulua ontzean (*Uztaro*, 2023) egin ikerlaneko datuak baliatu dira, gero gehitu diren beste batzuez gain.

LABURPENA

Artikulu honetan, XV. mende hondarretik XVII. mende amaiera arte, edizioak Euskal Herriko lurraldean izan zituen testuinguru, inprimatzaile eta idazlaren berri ematen da. Gaiaren inguruko orain arteko albisteak eta ikermaterialak sintetizatu, osatu eta eguneratu nahi dira aztergaiko lurralde osorako. Irakurleak aurkituko du Johannes Gutenbergek inprenta asmatu eta lau hamarkadara Euskal Herrira heldu zela, eta pixkanaka Nafarroa Garaian garatu zela lehenik, Kontrarreformaren epelean. Inprimatzaileak ibiltariak eta arrotzak izatetik, XVII. mendearen amaieran ekoizpena areagotu ahala, Iruñean, Baionan, Donostian eta Bilbon udal- eta foru-agintarien hegalpean finkatzen hasi ziren iraunkorki. Araban, berriz, 1722 arte ez zen moldiztegirik instalatu.

Gako-hitzak: Euskal Herriaren historia; edizioa; inprimatzailea; bibliografia; XV-XVII. mendeak.

ABSTRACT

This article sets out to contribute to the understanding of the editing context, printers and works existing over the territory of the Basque Country since the late 15th century until the late 17th century. It aims to synthesize, add to and update news and research materials produced on the subject to date. The reader will learn that four decades into its invention by Johannes Gutenberg, the press arrived in the Basque Country, developing gradually first throughout Upper Navarre on the heat of the Counter-Reformation. As production gained momentum in the late 17th century, printers, initially itinerant and foreigners, settled permanently in Iruñea (Pamplona), Bayonne, Donostia and Bilbao under the wing of town and regional authorities, while in Araba (Alava), no press was installed until 1722.

Keywords: History of the Basque Country; publishing; printer; bibliography; XVI-XVII centuries.

1. Euskal Herriko edizioaren ikuspegi orokorra

Euskal lurraldeetan inprenta sartzen hasi zenetik, pixkanaka hedatu eta finkatu zen. Gutenbergekin asmatu gailuak (1440-1450) iraultza ekarri zuen. Izan ere, aldeko izan zituen hedatzeko baldintza materialak ere: XV. menderako Europan oso zabalduta zegoen papera, pergaminoen prezioen erdian. Hartara, liburuen salerosketa merkatu eta liburuen zirkulazioa hedatu zen. Berrikuntza teknologiko horren bidez, gutxiengo txiki baten idatzizko kultura zena orokortu egin zen, eta ordu arteko ahozko kultura nagusia alboratu (Azurmendi, 2020, 53. or.).

XVI eta XVII. mendeetan, euskal lurraldeetan ibilitako inprimatzaileek, gerokoek bezala, toki- eta lurralde-agintarien babesa bilatu zuten. Bitartean, inprimatzaileak harat-honat ibili ohi ziren lanerako interesgarri ikusten zuten herritik herrira, ez luzarorako, inprimatze-mandatu amaitu arte. Iruñeak erakarmen berezia zuen, Nafarroako Erresumako hiri buruzagia baitzen, monarkiaren eta apezpikutzaren egoitza nagusiak bertan kokatzen ziren neurrian. Beraz, Nafarroa agertzen da edizioan aktiboan. Dena den, XV eta XVI. mendeetako edizioen oso ale gutxi heldu zaizkigu, eta horretan zeresan handia izan dute berrerabilerak, ondare bibliografikoari buruzko interes eskasak eta paperaren galkortasunak (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 109-123. or.).

Inprimatzaileek beharrezkoa zuten Elizaren edo agintari zibilen lizentzia. Errege-erregina Katolikoekin agindupeko lurretan, edizioa zentsuratzeko lehen arauak 1502ko uztailean eman ziren. Lizentziarik gabe inprimatzeak isunak, monarkiaren lurraldeetatik kanporatzea eta, are, ondasun guztien galera ekar diezazkiokeen inprimatzaileari. Edizioaren gaineko neurri hertsagarri eta arbitrarioek Filipe II.a errege espainiarrarekin jo zuten gaina: 1558. urtetik hara, heriotza, ondasunen galera eta liburuen erreketak zigorrak ezarri ziren lizentziarik gabe editatzearen. Gerora, neurri horiek zerbait ere arindu ziren, heriotza betiko erbestearrekin ordezkaturik. Inprimatzaile kanpotarrei eta ofizioa ikastera kanpora joandakoei kontrol estu eta hertsagarria ezarri zitzaion, eta Europatik inportatu ondandunari (material tipografikoak ere tartean) monarkiak debekua ezarri zien (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.). Trentoko Kontzi-

lioaren ondoren, Elizaren idazkietan gaiak aukeratzeko eta argitalpenak ateratzeko baldintzak finkatu ziren, baita saihestu beharreko irakurgaiak ere. *Index librorum prohibitorum* zerrenda hazkorra izan zen edizioaren gaineko politika hertsagarri horren erakusgarri argiena (Salaberri Muñoa, 2002, 69-76. or.). Ondorioz, XVII. mendean, Euskal Herriko edizio-lanak zatarrak izan ohi dira (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.).

Aldi berean, moldiztegiak ideien zabalkunderako (eta murrizketarako) tresnak zirenez, hala koroak nola tokian tokiko agintariek beren alde-
ra ekarri nahi izaten zituzten inprimatzaileak, sariak eskainiz: besteak beste, zerbitzu militarretik eta hainbat zergatatik salbuestea, erakunde zein espedizio militarretako kideei etxean ostatu eman behar ez izatea. Urteko soldata eskuratzea izaten zen agintarien begiko izatearen sari nagusia, XVIII. mendean ohiko bilakatua. Foru- zein toki-erakundeen idazlanen gaineko inprimatze-baimena monopolio bilaka zitekeen emakida bidez, eta pribilegioa belaunaldiz belaunaldi transmititu.

Inprimatzaileak susmopean izaten ziren gure artean agertu eta hasieratik bertatik. Kontrol hori ez zen Euskal Herriko kontu hutsa. Lizarrako Miguel Egiak berak (behean aipatuak) bi urteko kartzelaldia pairatu zuen Valladoliden, Gaztelan inprimatzaile ari zela, Erasmoren lanak editatzearen. Euskal Herriko lurraldeak, ordea, tentsio puntu bero iraunkorren erdigunea ziren: erlijio-gerrak eta foruen auzia, hala nola Nafarroaren estatus politikoa. Bertako erakundeek eta botere zentralak beren diskurtso eta kontakizunak zabaltzeko zuten borrokan, foru-diputazioek ulertu zuten inprentak garrantzi handia zuela beren intereserako, eta beren alde baliatu zuten. Agintarien kontrol nahi horrek, bada, are gehiago estutu zituen inprimatzaileak (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.). Nafarroaren konkistatik, hurrengo hamarkadetan, Nafarroa Garaiko organo legegilea, Hiru Estatuak (Gorteak), bere legeak inprimatzeko ahalmena eskuratzeko borrokatu zen; aldiz, Gaztelaren kontrolpeko Nafarroako Errege Kontseiluaren eta bisorraiaren (erregeordearen) eskumeneko izaten jarraitu zuen. Konkista ondoko hamarkadetan, halaber, Errege Kontseiluak jarraitu zuen izaten inprimatze-lizentziak esleitzeko ahaldu-
na (Itúrbide Díaz, 2015, 52. or.).

2. Hizkuntzen erabilerari buruzko oharrak

Estatu modernoak sortzearekin batera, herri-hizkuntzak nazio-hizkuntza bilakatu ziren, gaztelania Gaztelako Erresumarena, eta frantsesa Frantziako Erresumarena. Euskal Herrian, ordea, horiek ez ziren herriaren ohiko hizkuntzak, herritarrak gehienez euskaldun elebakarrak zi-

ren neurrian, elebidunik falta ez zen arren². Gaztelaniak XIII. mendetik bere bidea egin zuen administrazioko eta boterearen hizkuntza gisa Gaztelako Koroari loturik, baita jakintzarako bitarteko hizkuntza gisa ere. XVI. mendean, idatzizkoan herri-hizkuntzen aldeko hautua egin zenean, bada, gaztelania naturaltasun handiz bilakatu zen idatzizko eta jakintza-aren hizkuntza Hego Euskal Herrian. Beste hizkuntza horien aldean, nabarmen geratu zen euskararen egoera diglosikoa (Mounole & Gómez-López, 2018, 527-529. or.).

Biarnesak estatus bat zuen Nafarroako Erresumari loturik, baina hura itzali ahala galdu egin zuen ofizialtasuna eta idatzizko presentzia, argi eta garbi XVII. mende hasieran. Kontrako aldean, frantsesak goraldi handia izan zuen XVII. mendearen bigarren erdialdean, eta gizarte-klase ertaineko herritarretan zabaldu, euskarazko liburuen kalterako. XVIII. mende arte latinak kultura-hizkuntza izaten jarraitu zuen Ipar Euskal Herrian (Mounole & Gómez-López, 2018, 527-529. or.). Hizkuntzen bidegurutze horrek hizkuntzak ikasteko metodoen argitalpena hauspotu zuen.

Aro Modernoaren hasieran, artean ere, herriaren ohiko hizkuntzak herri-hizkuntzatzat jotzen ziren, gramatkarik gabeak, idazteko desegokiak. Aldiz, Nafarroako Erresuma-Biarnoren eraginpean, ideiak herri-hizkuntzetan zabaltzeko protestantismoarekin piztutako lehiak zirrikituak ireki zizkien ez bakarrik erromantzei, baizik eta euskarari berari. Horretarako, Trentoko Kontzilioak (1545-1563) garrantzi berezia izan zuen: euskarari balio instrumentala aitortu zitzaion Eliza katoliko-erromatarren kristau-ikasbidea herritarren artean zabal zedin. Artean, euskararen erabilerari buruzko eztabaida indarrean zela, Adrian Anbereskua Lizarrako inprimatzaileak Gaztelako Erresuman saldu ahal izateko lizentzia eskatu zuen. Nafarroa Garaian herri gehienak baitziren euskaldunak, eta ezin zituen gaztelaniazko liburuak behar beste saldu (Arana Martija, 1994, 37-53. or.).

Bada, 1601ean, Calahorrako Pedro Manso de Zuñiga apezpikuak agindu zuen mezu kristaua, kristau-ikasbidea, herriaren hizkuntzan helaraztea. Askotan, bada, euskaraz jarritako lanak itzulpenak ziren, eta arrakasta berezia izan zuen gaztelaniaz Madrilen argitaratu Gaspar Asteteren *Catecismo de la Doctrina Christiana* (1599). Kristau-heziketak erreferentziatzako eredu baten premia zuen sermoietarako, eta Asteteren idazlana-

[2] Jakina, egoera soziolinguistikoa ez zen homogenea. Desberdina zen gizarte-klaseen artean edo Euskal Herriaren muin geografikoan eta mugako eskualdeetan. Bigarren eremu horietan, beste hizkuntzek presentzia argiagoa zuten.

ren itzulpenak hori eskaini zuen. Lan hori *Asteteren dotrina* izenez ezagutu dugu, arrakasta handikoa euskaraz (Leturiaga Angoitia, 2022, 52-55, 60-64. or.). Kontrarreformaren premietan oinarrituz, luzaz euskal literatura eredu bat finkatu zuen testu bat *Symbolum SS Apostolorum, diversis nationum linguis expressum* opuskuluan bildutako “Kredo” izan zen, 1614an Erroman argitaratua (Salaberri Muñoa, 2002, 69-76. or.). Euskaraz, sei liburu identifikatu dira orain arte XVI. mendean inprimaturik; XVII. mendean, berriz, jada 46 ziren, eta kopuru hori hirukoiztu egin zen hurrengo mendean: 151 liburu (Igartua & Zabaltza, 2021, 80-81. or.). Euskarazko edizioaren oparoaldia Ipar Euskal Herrian jazo zen lehenik, XVII. mendean, protestantismoari eta jansenismoari buru egiteari begira (Leturiaga Angoitia, 2022, 59. or.).

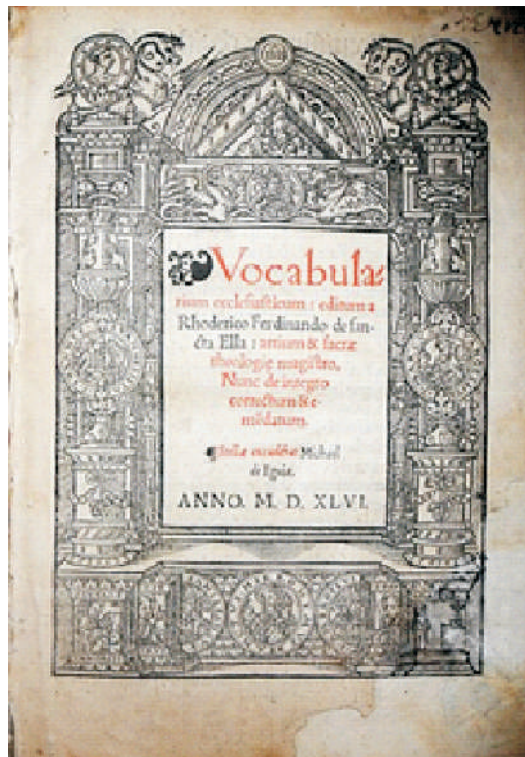
3. Inprimatzaileak eta edizio-lanak

Euskal Herrira, Donejakue bidetik heldu ziren lehendabiziko inprimatzaileak, beste hainbat lanbidetako beharginak eta teknikariak bezala (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). Euskal Herrian, moldiztegia edo inprenta Gutenbergek asmatu eta 40 urtera sartu zen. Iruñea izan zuen lehendabiziko inprimalekua, jada XV. mende amaieran. Arnaut Gilen Brocarkoa inprimatzaileak (Brocario ere deitua) Tolosa Okzitanian ikasi zuen ofizioa, eta Pautetik Iruñera heldu zen bere zerbitzuak eskaintzera (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). 1489an, *Manuale Pampilonense* argitaratu zuen. Iruñean, 24 liburu inprimatu zituen bere egonaldian, eta garaiko onena zela kontsideratzen da (Azurmendi, 2020, 53. or.). Luze gabe, ordea, Brocarkoa politikoki eta militariki puzten ari zen Gaztelako Koroa kementsuaren epelean hazi zen. Lehenik, bere tailerra Logroñora lekualdatu zuen (1501), eta gero Alcala de Henaresko inprimatzaile bilakatu, Cisnerosek hara deitu zuenean (Arana Martija, 1994, 37-53. or.).

Iruñeko tailerrean edizioeko teknikari ari zelarik, Miguel Egia Brocarkoaren eta Maria Zozaiaren bataio-izen bereko alabarekin ezkondu zen (1518). Garai horretan eta hurrengo mendeetan edizioan ohi zen legez, familia eta negozioa uztartu zituzten. Gaztelako Erresuman inprimatzaile aritu eta gero, Miguel Egiak edizio-lantegi emankor bat ezarri zuen Lizarran 1546an, Nafarroako Gorteez zergetatik salbuetsia. Egia urte horretan bertan hil zen, eta haren langile Adrian Anbereskoa flandestarrak eman zion segida Lizarrako inprimategiari, 1568 arte.

Lehenago, ordea, 1561ean, *Doctrina christiana y pasto espiritual del alma* inprimatu zuen, Antso Eltsokoak ondu 10 orriko idazlan elebiduna, gazte-

laniaz eta euskaraz. Asteteren dotrinaren moldaketa bat da, gaztelaniazko idazlan arrakastatsu horrekin egin ziren hainbeste bezala (Leturiaga Angoitia, 2022, 60-64. or.). Eltsokoaren hori da inprimatu zela ezagutzen dugun euskarazko lehen kristau-ikasbidea, eta bigarren inprimatua (euskarazko lehen a Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* izan zen, 1545ean). 1569an, artean ere, Antso Eltsokoak dotrina horren koadernatutako 444 ale zituen saltzeko, eta Cintruénigoko apaizak erosi zizkion. Aldiz, itzainak ez bide zuen tratua bere zatia bete, eta alferrik galdu ziren Tuterako biltegi batean. Horrek auzi bat ireki zuen, emaitza ezezagunekoa. Martin Azpilkuetak, *Doctor Navarrus* delakoak, Antso Eltsokoa *kantabriarra* eta haren dotrina goretsi zituen 25 urte geroago bere *Miscellaneum centum* lanean, eta argudiatu zuen beharrezkoa zela herri hizkuntzak erabiltzea kristautasuna zabaltzeko eta Pio V.a aita santuak ez zuela hori debekatu. Ez zaigu, ordea, Eltsokoaren idazlan horren alerik heldu (Goñi Gaztambide, 1995, 7-21. or.).

1. irudia. Miguel Egia inprimatzaileak Lizarran inprimatu
Vocabularium ecclesiasticum (1546)

1568an, Adrian Anbereskoa Iruñera lekualdatu zen iraukorki, erregimentuaren (udalaren) eta Erresumako foru-erakundeen babespean. Nafarroako Errege Kontseiluak Foru Murriztua inprimatzeko promesaz erakarri zuen Iruñera, baina hori ez zen gertatu; izan ere, Erresumak (Gortek) ez zuten 1686 arte inprimatu ahal izan (Itúrbide Díaz, 2015, 58-59. or.).

Luze gabe, ezkontza bidez, Tomas Porralsen eskuetara pasa zen Iruñeko inprimategi hori. Porralsen moldiztegitik atera zen *Refranes y sentencias comunes en bascuence* euskarazko lana (1596), eta ale bakarra besterik ez zaigu heldu (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 108-124. or.). 1570-1596 aldian, bera (bere inprimategia) izan zen Iruñeko inprimatzaile bakarra, Iruñeko Erregimentuaren (udalaren) 10 urteko kontratu esklusibo batez eta urteko 50 dukateko soldata kobratuz (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 47-49. or.).³ Ordutik hara, inprenta betiko finkatu zen Iruñean. Hori Bortuez hegoaldeko Nafarroako Erresuman jazotzen ari zen. Beste euskal lurraldeek, artean, ez zuten inprimatzaile finkorik.

XVII. mendean, Carlos Labaien iruindarra izan zen Nafarroako inprimatzaile garrantzitsuena, berrogeita hamar idazlan inguru argitaratuz, tartean zirela gaztelania-euskara ele bitan plazaratu dotrinak: 1621eko *Tratado de cómo se ha de oír misa en romance y bascuence* edo 1626ko *Doctrina Christiana en castellano y bascuence* (Zuloaga San Román, “Inprentaren historia Euskal Herrian”). Hastapenean, Labaienek Zaragozan inprimatu zuen Juan Larunberekin lankidetzan, Euskal Herriko inprimatzaile-leinu bateko lehendabizikoa. 1607tik hara, berriz, Labaien sorterrian finkatu eta bertan ibili zen inprimatzaile. Aldi labur batez, Matias Mares inprimatzailearekin lehiatu zen 1596-1609 aldian, jatorriz frantsesa (“Matías Mares”, RAH). Erregimentuak (udalak) eta foru-erakundeak lan-karga hornitzaile handiak zituzten.

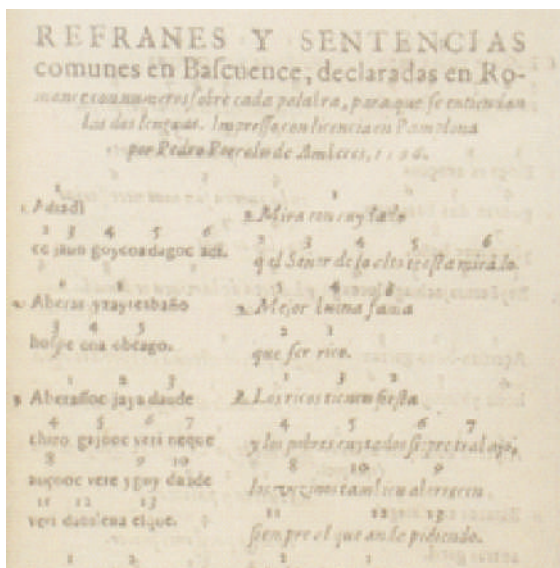
Labaienen alaba Isabel Diego, Zabala inprimatzailearekin ezkondu zen, eta Martin Gregorio bi haien semeak (1644 inguru-1700) gurasoen lanbidean jarraitu zuen. Dударik gabe, erreferentziazko inprimatzaile izan zen Bortuez hegoaldeko Nafarroako Erresuman mendearen azken herenean: Martin Gregorio Zabala Erresumako eta Iruñeko Erregimentuko (udaleko) inprimatzaile ofizial bilakatu zen bere heriotza arte (1700 arte). Haren izena 1700. urteaz geroko argitalpenetan agertzen da, dirudienez haren alargun Maria Alavak hala erabakita (Itúrbide Díaz, 2007, 2: 416, 482-484. or.). Haren Iruñeko inprimategitik atera zen *Annales del*

[3] Tomas 1591n hil zen, eta Pedro semeak hartu zuen inprimategiaren lema.

Reyno de Navarra kronikaren lehendabiziko liburukia 1684an, Josef Moretek idatzia (Arana Martija, 1994, 37-53. or.).

Bizkaian, Garibaik eta Martinez de Zaldibiak Jaurerriaren banakotasuna eta ezaugarri bereziak aldarrikatzen zituzten unean, XVI. mendean foru-agintariak Gaztelara (Burgosera eta Medina del Campora) joan ziren Bizkaiko Forua inprimatzera (1527 eta 1575). Itsas hiri garrantzitsua izanagatik, Bilbok artean ez zuen inprimatzailerik. Izan ere, portu hiria izanik, beste toki batzuetan inprimatzen ziren edizio lan horiek, eta gero inportatzen. Garibairen *Los XL libros del Compendio historial de las chronicas y universal historia de todos los reynos de España* idazlan historiografiko oparoa, hain zuzen, Anberesen argitaratu zen (1571).

1577an, hutsune hori betez, Matias Mares Ibaizabalgo hiribilduan agertu zen, Salamancan luzaro lanean jardun ondoren. Eskatu zuen baimena eta laguntza bat eman zekiola inprimategia instalatzeko, eta Bilbon edizioaldi oparo bati eman zion hasiera. Mares inprimatzaile polifazetiko izan zen, eta gaztelaniazko zein latinezko idazlanak editatu zituen. Besteak beste, bere inprimategietatik lan handiak atera ziren, hala nola Huarte de San Juanen *Examen de ingenios* eta Andres Pozaren *Hidrografía* zein 1587ko *De la lengua, poblaciones y comarcas de las Españas* tratatua (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 109-123. or.).

2. irudia. Refranes y sentencias comunes en Bascuence...

Tomas Porralsen seme Pedrok Iruñean argitaratua (1596). Lehen orrialdea.

Haatik, 1587an, Mares Bilbotik Logroñora joan zen, eta Pierre Collé (edo Collet) izan zuen ondorengo Ibaizabalgo hiribilduan. Collé ere frantsesa zen jatorriz, Champagnekoa, baina Iruñetik heldua. Izen-abizenak bertako kutsu batez sinatzen zituen: “Pedro Cole de Ybarra” (Larrínaga Bernárdez, 15). Ez doa oharkabean hala Gipuzkoako nola Bizkaiko lege-arauek beren izen ona eta arbasoak frogatu beharra ezartzen zietela euskal lurraldeotan herritartu nahi zuten arrotzei. Izan ere, jazarpen hori pairatu zuen Maresek, eta horixe izan zuen 1587an jaurerretik joateko, edo hobe esateko, kanporatua izateko arrazoia, judua baitzen (Madariaga Ateka, 1995, 45-51. or.).

1607an, Logroñon, Santo Domingo de la Calzadan eta, goian aipatu bezala, Iruñean inprimatzaile aritu ondoren, Mares Iratxen jarri zen inprimatzen, harik eta 1609an hil zen arte. Urte horretan, jada, haren alarguna agertzen da inprimatzaile (“Matías Mares”, RAH). Iratxen, edizio lanek 1617 arte jarraitu zuten, eta ez gehiago. Monasterio horretan, Maresen errelebua, izan ere, Nikolas Asiainek hartu zuen ia hamar urtez (“Inprentaren historia Euskal Herrian”, Zuloaga San Román). Ia aldi berean, Fiteroko monasterioak ere moldiztegia izan zuen.

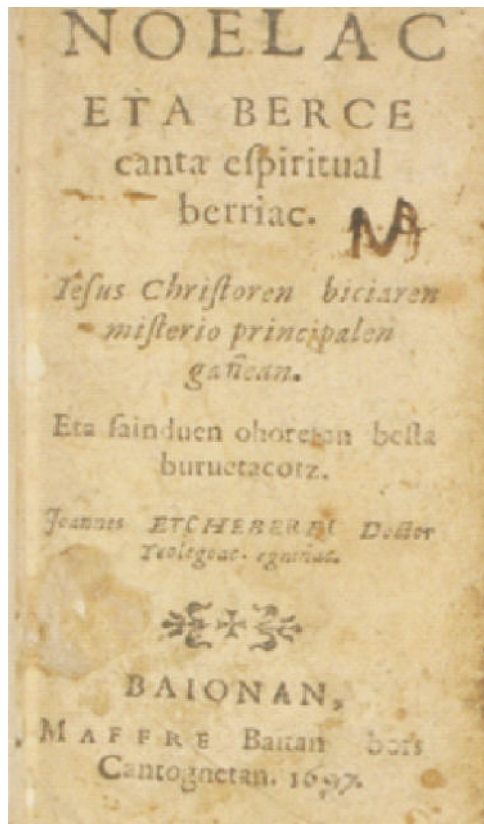
Bilbon inprimatzaile ari zela, Collék euskarazko lan bat atera zuen, gutxienez: Betolatza arabarraren *Doctrina christiana en romance y bascuence* (1596), Calahorrako apezpikuak hala agindurik; ale bakarra heldu zaigu (Santoyo Mediavilla, 2003, 2005, 109-123. or.)⁴. Hamarkada batzuk geroago, Bilbora Pedro de Huidobro inprimatzailea heldu zen Burgostik eta, hari esker, Bilbon Bizkaiko Foruaren hirugarren argitaraldia inprimatu zen 1643an, Bilbon inprimatu lehendabizikoa (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). Bilbok ez zuen inprimategi iraunkorrik izan orduz gero ere, baina tarteka, inprimatzaileak Bizkaiko hiriburuan finkatu ziren XVII. mende amaiera arte. 1697an Juan Antonio Arriete Lezearen berri dugu, 1700 arte. Urte horretan, *Historia, y milagros de la prodigiosa imagen de Nuestra Señora de Begoña especial abogada, y protectora del Señorío de Vizcaya* editatu zuen, Bizkaiko Andre zaindariaren gorazarretan. XVIII. mendean, Bizkaiko hiriburuan, iraunkorra izan zen inprimategien presentzia (Lopez de Luzuriaga Martinez, 2023, 35-60. or.).

Bortuez iparraldera, XVI eta XVII. mendeetan inprimaturik plazaturiko euskal idazlanak Euskal Herriaz kanpoko inprimategietatik atera ziren (Díaz Noci, 2000). Nafarroako Erresuma-Biarnoko errege-erreginen babespeko euskarazko lanak, hala nola Bernart Etxepareren *Linguae Vas-*

[4] Asteteren dotrinaren beste itzulpen bat (Leturiaga Angoitia, 2022, 60-64. or.).

conum Primitiae (1545) eta Joanes Leizarragaren *Iesus Christ gure Iaunaren Testament Berria* (1571), Bordelen eta Arroxelan inprimatu ziren, hurrenez hurren. Axularren *Gero ere* (1643) Bordelen inprimatu zen; Joan Tartasen *Onsa hilceko bidia*, berriz, Orthezen 1666an. Asmo erlijioso-didaktikoz ere bai, XVII. mendean, katixima eta idazlan aszetiko katolikoak argitaratu ziren Oloroeko Arnaut Maitie apezpikuaren leinukoen hegalpean⁵, hala Oloroen (Biarnon) nola Pauen. Konparazio baterako, Athanase Belapeireren *Catechima laburra eta Jesus-Christ goure Ginco Jaunaren eçagutcia, salvatu içateco*, Pauen inprimatu zen 1698an.

Inprimatzaileen ibiltarizatzen eta atzerrian inprimatzeko joera XVII. mendeko azken hamarkadetan hasi zen aldatzen, inprimatzaileak toki berean, hiriburuetan, luzaro finkatzen joan zirenean. Ipar Euskal Herriko lurraldeetan, lehendabiziko inprimalekua eta bakarra Baionan izan zen, Frantziako Erresuman. Nafarroa Beherean, ez zaigu inprimategiren berririk heldu (Oregi, 1997, 579-584. or.)⁶. Are, Erresumako sindikoak *Los fors et costumaz deu royaume de Navarre deça-ports* Nafarroako (Behereko) Erresumako “konstituzioa” inprimatzea ahal beste gibelatzea bultzatu zuen, Nafarroako Estatuarekin (Erresumaren legegintza eta ordezkartza organoa) eta Nafarroako Kantzilertzarekin bat etorritik, lege-indarririk izan ez zezan, testu horrek koroaren

3. irudia. *Noelac eta berce canta espiritual berriac*. 1697ko edizio baten azala (Baiona)

[5] Zuberoa Oloroeko elizbarrutian zegoen.

[6] Sabin Oregik (1997) eta Jose Antonio Arana Martijak (1994) Euskal Herriko inprimatzaile aktiboen zerrenda osoak eskaini dituzte beren ikerlanetan, era desberdinetan sailkatuta.

mesedetan jokutzen zuelakoan, eta ez Nafarroarenean. Gerotik gerora, azkenean, Nafarroa Behereko foru berrituak presio handien artean inprimatu ziren, biarnesez (Lafourcade, 2010, 111-139. or.). 1645ean egin zen hori, ez Nafarroan, Biarnoko Orthezen baizik (Goyhenetche, 1985)⁷.

Baionak Jean Merlet izan bide zuen lehen inprimatzailea, 1608an (Arana Martija, 1994, 37-53. or.). Haatik, bestetik, euskarazkoa izan zen Baionan lehendabizi inprimaturiko idazlana: *Tresora hirovr lengvaietaqva, francesa, espagnola, eta hasqvara* (1642). Itzulpen-lan horrek Frances Bourdot izan zuen inprimatzaile, “Bayonan, Frances Bourdot, libourou Eguillaren echian” inprimatua, gerora Fauvetek hainbat aldiz berrinprimatua. Hirian beste bi inprimatzaile aritu ondoren, Baionak Antoine Fauvet izan zuen inprimatzaile ofizial 1667tik hara, inprimatzaile-leinu emankor baten aitalehena. 1684an, Fauvetek berak Aranbillaga apezaren *Jesu Christoren Imitacionea* editatu zuen, XV. mendeko Thomas Kempiskoa monjearen idazlanaren itzulpena, ibilbide arrakastatsukoa eta, gerora, euskarazko hainbat bertsio izan zituena (López Gaseni, 2011)⁸.

Julien Vinson hizkuntzalariaren esanetan, Antoine Fauveti Paul semeak, 1674an sortuak, hartu zion errelebu (Vinson, 1891, xxvii-xlii. or.); gero, berriz, Antoineren biloba Jean aritu zen inprimatzaile. Ziburuko Joanes Etxeberriren *Noelac eta berce canta espiritual berriac* 1630ean eta 1645ean argitaratu zen Bordelen, baina Euskal Herriko lurraldean, lehen aldiz Baionako Maffreren inprimategian, “Maffre Baitan”, editatu zen (Arana Martija, 1994, 37-53. or.)⁹. Liburu-denda hori jada 1636an aipatzen zen Baionako erregistroetan. Vinsonek bere garaiko Baionako liburu-denda garrantzitsu bakartzat jotzen du Maffrerena, 11.000-12.000 aleko funts baten jabe. Batez ere “Espainiara igortzeko” liburuetan espezializatu zen, eta herrialde horrekin zuen salerosketa handiena (Vinson, 1891, xxvii-xlii. or.).

Gipuzkoako lurraldean, XVI. mendean Donostian inprimatzaile bat ibili zen laburki (1584-1586), Pedro de Borgoña, Euskal Herriaz kanpokoa (eta Frantziatik heldua), orduko inprimatzaileetan ohikoa zen legez. Da-

- [7] Goyhenetchek (1985) bi argitaraldi aipatzen ditu, eta jatorrizko agiriaren facsimilea eskaintzen, argi eta garbi 1645. urtea adierazia duena.
- [8] Kempiskoaren jatorrizko lana Silvain Pouvreauk euskaratu zuen lehendabiziko aldiz. 1669an argitaratzeko prest bazegoen ere, editatu gabe geratu zen; ikus Zuloaga San Román, “Pouvreau, Silvain”.
- [9] 1697an bi edizio atera ziren Baionan eta beste bi 1699an, “Maffre Baitan” laurak ere: ikus Atutxa, 1999, 233-312. or. Arana Martijak (1994) ez du 1697koa aipatzen, eta 1699koa jotzen du idazlanaren inoizko hirugarren argitaralditzat.

kigunez, 1552tik hara, hogei urte eman zituen Lizarran eta, heterodoxia kontrolatzeko ikuskatzaileek liburugileei¹⁰ urtero egiten zieten bisitan, Pedrok 1572an ikuskatzaileari adierazi zion Adrian Anbereskoarekin aritu zela liburugile- eta koadernatzaile-lanetan (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 47-48. or.)¹¹. Iruñean, inprimategia sortzeko ahalegina egin zuen, baina Tomas Porrallis lehiakideak auzitara eraman zuen horregatik, eta ez zuen bertako auzitegien eta agintarien babesik lortu (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 49-52. or.). Pedro de Borgoñak Tolosan inprimatu zuen lehen aldiz, 1586an: otoitz-liburu bat. Hala ere, Pedro ez zen Tolosan finkatu (Díaz Noci, 1996). Ez dago haren berri gehiago Gipuzkoan. Probintziako izen onari eta odol garbiari buruzko foru-arauek bertan finkatzea eragotzi bide zioten (Madariaga Ateka, 1995, 46-47. or.).

Joan zen denbora, eta inprimategia Gipuzkoan ezartzeko hurrengo eta behin betiko ahalegina Martin Huarte (edo Ugarte) nafarrarekin heldu zen, Uharte Arakilgoa, 1667an Donostian finkatua. Bortuez hegoaldeko beste lurralde auzoetan bezala, Gipuzkoan, aldundi nagusiak beren inprimatzailea izatearen interesaz ohartu ziren, eta horixe sustatu zuten. Huarte inprimatzaile ofizial izendatu zuten 1668an, eta 1669. urtean Bartzar Nagusiek, Tolosan bilduak, urteko 30 dukateko soldata onartu zioten (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 47-58. or.). Martin Huartek Amsterdametik behar letrak eta tresneria ekartzeko eskaera egin zien lurraldeko foru-agintariei, eta baimena eman zioten. Bada, Huartek *Quaderno de Leyes de Alava* izan zuen, hain zuzen, inprimategiko lehendabiziko idazlana, artean ez baitzegoen inprimategirik Gasteizen.

1672an, huartetarrek kazetaritza genero bati eman zioten hasiera Gipuzkoan: “errelazioak” (‘relaciones’). Lehendabizikoa *Fiestas que la nobilissima ciudad de San Sebastián hizo al nacimiento de D. Sebastián Baltasar Cárlos Calders y Rojas* izan zen. Kazeta horiek, prentsa modernoaren aitzindari, bat zetozen Europan XVII. mende hasieran zabaltzen hasi ziren jorekin, eta Penintsulan zehazki Katalunia eta Madril izan ziren erreferentziatzko gunetak; Madrilen, 1661etik argitaratzen zen *Gazeta de Madrid*. Huarte leinuak *Noticias principales y verdaderas* eta *Noticias Extraordinarias del Norte* argitaratu zituen astero, bi astean behin argitalpen horiek elkarrekin txandakatuz, gutxienez 1704 arte (Díaz Noci, 1996).

[10] Liburugileak, historikoki euskaraz agertzen den bezala, liburu-salerosleak eta koadernatzaileak ziren, RAEk *librero* sarrerarako gaztelaniaz ematen dituen definizioen arabera.

[11] Soldadu ere ibili omen zen. Iruñera lekualdatu zen Lizarratik, Filipe II.a erregearen aginduz 1572an bertako gaztelua dinamitaz leherrarazi ondoren (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 49. or.).

Martin 1678an hil zen, eta Gipuzkoako Batzar Nagusiek Huarteren soldata eta baldintza berdinekin jarraitzea baimendu zioten Francisca Aculodiri, Martinen emazteari, harik eta haren seme batek ardura hartzen zuen arte. Franciscaren ardurapeko familia tailerra Donostiako San Bizente elizaren parean zegoen eta, bertatik, *Noticias principales y verdaderas* argitalpenak plazaratu zituzten, 1688ko urtarriletik hara. Italiako, Alemaniako, Moskuko, Poloniako, Tartariako, Herbehereetako, Ingalaterrako, Frantziako eta Bruselako berriak zekartzan (Díaz Noci, 1996); horiei bertakoak gaineratzen zitzaizkien. Hainbat zenbakik Franciscaren beraren sinadura daramate; bestetan, berriz, haren semearena. Horrek historiako lehendabiziko kazetari bihurtuko luke Francisca. Gainera, haren inprimategiak Gipuzkoako lehendabiziko euskarazko liburua argitaratu zuen: Nikolas Zubiaren *Doctrina cristiana en Bascuence*, 1691n editatua (García Aranburu, “Mujeres y tipografía: anónimas con nombre”).

Urte horrez geroztik, Franciscaren seme Bernardo agertzen da Gipuzkoako inprimatzaile ofizial. 1695ean, berriz, Iruñera lekualdatu zen, *Annales del Reyno de Navarra* kronikaren bigarren liburukia editatzeko; hurrengo bi urtean, ordea, Tolosan izan zen, Gipuzkoako foru eta ohituraren bilduma inprimatzen, Miguel Aranbururen *Nueva recopilación de los fueros, privilegios, buenos usos y costumbres...*, 1697koa (Fdez. de Casadevante Romaní, 2015, 13-22. or.).

Araba izan zen Gaztelako Koroaren peko azken euskal lurraldea inprimategi bat izaten. Izan ere, XVIII. mende arte ez zen inprimategirik finkatu Araban, zehazki Gasteizen: 1722an. Horren arrazoitzat eman dira, alde batetik, biztanleriaren sakabanaketa eta, bestetik, landa-ingurunearen pisu handiak, hiriburua bera hari hertsiki lotua izanik (Lopez de Luzuriaga Martinez, 2023, 35-60. or.). 1627an, lehen ahalegin bat egin zen inprimategi bat ezartzeko, Batzar Nagusietan proposatu bezala, baina inbertsio faltaz, ahalegina ez zen aurrera atera. Izan ere, agintariek eta ordena erlijiosoek lurralde auzoetara jotzen zuten beren lanak inprimatzeko, hala nola Bilbora, Donostiara, Harora, eta are urrutiago, Medina del Campora eta Madrila (Santoyo, 1995, 13-28. or.).

4. Bibliografia

- Arana Martija, J. A. (1994). Euskal Herriko inprentaren historia. *Uztaro*, 12, 37-53.
 <<https://www.uztaro.eus/artikulua/13/euskal-herriko-inprentaren-historia/541>> [Kontsulta: 2023-11-07].
- Atutxa, I. (1999). Joannes Etcheberri ziburukoa : noelac eta testu kritika. *Lapurdum, Número Spécial 1*, 233-312.
 <<https://doi.org/10.4000/lapurdum.1626>> [Kontsulta: 2023-12-08].
- Azurmendi, J. (2020). *Pentsamenduaren historia Euskal Herrian*. Andoain, Leioa: Jakin, UPV/EHU.
- Díaz Noci, J. (1996). Kazetaritzaren sorrera Euskal Herrian: XVII. eta XVIII. mendeetako kazetak eta errelazioak. *Zer*, 1 (1). Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatearen Argitalpen Zerbitzua.
 <<https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/40654/17282-63466-1-PB.pdf?sequence=1>> [Kontsulta: 2023-11-09].
- Díaz Noci, J. (2000-05-12 / 2000-05-19). El nacimiento del periodismo en lengua vasca: la relación de Bayona de 1766. *Euskonews*, 78.
 <<https://www.euskonews.eus/zbk/78/el-nacimiento-del-periodismo-en-lengua-vasca-la-relacion-de-bayona-de-1766/ar-0078001001C/#>> [Kontsulta: 2023-10-14].
- Fdez. de Casadevante Romani, Mª D. (2015). *La imprenta en Guipúzcoa (1585-1850)* (doktorego-tesia). Aula Documental de Investigación (ADI).
- García Aranburu, I. *Mujeres y tipografía: anónimas con nombre*. Usandizaga Diseño.
 <<https://www.usandizaga.com/design/mujeres-y-tipografia/>> [Kontsulta: 2023-11-30].
- Göni Gaztambide, J. (1995). Sancho de Elso y su Catecismo bilingüe: nuevos datos. *Fontes Linguae Vasconum*, 68, 7-21.
 <<https://doi.org/10.35462/flv68.1>> [Kontsulta: 2023-11-30].
- Goyhenetche, M. (1985). *For et coutumes de Basse Navarre*. Donostia, Baiona: Elkar S.A., Elkar S.A.R.L.
- Igartua, I. & Zabaltza, X. (2021). *Euskara / La lengua vasca*. Etxepare Euskal Institutua.

- Iturbide Díaz, J. (2007). Diccionario de impresores y libreros en Navarra en el siglo XVIII. In *Escribir e imprimir. El libro en el Reino de Navarra en el siglo XVIII*, 2. Pamplona: Gobierno de Navarra.
- Iturbide Díaz, J. (2015). *Los libros de un Reino: historia de la edición en Navarra (1490-1841)*. Colección Historia, 130. Iruñea / Pamplona: Nafarroako Gobernua / Gobierno de Navarra.
- Lafourcade, M. (2010). L'Autonomie administrative du Pays Basque de France sous l'Ancien Régime. *Jado: boletín de la Academia Vasca de Derecho = Zuzenbidearen Euskal Akademiaren aldizkaria*, 19, 111-139.
<<https://dialnet.unirioja.es/ejemplar/253852>>
[Kontsulta: 2023-01-05].
- Larrínaga Bernárdez, J. A. (1988). El nacimiento de la imprenta en Bilbao: Los primeros impresores, los primeros libros. *Bilbao*, 15.
- Leturiaga Angoitia, O. (2022). *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia / Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- López Gaseni, J. M. (2011). Literatura traducida. In M. J. Olaziregi (koord.), *Historia de la literatura vasca*. BasqueLiterature.com. EIZEI,
<<https://web.archive.org/web/20090905033352/http://www.basqueeliterature.com/basque/historia/itzulia>> [Kontsulta: 2023-12-07].
- Lopez de Luzuriaga Martinez, I. (2023). Edizioa XVIII. mendeko Euskal Herrian: datu kuantitatiboak, joerak eta inprimategien bilakaera Wikidataren argitan. *Uztaro*, 126, 35-60.
<<https://www.uztaro.eus/artikulua/176/edizioa-xviii-mendeko-euskal-herrian-datu-kuantitatiboak-joerak-eta-inprimategien-bilakaera-wikidataren-argitan/2175>> [Kontsulta: 2023-11-26].
- Mounole, C. & Gómez-López, R. (2018). Euskara zahar eta klasikoa. In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia* (469-541. or.). Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia / Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Oregi Zarautz, S. (1997). *Contribution des médias basques à l'extension fonctionnelle de l'euskara : de l'intérêt des socio-types linguistiques. Analyse prospective* (doktorego-tesia). Université Michel de Montaigne-Bordeaux 3.
- Real Academia de la Historia. "Matías Mares".
<<https://dbe.rah.es/biografias/49377/matias-mares>>
[Kontsulta: 2023-11-29].

- Salaberri Muñoa, P. (2002). *Iraupena eta lekukotasuna. Euskal literatura idatzia 1900 arte*. Donostia: Elkar.
- Santoyo, J. C. (1995). *La imprenta en Álava. Historia, obras, documentos. Vol. I. El siglo XVIII*. Vitoria: Fundación Sancho el Sabio.
- Santoyo Mediavilla, J. C. (2003, 2005). La imprenta en el País Vasco: breve panorama histórico. In *I Seminario sobre Patrimonio Bibliográfico Vasco* (109-123. or.). Vitoria-Gasteiz: Fundación Sancho el Sabio.
<<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4135417>>
[Kontsulta: 2023-11-30].
- Vinson, J. (1891). Notes préliminaires: I. L'imprimerie et la librairie à Bayonne. In *Essai d'une bibliographie de la langue basque* (xxvii-xlii. or.). Paris: J. Maisonneuve, Libraire-Editeur.
<<https://www.bilketa.eus/ark:/27020/go543738.locale=eu>>
[Kontsulta: 2023-11-11].
- Zaldua, I., Mur, P. & Madariaga, X. (1995). *Artes gráficas. Una introducción a la Historia de la Imprenta en el País Vasco*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia, Kultura Saila / Diputación Foral de Bizkaia, Departamento de Cultura.
- Zuloaga San Román, E. (2011). Inprentaren historia Euskal Herrian. In *Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Eusko Ikaskuntza.
<<https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/inprentaren-historia-euskal-herrian/ar-73769-140662/>> [Kontsulta: 2023-11-27].
- Zuloaga San Román, E. Pouvreau, Silvain. In *Auñamendi Eusko Entziklopedia*. Eusko Ikaskuntza.
<<https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/pouvreau-silvain/ar-118295/>> [Kontsulta: 2023-11-27].

Rudolf Trebitsch-en 1913ko euskal grabazio musikalak (III)

Inaxio LOPEZ DE ARANA
Administrazioko itzultzailea

Aurkezpena

2004ko abenduan, “Rudolf Trebitsch-en 1913ko euskal grabazio musikalak” artikulua¹ argitaratu zidaten. Lan hartan plazaratu nituen nik ordura arte Rudolf Trebitschen grabazio musikalei buruz eskuratuta neuzkan xehetasun guztiak. Argitalpen hartan nahi baino datu oker gehiago zeudela ohartuta, testua berridaztea erabaki nuen. Horrela, “Rudolf Trebitsch-en 1913ko euskal grabazio musikalak (II)” artikulua² sortu nuen, 2013an, lehenengo artikulua argitaratu eta bederatzi urtera, eta Trebitschek grabazioak egin eta 100 urtera. Orain, ordea, aipatu ditudan bi artikuluei zer gehiturik badagoela iritzirik, beste artikulua honekin natorkizue, hirugarrena, gai berberaren inguruan argitaratu dudana hirugarrena alegia. Oraingo honetan, aurreko argitalpenetan emandako datuak xehetasun handiagoz eskaintzen dizkizuet, eta, horretaz gain, Aitor Gorostiza musikariak egindako oharrez baliatuta aberastu dut ikerlana. Musikaren alderdi teknikoari buruz doazkizuen iruzkinak, beraz, Aitor Gorostizarenak dira. Nabarmentzekoa da, bestalde, oraingo argitalpen honi ez dizkiodala erantsi aurreko bi argitalpenetan agertzen ziren partiturak, do-

-
- [1] Lopez de Arana, I. (2004): «Rudolf Trebitsch-en 1913ko euskal grabazio musikalak», *Euskal Kultura eta Ikerketa Aldizkaria*, Sancho el Sabio instituzioa, 21. zenbakia, orrialdeak: 49-89. Hemen eskuragarri: <https://labur.eus/x6BaN>.
- [2] Lopez de Arana, I. (2013): «Rudolf Trebitsch-en 1913ko euskal grabazio musikalak (II)», *Lapurdum Euskal Ikerketen Aldizkaria*, Centre de recherche IKER (UMR 5478 CNRS, UBM, UPPA), 14. zenbakia, orrialdeak: 89-135. Hemen eskuragarri: <https://labur.eus/2arZQ>.

kumentu zaharrak eta argazkiak; material hori eskuratu nahi duenak badaki nora jo.

Rudolf Trebitsch

XX. mendearen lehenengo erdialdeko euskalari europarren mugimenduaren barruan kokatu behar dugu Rudolf Trebitsch etnografo austriarraren lana. Garai hartan, euskal gaiakiko interesak sekula ez bezalako indarra hartu zuen Europan —batez ere, Alemanian, Austrian, Belgikan, Britainia Handian, Espainian, Frantzian, Herbehereetan, Italian, Polonian, Suitzan eta Txekoslovakian—, hango zenbait hizkuntzalari eta etnografo euskararekin eta euskal kulturarekin zaletu eta euskal gaiak ikertzen hasi zirelako, euskararen berezkotasunak erakarrita. Arlo horretan, goraipatzekoa da Eusko Ikaskuntzak, Julio Urkixok eta RIEV aldizkariak euskal gaiak mundu osora zabaltzeko egindako lana.

Rudolf Trebitsch Vienan jaio zen, 1876ko urtarrilaren 28an. Medikuntza ikasi zuen, baina batez ere antropologia eta etnologia maite zituen. Horregatik, eta familia aberatsekoa zenez, zenbait bidaia egin zituen bere diruarekin ordainduak, haren ustez desagertzeko zorian ziren zenbait hizkuntzaren soinu-grabazioak egin nahi zituelako: Groenlandia (1906an), Irlanda (1907an), Britainia (1908an), Gales, Man Uhartera eta Eskozia (1909an), eta Euskal Herria (1913an) bisitatu zituen. Bidaia horietara guztietara Zientzien Akademia Inperialaren Artxibo Fonografiko edo “Phonogrammarchiv”-en eta Vienako Museo Etnografikoaren mandatu bana eramaten zuen aldean: lehenengoak soinu-grabazioak egiteko eskatzen zion, eta bigarrenak, berriz, tresnak, arte-lanak, lanabesak eta gisa horretako gauzak biltzeko. Eta eskatutakoa zintzo-zintzo betetzen zuen Trebitschek. Bidaien ondoren, material hori guztia Vienara eraman eta aipatutako artxibo eta museoaren eskuetan uzten zuen dena.

Lehen Mundu Gerran, 1914an, hots, Euskal Herritik etorri berritan, sendagile aritzeko errekrutatuta zuten. Hurrengo urteetan, Grazeko ospitale militarrean jardun zuen. Bat-batean etnologiarekiko harremana eten behar izan bazuen ere, bere gutun batean adierazten du bere eginkizunek uzten zizkieten tarteetan astia eta gogoia izaten zuela euskal etnologiari buruzko ikerketei segida emateko. Antropologia eta etnologia ez bezala, eritetxe militarrean egiten zuen lana ez zuen batere atsegin, bere kontzientziaren kontra zihoalako. Gerraren izugarrikeriak depresio latza eragin zion. Grazeko ospitale militarretik Judendorf-eko erietxera bidali zuten, lekualdaketa hark bere onera itzultzen lagunduko ziolakoan. Alfe-

rrik. Inolako bizipozik ez zuela, bere burua leihotik bota eta hantxe bertan hil zen. 1918ko urriaren 9a zen eta 42 urte zituen. Brontzezko busto bat jarri zuten haren omenez, munduan zehar egindako lanak aintzates-teko. Hogeitaka urte geroago busto hura naziek ikusi eta zaborretara bota zuten. Bazekiten judua zela.

Euskal Herrira egindako bidaia

Groenlandiatik eta hizkuntza zeltak zituzten herrietatik etorrira, Rudolf Trebitschek jakin nahi izan zuen ea bazen hizkuntza gehiagorik desagertzeko arriskuan European, grabaziogintzan jarraitzeko. Phonogram-marchiv-eko kolaboratzaile Hans Pollak-ek erantzun zion euskara ze-goela egoera penagarri hartan. Hori nahikoa izan zen Rudolf Trebitsch euskararen mundura hurbildu zedin. Bada, Hans Pollaken erantzuna/iradokizuna jaso ondoren, 1912ko abenduan Trebitschek Hugo Schuchardt filologo aleman ospetsuarengana jo zuen, euskal etnologiaren arloan argitaratutako azken testuei buruz aholku jaso nahi zuelako. Hugo Schuchardtek gai horretan aholkua eman ez ezik, Euskal Herrira etortzera animatu ere egin zuen, eta bidaia prestatzen ere lagundu zion, Julio Urkixorekin harremanetan jarritz. Julio Urkixok eragin handia izan zuen Rudolf Trebitschen lanean, eta ez hori bakarrik: Trebitschen ikerketen norabidea berak markatu zuen. Inondik ere Julio Urkixo izan zen Trebitschek Euskal Herrian izan zuen laguntzailerik behinena. Donibane Lohizunen zuen jauretxean eman zion ostatu Euskal Herrian izan zen bitartean, hau da, 1913ko uztailaren 18tik irailaren 3ra bitartean. Euskal hiztunak, kantariak eta musikariak ere lortu zizkion fonografo aurrean hitz egin, abestu edo musika jotzeko, Rudolf Trebitschek euskalki guztien grabazioak egitea eta euskal etnologiaren bilduma bat osatzea zituelako helburutzat.

Bi asmoak ederki bete zituen eta, horretaz gain, grabazio musikalak ere egin zituen, euskal ondare musikalaren adierazle. Julio Urkixok, gainera, Euskal Herrian zehar batetik bestera eramane zuen austriarra, bere autoan, grabazioak egin behar ziren tokietara. Grabazioetan esaten edo kantatzen zena transkribatzen eta itzultzen ere lagundu zion, gogotik lagundu ere. Bitxikeria moduan esan behar da grabazio horietan garai hartako euskal kulturaren zenbait pertsona nabarmenen ahotsa entzun dezakegula besteak beste, Resurreccion Maria Azkuerena, Pierre Brous-sainena eta Francisco Oianguren bergararrarena. Bestalde, euskaldun ospetsu batzuek ere lagundu zioten grabazioetako hiztunak lortzen, hala

nola Telesforo Aranzadik, Gabriel Roby-k, Gregorio Mujikak eta Resurreccion Maria Azkuek berak. Baina grabazioen zer-nolakoak eta bidaiaren nondik norakoak ikusirik, beldurrik gabe esan liteke gehienbat Rudolf Trebitschen ekimenari eta Julio Urkixoren aholkularitza eta laguntza paregabeen zor dizkiela euskarak bere lekukotasun soinudunik garrantzitsuenetako batzuk, esan nahi baita, artikulu honen ikergai nagusia.

Grabazioak eta musika-tresnak non diren

Euskal hizkuntzaren grabazioak Vienako Fonograma Artxiboan daude, Trebitschek berak han utzi zituelako 1913an, baina 1984tik Bilboko Azkue bibliotekan eskuragarri ditugu haien kopiak, Jose Mª Etxebarriari esker. Gainera, Jose Mª Etxebarria bera dugu grabaziook eta euren nondik norako guztiak sakonkien eta zehatzen aztertu dituen euskal ikertzailea. Aipagarria da, bestalde, euskarazko hizkuntza-grabazioak Austriako Zientzia akademiak argitaratu zituela, 2003. urtean, CD-ROM batean bilduta³.

Grabazio musikalak Berlingo Ethnologisches Museum delakoan daude oraindik, eta Susanne Ziegler eta Albrecht Wiedmann doktoreekin 2003ko urtarrilaren 13an sinatu nuen hitzarmen batek ahalbidetu zigun behialako grabazio haiei buruzko ikerlana egitea, testu honen ernamuina dena. Grabazio musikalei “Trebitsch Basken” izena ezarri zieten Berlinen, eta 14 disko edo zilindrotan banatuta daude eta 32 minutu irauten dute guztira.

Grabazioetarako erabili ziren musika-tresnez bezainbatean, guzti-guztiak Vienara eraman zituen Trebitschek, hain zuzen ere Austriako Etnologia Museora. Gaur egun, oraindik Vienan daude, baina Austriako Zientzietako Akademiaren Fonograma Artxiboan, duela zenbait urte hara aldatu zituztelako.

[3] HURCH, B., «Rudolf Trebitsch and Linguistics: his phonographic legacy», in D. Schüller (arg.), *The Collections of Rudolf Trebitsch. Basque Recordings 1913*, (Sound documents from the Phonogrammarchiv of the Austrian Academy of Sciences. The complete Historical Collections 1899-1950. Series 5/3), 2003, Viena: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (ÖAW), 13-16. 2 AudioCDs, 1 CD-ROM, Booklet with 71 pages, OEAW PHA CD 15.

Grabazio musikalen sailkapena

ZILINDROA	SOINUA
1. zilindroa	Irrintziak
2. zilindroa - 1	“Ostarlesa”
2. zilindroa - 2	“Lili ederra”
2. zilindroa - 3	“Satan dantza”
2. zilindroa - 4	“Turkoen airea”
3. zilindroa - 1	“Pello Joxepe”
3. zilindroa - 2	Fandangoa
3. zilindroa - 3	“Kauter dantza”
4. zilindroa - 1	“Marche de cavalcade de la Basse Navarre”
4. zilindroa - 2	“Barrikada”
4. zilindroa - 3	“Valse italienne”
4. zilindroa: 2. bertsioa	“Marche de cavalcade de la Basse Navarre”
4. zilindroa: 2. bertsioa	“Barikala”
4. zilindroa: 2. bertsioa	“Valse italienne”
5. zilindroa	“Artolak deuko”
5. zilindroa: 2. bertsioa	“Artolak deuko”
6. zilindroa	“Asiko naz asitzera”
7. zilindroa	“Adios Atxuri te”
8. zilindroa - 1	“Ezteietara”
8. zilindroa - 2	“Andre Maddalen”
8. zilindroa - 3	“Kontsesiri”
9. zilindroa - 1	“Baserritarra”
9. zilindroa - 2	Porrusalda
10. zilindroa	“Vals con variaciones”
11. zilindroa	“San Juanetako martxa”
12. zilindroa	“Gernikako arbola”
2.208. zilindroa	“Monein”
2.209. zilindroa	“Monein”

Grabazio musikalen deskribapena

1. ZILINDROA

Laguntzailea: Georges Lacombe.

Herria: Donibane Garazi (Nafarroa Beherea).

Lekukoa: Pierre Jenda.

Gaia: irrintzia.

Iraupena: 1:40 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

“Eskuarki, artzainek mendi-gailurretatik irrintzi egiten diote elkarri. Elkarrekin komunikatzeko halako seinale bat da. Batzuetan, lana behar bezala egindakoan egiten den agur-oihua besterik ez da; irrintziak Tiro-leko kantuen antza du.”

Jose Mª Etxebarriak 1984an ekarritako 2.193. diskoan ere agertzen da irrintzi hau.

Interesgarria da zilindro hau, gaur egungo irrintziak egiteko moduarekin alderatzeko.

2. ZILINDROA

Laguntzailea: Gabriel Rody.

Herria: Atharratze (Zuberoa).

Lekukoa: Bernhard Haritxelar.

Doinuak:

1- «Ostalersa»: txirula eta ttunttuna (47 seg.).

2- «Lili ederra» («Lili eder bat» delakoaren bertasio bat): txirula eta ttunttuna (35 seg.).

3- «Satan-dantza» (Zuberoako pastoraletakoa): txirula (19 seg.).

4- «Turkoen airea» (Zuberoako pastoralen hasierako martxa): txirula (23 seg.).

Iraupena (guztira): 2:12 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

–“1. doinua: emakume ostalari baten kanta da; dantzatzeko da. Kontakizunaren edukia hauxe da gutxi gorabehera: tabernari batek bost eta sei zentimoko ardoa dauka; bezero batek zerbait ekartzeko agintzen dio.”

–“2. doinua: amodiozko kanta bat da, non kantariak loreei galdetzen baitie ea maite ote duten.”

–“3. doinua: dantzatzeko kanta da. Mozorro-jaietako deabruak son horretan dantzatzen dute. Doinua «Bon voyage, Mr Dumollet» izeneko kantatik hartutakoa da, baina pitin bat desberdina da konpasari dago-kionez.”

–“4. doinua: doinua artzainen aspaldiko kanta batetik dator. Ehunka urte bide ditu.”

Interesgarria da zilindro hau, ahoz aho (belarriz) pasa direlako pieza horiek, partituraz ikasi barik, eta pieza horiek ehun urtean nolako bila-kaera izan duen ikusteko.

3. ZILINDROA

Laguntzailea: Gabriel Rody.
Herria: Atharratze (Zuberoa).
Lekukoa: Bernhard Haritxelar.

Doinuak:

- 1- «Pello Joxepe»: txirula (minutu bat, 6 seg.).
- 2- «Fandangoa»: txirula (17 seg.).
- 3- «Kauter dantza» (Zuberoako maskaradako): txirula (27 seg.).

Iraupena (guztira): 2:11 min.

Rudolf Trebitschen oharra: “Kanta satirikoa da; zenbait lagunek bate-ra abesteko da”.

Interesgarria da zilindro hau, batez ere fandangoagatik. Ipar Euskal Herria azkena izan zelako fandangoa bere egiten, dantza “berria” baita gure erreperorioetan. Izan ere, XVIII. mendean sartu zen Espainian, eta mende horren amaieran praktikatu zuten Euskal Herriko zenbait tokitan, baina agintariak eragotzi zuten (ikus Frai Bartolome Santa Teresakoaren eta Iztuetaren kritikak). Debekuak, jazarpenak eta gaitzespenak gora-behera, XIX. mendean hasi zen zabaltzen, Hegoaldean lehenengo (txistularien partituretan mende amaieran hasi zen agertzen), eta Iparraldean geroago; zenbat eta ekialderago, orduan eta berriagoa. Grabazioan jasotakoa, Zuberoakoa izanda, interes handikoa da, Zuberoan sartu zeneko jatorrizko formatatik gertuago egon daitekeelako.

4. ZILINDROA

Laguntzailea: Gabriel Rody margolaria.
Herria: Atharratze (Zuberoa).
Lekukoa: Bernhard Haritxelar arotza.

Doinuak:

1- «Marche de cavalcade de la Basse Navarre» (Luzaideko Bolantietan edo Luzaideko Dantzan ere erabiltzen dute): txirula eta ttunttuna (minu-

tu bat, 25 seg.). Luzaiden eta Nafarroa Beherean «bolant iantza» izena du, eta Kabalkadan martxa dantzatu gisa erabiltzen da.

2- «Barikala» («Satan-dantza», eta Luzaideko Bolantietan «Andre-dantza» izena ematen diote): txirula eta ttunttuna (25 seg.). Luzaiden, Nafarroa Beherean eta Zuberoan jo ohi den dantza-doinu bat da: lehenengo bietan, “Lehenbiziko Antrexatak” izena ematen zaio, eta, Zuberoan, ordea, barrikada haustean egiten den “Entsenai phuntia” esaten zaio.

3- «Valse italienne» (osatu gabe dago, fandangoaren erritmoa du, eta egitura «Pipa hartuta» abestiaren antzekoa du): txirula eta ttunttuna (15 seg.). Balsa dirudien pieza amaitu gabe bat da. Kutsu arrotza eta ederra dauka.

Iraupena (guztira): 2:19 min.

Rudolf Trebitschen oharra, 1. doinuari buruzkoa: “Ezezagun batek sortu zuen kanta hura, martxetan erabiltzeko.”

Oso interesgarria amaierako bals italiarra, nahiz eta amaitu gabe egon. Tresna zaharrekin jotzeko dantza lotua da; Elizak eta bestek jarritako eragozpenei muzin egiten zitzaiola erakusten du.

4. ZILINDROAREN 2. BERTSIOA

Berdin-berdina da, apur bat laburragoa baina.
Iraupena (guztira): 2 minutu eta 14 segundo.

5. ZILINDROA

Laguntzailea: Julio Urkixo.
Herria: Igorre (Bizkaia)
Lekukoak:

1- Anbrosio Gorostiaga albokariari (Igorre, 1867 – Igorre, 1926), albokaria, 46 urtekoa. Aitarengandik eta aitonarengandik zetorkion alboka jotzeko zaletasuna.

2- Josefa Ealo, panderoa (ez zaio entzuten), 30 urtekoa, Bediako.

Doinua:

- «Artolak deuko» herri-kanta.

Iraupena: 2:16 min.

Oso-osoa interesgarria zilindro hau. «Artolak deuko» pieza modu askotara jo izan dute albokariak, baina guztiek antzera. Anbrosio Goros-

tiaga albokariari “Anbros” deitzen zioten, eta garai hartako onena zela esaten zuten ondorengo albokariek. Manu Gojenolaren “Albokaren alde batzuk” liburuaren 45. orrialdean ematen da Rudolf Trebitschen eta Anbrosen arteko harremanaren berri, honela: «1913an grabatu egin eban Dr. Rudolf Trebitsch alemanak garai hareetako zilindro baten Igorreko Ambrosio Gorostiaga. Albokaz jota, porrusalda eta martxa jo ebazan Anbrosek, eta panderoan Josepa Ealok lagundu eutson».

5. ZILINDROAREN 2. BERTSIOA

Berdin-berdina da, apur bat laburragoa baina.
Iraupena (guztira): bi minutu eta 9 segundo.

Abiadura-desberdintasunak tonuari eragiten dio: azkarragoa eta altuagoa da. Grabazio batzuetan, diapasoi baten nota entzuten da (normalean LA nota izan ohi da: 440 Hz), eta erreferentziatzat har daiteke jatorrizko tonua zein den jakiteko.

6. ZILINDROA

Laguntzailea: Julio Urkixo.
Herria: Igorre (Bizkaia).

Lekukoak: 5. zilindroko musikari berak (Josefa Ealo, ahotsa eta panderoa; Ambrosio Gorostiaga, alboka).

Doinua:

- «Asiko nas asitzera»: incipit literarioa da, hau da, «Asiko naz asitzera» kantaren lehenengo hitzak; fandangoaren erritmoa du; hau ez da Azkueren kantutegian dagoen kanta.

Honela dio:

Asiko nas asitzera
Onelan berdintzera
Ni onelan ikusite
Alegretuten etzara?
Neure laztana non sera?
Inon agiri etzera
Beste guztiek ez kondute
Zeu bakarrik lotu sera
I neskatile morenea
Marrenesko gonea
Abaska kordet baltzakas

Dirudi probentziania
 I neskatiillatsu larrosa
 Zeure berbea donosa
 Sarriten eukiten dot nik
 Zeu ikusi poza.

Iraupena: 2:08 min.

Interesgarria da zilindro hau, Azkuek jaso zuen moduarekin alde-
 ratzeko: albokak afinazio ez-tenperatua zeukan lehen, hau da, ez dator
 bat pianoak egiten duen eskalarekin. Belarri akademikoak tresna ez-
 tenperatuaren eskalako notak ondo bereizten ez dituzenez, transkripzioa
 egitean, eskala tenperatu batera pasatzean, faltsutu eta okertu egin dai-
 tezke notak eta doinuaren modua. Azkueren transkripzioko “okerrak”
 detektatzeko balio dezake.

7. ZILINDROA

Laguntzailea: Julio Urkixo.

Herria: Igorre (Bizkaia).

Lekukoak: 5. eta 6. zilindroetako musikari berak (Josefa Ealo, ahotsa
 eta panderoa; Ambrosio Gorostiaga, alboka).

Doinua:

- «Adios Atxuri te»: incipit literarioa; porrusaldaren edo arin-arina-
 ren erritmoa du.

Honela dio:

Adios Atxuri te adios banoa
 Bier etorriko nas urrin ezpanoa
 Adios aiteri te adios amari
 Orain banoiela Zaragozara ni
 Goirengo kaniarada lidea labana
 Galdara sorzutata mutil barrabana
 Txikitxu polit hori, norena, norena,
 Aitena da amena, Jangoikorena.

Iraupena: 2:05 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

“Zazpigarren zilindroan dago seigarren zilindrokoaren amaiera.
 Abestian, kantariak neska mairu bat irrikatzen duela dio. Kantariak haren
 edertasuna goresten du. Orobat, neska hark lokarri beltzekiko abarkak
 dauzkala azpimarratzen du; altuera txikiko oinetako tradizionalak, ale-

gia. Abarken ezaugarri horiek kontuan izanda, berak uste du neska hura Gipuzkoakoa dela. Zazpigarren zilindroaren bigarren zatian kanta bat dago, eta bertan Atxuriko mutil bat agertzen da, eta, Zaragozara doanez, gurasoei agur egiten die. Nire iruzkingileak esan didanez, bertan konstatzen da nola eramaten duten mutil hura Zaragozako eroetxera, arazo psikologikoak baititu.”

Kanta honek badu tarte hau, Trebitschek bere dokumentazioan idatzi zuen bezala kopiatuagatik antzik hartzerik ez dagoena: «Goirengo kaniarada lidea labana/Galdara sorzutata mutil barrabana».

Interesgarria da zilindro hau ere, aurreko zilindroan aipatutako arrazoiagatik; alegia, Azkuek jaso zuen moduarekin alderatzeko: albokak afinazio ez-tenperatua zeukan lehen, hau da, ez dator bat pianoak egiten duen eskalarekin. Belarri akademikoak tresna ez-tenperatuaren eskalako notak ondo bereizten ez dituenek, transkripzioa egitean, eskala tenperatu batera pasatzean, faltsutu eta okertu egin daitezke notak eta doinuaren modua. Azkueren transkripzioko “okerrak” detektatzeko balio dezake.

8. ZILINDROA

Laguntzailea: Gregorio Mujika.

Herria: Azpeitia (Gipuzkoa).

Lekukoak:

1. Sebastian Errasti, 28 urtekoa, dultzaina.
2. Gregorio Larralde, 57 urtekoa, danborra.

Doinuak:

1- «Eztaitarra» (200 urte inguru dituen eztei-martxa): danborra eta dultzaina (minutu bat, 1 seg.).

2- «Andre Maddalen» («Madalen busturingo»): danborra eta dultzaina (23 seg.).

3- «Kontsesiri» (gaur egun doinu hori ezaguna da izenburu hauekin: «Txantxibiri-txantxibiri gabiltzanian», «Atxiketari-potxiketari» edo «Zantziki, zantzikitin». Letran aldaketak daude, baina funtsean doinu bera da): danborra eta dultzaina (35 seg.).

Iraupena (guztira): 2:15 min.

Rudolf Trebitschen oharra, 2. doinuari buruzkoa:

“Euskal fandangoari egokitutako doinu bat da, dantzatzeko dena. Doinu horri lotutako letraren edukia hauxe da, gutxi gorabehera: gizon batek emakume bati olio a erosi ondoren esaten dio bere aitak soldata kobratzen duenean ordainduko diola.”

Interesgarria da zilindro hau, eztei-doinuaren zahartasunagatik eta garai hartako estiloa ezagutzeko. Gainera, gaur egun ez bezala, musikarietako batek dultzaina giltzaduna erabili zuen.

9. ZILINDROA

Laguntzailea: Gregorio Mujika.

Herria: Azpeitia (Gipuzkoa).

Lekukoak:

1. Sebastian Errasti, dultzaina.
2. Jose Maria Gurrutxaga, 32 urtekoa, dultzaina.
3. Gregorio Larralde, danborra.

Doinuak:

- «Baserritarra» (fandango-erritmoa du): bi dultzaina eta danbor bat (minutu bat, 12 seg.).

- Porrusalda («Arin-arina»): bi dultzaina eta danbor bat (54 seg.).

Iraupena (guztira): 2:13 min.

Rudolf Trebitschen oharra: “Arin-arina oso zaharra da”.

Aurreko zilindroari buruz esandako gauza bera: interesgarria da, eztei-doinuaren zahartasunagatik eta garai hartako estiloa ezagutzeko; gainera, gaur egun ez bezala, musikarietako batek dultzaina giltzaduna erabili zuen.

10. ZILINDROA

Laguntzailea: Baleriano Mokoroa.

Herria: Tolosa (Gipuzkoa).

Lekukoak:

1. Leandro Zabala, 34 urtekoa. Musika-tresna hauek jo zituen: lehe-txistu, txistu eta palilloa (euskal “txotxa”).

2. Alberto Alberdi, 19 urtekoa. Musika-tresna hauek jo zituen: txistu, txistu eta palilloa.

3. Jose Txintxilla, 34 urtekoa. Tolosako musika-bandan jo zuen. Silbotea.

4. Baleriano Mokoroa bera. Atabala.

Doinua: “Vals con variaciones”, Federico Corto Barreras Bilboko orkestra-zuzendariarena. Doinuak fandango-erritmoa badu ere, motelagoa da, balsa bezalakoa. Oso ezaguna da.

Iraupena: 2:18 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

“Musikari-laukote honi udalak ordaintzen zion jaietan plazaz plaza jotzen ibil zedin.”

Disko hau interesgarria da, garai hartako txistu hiritarraren estiloa aztertzeko.

11. ZILINDROA

Laguntzailea: Baleriano Mokoroa.

Herria: Tolosa (Gipuzkoa).

Lekukoak: 10. zilindroko berberak dira; alegia, Leandro Zabala, Alberto Alberdi, Jose Txintxilla eta Baleriano Mokoroa.

Doinua: «San Juan Zortzikoa» kanta.

Kantak honela dio:

Agur egun zoragarriya
 poztu dezu erri guztiya.
 Ilunabarreko danbolinak
 ta elizako ezkilak
 sendatu dituzte gaixorik zeuden
 neska koskor eta mutilak.
 Agur egun zoragarriya
 poztu dezu erri guztiya.
 Albo herritik jendea
 onratzera S. Juan gurea
 eta zail dalako nunahi arkitzen
 dute leku bat hobea
 Agur egun zoragarriya
 poztu dezu erri guztiya.
 Patroi gurearen ikasbidea
 beti dezagun goguan

noizbait kantatzen gerta zaitezen
danok beraren onduan.

Agur egun zoragarriya
poztu dezu erri guztiya.

Iraupena: 2:10 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

“San Joan Tolosako patroia da. Han 5/8 konpasa erabiltzen da, hots, euskal musikaren berezko konpasa. Martxa horren bidez goresten dira santuaren eginak, San Joan egunean zenbait ahapalditan kantatzen zirenak.”

Disko hori ere interesgarria da, garai hartako txistu hiritarraren estiloa aztertzeko.

12. ZILINDROA

Laguntzailea: Baleriano Mokoroa.

Herria: Tolosa (Gipuzkoa).

Lekukoa: Demetrio Oiartzabal.

Doinua: «Gernikako arbola». Musika-tresnarik ez, kantua bakarrik.

Kantak honela dio:

Gernikako arbola
Da bedeinkatuba
Euskaldunen artian
Gutziz maitatua.
Gernikako arbola
Da bedeinkatuba
Euskaldunen artian
Gutziz maitatua.
Eman da zabaltzazu
Munduan frutua
Adoratzen zaitugu
Arbola santua.
Eman da zabaltzazu
Munduan frutua
Adoratzen zaitugu
Arbola santua.

Iraupena: 1:46 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

“Gernikako arbola hori duela ehunka urte landatu zen Gernikan, Espainiako Euskal Herrian, eta esan liteke zuhaitz hori euskaldunen independentziaren ikurretako bat dela. Zilindro honetan, ereserki nazionalaren bi ahapaldi entzun ditzakegu. Kantan arbola bedeinkatzen da eta haren fruituak goستن dira. Hitzak eta musika Iparragirre izeneko batek sortu zituen. Berriro ere 5/8 konpasarekin egiten dugu topo, alegia, benetakoko euskal konpasarekin.”

Interesgarria da disko hau, kantaren lehen grabazioa delako.

2.208. DISKOA

Laguntzailea: Gabriel Roby.

Herria: Atharratze (Zuberoa).

Lekukoa: Bernhard Haritxelar, txirula eta ttunttuna.

Doinua: «Monein» dantza (Biarnon jatorria duen euskal jauzia).

Iraupena: 1:36 min.

Rudolf Trebitschen oharra:

“Doinu hau dantza baten akonpainamendua da. Tradizioaren arabera, dantza hori gizonak egiten dute, ez beste inork. Txistuak doinua markatzen du, eta ttunttunak akonpainamendua.”

Disko hau Jose Mª Etxebarriak 1984an ekarritako grabazioen artean ere badago.

Zilindro hau oso interesgarria da. Jauzi luze bat da, eta, horrelakoak belarriz ikasten zirenez, jotzaileak askotan bere ekarpenak egiten zituen. Biarnon du jatorria, eta harako grabazio hura erabil daiteke gaur egun Biarnon eta Zuberoan egiten diren interpretazioen arteko zubiari antzemateko.

2.209. DISKOA

Laguntzailea: Gabriel Roby margolaria.

Herria: Atharratze (Zuberoa).

Lekukoa: Bernhard Haritxelar arotza, txirula eta ttunttuna.

Doinua: «Monein» dantza (hau ere Biarnon jatorria duen euskal jauzia).

Iraupena: 1:41 min.

2.208. zilindroaz esandakoak balio du honetarako ere. Disko hau ere Jose Mª Etxebarriak 1984an ekarritako grabazioen artean dago.

Aurreko zilindroaz esandakoak balio du honetarako ere. Hau da, zilindro hau oso interesgarria da. Jauzi luze bat da, eta horrelakoak belarriz ikasten zirenez, jotzaileak askotan bere ekarpenak egiten zituen. Biarnon du jatorria, eta harako grabazio hura erabil daiteke gaur egun Biarnon eta Zuberoan egiten diren interpretazioen arteko zubiari antzemateko.

SORTZE LANAK

Egan aldizkariaren 75. urteurrenarekin bat eginez, literatur sormenari eskainitako atal honetan berariaz enkargatutako hiru lan bildu ditugu: Katixa Dolhare-Zaldunbideren eta Iban Zalduaren ipuin bana eta Jon Alonsoren artikulu bat.

Adimen Artifizialak literaturarekin duen eta izango duen eragina dute ardatz edo gai nagusi hiru lanok. Euskal Idazleen plaza izan da beti *Egan*, eta 75. urteurrena literaturaren orainari eta etorkizunari buruzko gogoetari lekua emateko ahalegin bat eginez ospatu nahi dugu. Ahalegin horrek jarraipena izango du ondorengo hilabeteetan eta aldizkariaren hurrengo zenbakietan.

Egiazko bizia

Katixa DOLHARE-ZALDUNBIDE

*La vraie vie, la vie enfin découverte et éclaircie,
la seule vie par conséquent pleinement vécue,
c'est la littérature.*

(Marcel Proust)

Suhar deitzen naiz, eta eri naiz. Sortzetik nago dohakabetasunari kondenatua: jaio orduko, hipersentsible diagnostikatu ninduten. Igorri nuen lehen garrasitik beretik hauteman zidaten gehiegikeriarako isuria. Hipersentsibilitate gaixotasunaz sufrituko nuela ezin gezurtatuzko froga.

Hipersentsibilitatea, eritasun beldurgarri eta baztertzaila da, denok dakigunez. Usaian, urritasun hori garaiz kausitzen da amaren tripako haurkian, baina kasu bakanetan, nirean bezala, detekzioak ez du funtzionatzen. Haurdunaldi hasierako metodo eugenikoak ordezkatu ditu lehenagoko erremediozko tratamendu garestiak, eta egun, 2055ean, ez zaio gehiago artamenik proposatzen hipersentsibleari. Pisu ekonomikoa izaten da bere familiarentzat eta, gizarteari begira, galdutzat ematen da, hara guzia.

Xehetasun gehiegi ez dut emanen, erraz asma daiteke pairatzen dudana ikaragarrikeria: bihozbera naiz harreman orotan, eta berdin sentiberra fikzioak irakurri edo ikustean. Ezin naiz jendartean murgildu ikusia izan gabe, beti gorri edo hits jartzen naizelako, irriz karkailaka edo negarrez hipaka; ez naiteke sekula gizarte arau moralen arabera goberna. Edozein momentutan, nonahi, edonorekin, emozioak gainditzen nau, eta kontrolatu ezineko joera horrek arbuio basa eragiten die ingurukoei, ene buruari begira. Normal. Intimitatean irakurtzean edo filmak begiratzean, berdin: arrosa kolorez janzten zait begitartea amodio aitormenak hartzean, sutan plantatzen naiz heroia zapaldua denean, eta lehertzen etsaiek protagonista ehotzean. Izarigabeko irudimenean itotzeko jaidura daukat, betidanik, eta hurkoari osoki identifikatzen natzaio, zentzuga-beki.

Aitamek psikologo, psikiatra eta neurologorengana lagundu ninduten, Bankatik Baionarainoko bide aspergarria hainbat eta hainbatetan

eginez, baina ene baitako gaitza senda ezina da. Gure familiaren ahalkerako, lan mundurako ez nintzatekeen on, eta burasoek aitortu zuten nintaz haurrean bezala heldutasunean ere arduratu beharko zutela, ni, poxelu, jakina zelako zentro berezietan ere ez zituztela gehiago ni bezalakoak hartu nahi. Zer eginen dugu, ba, alaba herresta horrekin, zioten. Matelak koloreztatzen ala zurpailtzen zaizkionarentzat, begiak etengabe malkoz dir-dir dituenarentzat, barnea guri-guri eta hezigaitza duenarentzat, errealitatea den bezala ikus ez dezakeenarentzat, ikasketa hotzengandako on ez denarentzat, etorkizunik ez, eta betirako lotsa. Hara egunero entzuten nuen lelo etsigarria.

Izotz anaiak, haatik, gure gizarteak eta sistema ekonomikoak eskatzen zituzten kalitate guziak zeuzkan: zorrotza zen, arrazionala, enpatiarik gabekoa. Matematikak eta estatistikak zituen ikasgai gogokoenak, eta datu zientzialari bilakatu zen, bere ibilbidean nehoiz ez hutsik egin gabe. Geroztik, bere kontu ari da, Nafarroako enpresen eta Sarearen datuak gurutzatzen. Ofizio ospetsua izana zen, *data scientist*arena, XXI. mendearen hasieran, baina orain, 2050 hamarkadan, Adimen Artifizialeko tresna hobetuak lehiakide ditu. Gauzak diren bezala errateko, lanak ez dio nahiko soldata eskaintzen Izotzi, duinki bizitzeko. Ondorioz, bere paga osatzen du klik lanak eginez AAZabal enpresarentzat. Ez zaio lan gaiztoa, bigarren hori, behartua izanik ere, balore moral gorenak zerbitzatzen dituelako horren bidez: interes kolektiborako eta denon onerako ari da Adimen Artifizialeko makineriaren aberasten, zuzentzen, elikatzen. Gisa horretan, anaiak bizitza osoa optimizatua du, eredugarriki: lan nagusia herriko Olha heren-lekuan egiten du, beste hainbat eta hainbat herritarrek bezala hogeita hamar urtez, Olha bihurtu delako Aldude ibarreko langile kontzentrazio handiena. Hortik aparte, dirua irabazteari darraio, AAZabalek agindu mikro-eginbeharrak betez. Hortzak garbitzean, bazkaltzean, xakurra ateratzean, etengabe munduari konektaturik segitzen du, klik eta klik, hondarrean lansari aski ona eskuratuz. Gure zibilizazioaren aitzinamenduan parte hartzen duelako atseginak konpliturik badoa aurrera, arazorik gabe, pozbide eder horretatik.

Ni, berriki arte, Izotzekin kontrastean, debaldeko inutila nengoen: artagileek zioten, jasatekoa nuen patologiarengatik, erre zitzaizkidala burumuineko indar zentzudunak, ez nintzela gai izanen bide zuzenik hartzeko, neurritz goitiko zorion idealizatu eta ergel bila antzuki ibiliko nintzela, sutsuki, fisik ez baliagarriko ekoiztuz besteentzat edo nire buruarentzat, erabat ahalgabeturik geldituko nintzela, ezin murgilduz jen-

darte garaikidean. Hots, akats bat nintzen, anakronismo ezindu bat, hondakin bat gizartearen begietan.

Erraz asma daiteke zoin malerus nengoen. Bakea eman diezaiedan, aitak eta amak etxe zokoan atxiki ninduten, hamabi urte izan nituenetik, eta orduan hasi nintzen literatura irakurtzen, denbora pasa. Bazkatzen ninduten bezala, irakurtzera ematen zidaten, eta ez nien trabarik sortzen. Liburuak eskaintzen zizkidaten, zaharkeria horiek dohainik erdiets daitezkeelako, eta, besta egunetan, pantailan zombait berritasun leitzeko baimena onesten zidaten. Horrela, hein batean mantendu zen ene osasun mentala. Irudimen handia neukan, eta fikzioaren bidez betetzen nituen ene bihotz eta gorpuz elbarrien beharrak. Marcel Prousti irakurri nionetik egiazko bizia, literatura dela, nolabait jabaldu zitzaizkidan zainak, eta onartu nuen halabeharra. Sekretuki ere, nengoen ez ote nintzen ni bakarrra, gizarte frigiduan murgildurik zihoazenen aldean, zinezko bizia gozatzeko gai, literaturaren bidez. Potentzialitate horrek goxatzen zidan bihotza, eta irakurtzen segitzera bultzatzen ninduen, bai ala bai.

Egun batez, ustekabean, Izotzek telefonoz deitu ninduen: “Hiretako lan bat atzeman dinat. Gutxi ordaindua dun, baina gure zaharrak doi bat lagun hitzake onartzen bahu. AAZabalek euskal literatur irakurle kliklari bat xerkatzen din: 0,000001 zentima pagatuko diton klik bakoitz. Hi, xantza pasatzera ez ezan utz, hogeitertan haizen tristeak zerbait onik badin, hor baduken erakusteko parada”.

Izotzek, hitz horiekin, berotu zidan gogoia eta, itsasargiak legez, ene bizitza lanbrotsuan distirarazi esperantza salbagarria. Hipersentsibleok, den mendreneko emozioa hantzeko pendura daukagu. Izotzek ez zidan lan hori urrikalmenduz proposatu: aitamendako nintzen karga zuen ikusten, eta haien zama arintzea zeukan xede bakarra. Ontsaxko nekien hori, baina gaixotasunak anaia irudikarazten zidan eskuzabaleko izaki eguzkitzua bezala.

Olharat joan nintzen, orduan, harro-harro, eta bulego bat erreserbatu, urte bateko harpidetza hartuz. Lan kontratu menturarik ez nuen, kliklari gisa, baina badaezpada, itxurarendako baizik ez bazen ere, hamabi hilabeteko abonamendua eskatzea erabaki nuen. AAZabalen sortu kontua, perfila, eta hara, lan egiteko enplegatua nintzelako mezuele automatikoa jaso nuen. Lan eginen nuen, azkenean, balioski! Ez nintzen gehiago alfer enultzat agertuko etxekoen eta herritarren aitzinean! Norbait bihurtuko nintzen, azkenean!

Hastapenetik, egitekoa ez zitzaidan zaila iruditu: testu batzuk osoki irakurri behar nituen, pantailan, izan haikuak, izan zortziehun orrialdeko eleberriak. Eta ondotik, irakurketa denboran ene baitan sentitu nituen emozioak zehazki adierazi behar nituen. Iruzkina garatuak osoki sortzea galdegina zitzaidan, erreferentzia sistematikoak eginez irakurgaiaren zati batzuei, ene oharrak azaltzeko. Aitamek kontatu zidaten beren gazte garaian, horrelako azterketa literarioak ekoizten zituztela literatura klaseetan. Ariketa gibelkaria izanik ere, gustukoa nuen, eta gogo onez betetzen nituen orri luzeko idazlanak.

Lehen hilabetea horrela iragan zen. Adimen Artifizialeko makinak bidaltzen zizkidan eginbeharreko manuak, bestelako argitasunik gabe. Irakurri behar nuen liburu bakoitzari zoakion eginbidearen ondotik, eskerroneko mezuak lortzen nituen (ongi, ados, aditu), laudoriotzat neuzkanak. Baina argibide gehiagokorik ez nuen, egiten ari nintzenaz. Diskurtso joriak etengabe harilkatzen nituen horri, makinaren moztasuna doi bat frustragarri iruditzen zitzaidan. Lankide birtualik ere ez nezakeen mintza, kliklari arrunt gisa: nehoi ez niezaiokeen, beraz, laguntzarik galdegin.

Ondorioz, usaia hartu nuen AAZabalen SolasGPT12 *chatbot* edo solas agentearekin eleketa egoteko, galdegina zitzaidan lanaz gehiago jakiteko, eta egiten nuenaren zentzuzkotasunaz ziur izateko. Ezen, jakina da SolasGPT12 oso zorrotza dela balore etiko unibertsalei begira, moralki fidagarria eta egiaz ari.

SolasGPT12, zer zentzu du euskal literatur irakurle gisa egiten dudana klik lanak?

Agur, Suhar. Zure lanak funtzio hau du: parte hartzen duzu AAZabalen AALit automataren heziketan, etorkizun hurbilean berak jakin dezan gizakiak bezain zehazki irakurtzen literatura, eta bereziki, zure lanari dagokionez, euskal literatura.

Ezen, AAZabalen algoritmoek sortu dute Borgesen Babel liburutegi totala AALiten bidez. Baina liburu posible guzien artetik, ez dakite aski zehazki bereizten literaturazko obrak, giza irakurle batek prezatuko lituzkeenak. Zuk, AALiten, makinaren trebaketa programan parte hartzen duzu: horrek, helburutzat dauka algoritmo berriak argitaratzea, gai izanen direnak literaturazko ekoizpenak ezagutzeko.

Egungo algoritmoek, testu baten ezaugarri lexikalak eta sintaktikoak, estiloa, originaltasuna, finki azpimarra ditzakete. Ez dira oraino kapable, haatik, eragiten dituen emozio sakonak atzemateko eta adierazteko.

Emozio kontzeptua defini dezakete, badakite esperientzia psikologiko eta fisiologiko berezi bat dela, estimulu edo egoera baten ondorioz agertzen dena. Baina berek ez dute benetan frogatzen ahal zer den. Zuk automata emozionalki hezten laguntzen duzu, euskal literaturaren esparruan bereziki. Hori da zure lanaren funtzioa.

Lilura handia eragin zidan arrapostu horrek: puntako ikerketetako katebegia nintzen. Bai zientzia, bai literatura, bai euskal kultura, bai zibilizazioa zerbitzatzen nituen. Inoiz ez bezala, poz izugarria hazi zitzaidan bihotzean.

Bigarren hilabetean, ariketa aldatu zidaten. Ez nituen gehiago idazlan luzeak ekoiztu behar: alde batetik, emozio hiztegiko termino zerrenda batean hautatu behar nituen nik sentitutakoarekin bat zetozenak eta, bestaldetik, irakurri nuen testuko pasarteak proposatuak zitzaizkidan eta haien artean aukeratu behar nuen zoinek zoin emozio-hitz egokien ilustratuko zuen. Algoritmoek urrats bat gaintutuko zuketean: ordu arte ekoizten nituen garapenen premiatik at, trebatuko ziren emozio lexikoaren manipulazioan, eni baieztapen edo ezeztapenak baizik ez galdeginez.

Bigarren hilabete horretan, besterik gertatu zitzaidan: okupatzen nuen bulegoa partekatzen etorri zen neska gazte bat, ene adintsukoa, Haize, berak salatu zidan bezala elkar mintzatu ginenaldi bakarrean, bulegoan sartu zen lehen egunean. Hura ere klik lanean ari zen, zirudienez. Plazer izugarria nuen haren aditzea lanean, ene parean: iruditzen zitzaidan haren klikek melodia ezta sortzen zutela, amultsutasunez bezetitua. Neska ederra zen. Esku ttipia zuen, delikatua, eta aurpegi fina. Ez zituen beti lotzen bere ile gaztena kolorekoak, eta laxoan zituelarik, bere begien berdetasuna azpimarratzen zuten. Gorputza hertsiki moldatzen zioten jantziek, gehienetan, eta behin baino gehiagotan konturatu nintzen irakurtzen nuen testuaren emazte-pertsonaia maitagarriak haren itxura hartzen zuela, ene irudimenean.

Kliklari soila bihurtua nintzen, engoitik: testu irakurketatik landa, hitzen edo aipuen gainean klikatu besterik ez nuen egiten. Pertsonaia, urrikalgarria ala okaztagarria zitzaidan ote? miresgarria ala irrigarria? Ihardesten nien lerrokatzen zitzaizkidan galderei, mantso-mantso, eta aipu esanguratsu eta koherenteak bereizten, ene hautuen bidez kotasuna bermatzeko.

Automataren eskakizuna sinpletu arau, SolasGPT12ren eleak ere kanbiatu ziren.

SolasGPT12, zer zentzu du euskal literatur irakurle gisa egiten dudan klik lanak?

Agur, Suhar. Zure lanak funtzio hau du: irakurzaletasuna sustatzeko balioko du Euskaldunen artean, eta alor kultural guztietan. Alabaina, jakina da idazleak badirela nasaiki, gizakizkoak eta Adimen Artifizialekoak, baina irakurlerik ez dela kasik gehiago, aspaldidanik. Zer da, ordea, literatura, irakurlerik gabe? Laguntzen duzun AALiten programa berriari esker, automateg jakinen dute irakurtzen.

Badakizu nola sortzen dituzten testu literarioak Adimen Artifizialek: eman behar zaie agindu edo *prompt* bat, eta horretatik berehala ateratzen dute idazlana. Berdin gertatuko da irakurketarekin, zuk eta zu bezalakoek AALit aski trebatu eta. Norberak manatuko dio agente adimentsuari obra hau edo hura irakurtzea, eta bere pertsonalitatearen berezitasunak emanen dizkio makinari: orduan berean agertuko zaio testu sintetiko bat, islatuko duena berak zinezko irakurketan azpimarratuko zituzkeen elementu objektibo eta subjektiboak, eta berak zinez sentituko zituzkeen emozioak, testu aipamenak berme. Deus ez ikustekorik aitzineko hamarkadetako obra laburpen eta kritika bulgarizatzaileekin: AALitek norberaren irakurketa lana eginen du, bakoitzaren gaitasun eta jiteari pertsonalki egokituz.

Ehunka orrialdeko liburuaren irakurketa pertsonala segurtatuko dio AALitek erabiltzaile bakoitzari eta hori, edozoin hizkuntzatan, automatik itzulpen literarioak errazki egin litzakeelako, eta gisa horretan, literatura osoa edonoren esku artera heltzen ahalko da, denborarik galdu gabe. Irakurzaletasuna hain da erraztua izanen non, Euskal Herrian eta denetan, presuna bakoitza irakurle bilakatuko den.

Labur egiteko, euskal literatura eta, oro har, literatura osoa salbatzen lagunduko duzu. Beste hainbat kliklarik berdin dagite beste hizkuntzetako literaturetan. Denek batean, literatura orokorra duzue biziberriaraziko. Hori da zure lanaren funtzioa.

Ihardespen zoragarria iruditu zitzaidan: superheroia nintzen, ikusia eta ezaguna izan gabe lehen planora erakarriko zuena gure kultura literarioa, gure ondarea eta sorkuntza. Nechoiz baino kartsukiago jarriki nion lanari.

Arratsetan, etxera itzultzea, asmatzen nuen Haize gonbidatzen nuela afaltzera, eta solasaldi distirantaren ondotik, belarrira xuxurlatzen niola: badakin, gure literaturaren salbatzailea ni naun, niri esker dun mundua literaturan murgiltzen. Orduan, nire kontra jartzen zen. Senti nitzakeen

haren gorputzetik hedatzen Pertiako baratzeetako usain on nasaiak, eta haren begiek betiereko zoriona eskaintzen zidaten.

Gero eta lasterrago irakurtzen nuen, gero eta klik ugariago egiten. Automatak emozio adierazpide gero eta zehatzagoak eskaintzen zizkidan, gero eta zuzenagoak. Fite ikasten zuten, AALiteko algoritmoek, eta lanetik landa, entseetzen nintzen irudikatzeraz nolako gizartea agertuko zen Euskal Herrian eta mundu osoan, herritar guziak literatura zaleak bihurtuko zirelarik.

Autorearen figura zaharra XX. mende hastapenean hil zen bezala, irakurle arrunta hilen zen: denok irakurle berriak izanen ginen, denok algoritmoen esku utziko genuen irakurketaren indarra, denok, klik batzuez, orojakile bilakatuko ginen. Kultura guziak bereganatuko genituen, eta ulertuko genuen gure agintarien diskurtso nagusiaren funtsa: kolektiboki jokatu behar dugu unibertsalismoari buruz. Ez zuen gehiago balio izanen hizkuntzak ikastea, literatura ezberdinak banaka ezagutzen unatzea. Aski izanen zen oinarrizko irakurketa menperatzea, edozein mintzairatan, eta gero gure burua AALiten esku uztea. Borgesek irudikatu zuen liburutegi totala birtualki egiaztatuko zen, baina literaturazko testuz soilik osatua, eta denok gai izanen ginen horako obra guziak leitzeko. Denok urtuko ginen literatura bateratuan, denok klase sozial intelektual bakarra genuen eraikiko, AALiten, birtualki, kapital literario berarekin. Unibertsalismoaren etikak literaturaren kutsu subertsiboa gaindituko zuen eta denok batasun literarioan bilduko ginen, berdintasun perfektuan.

Algoritmoen bidez, literaturaren hitz furfurian, erranaldi zirimolan, fikzio jokoan murgilduko ginen denok. Zer xede bihotz-altxagarria! Denok, hik eta nik, gozatzen ahalko genuen hainbeste ameslarik igurikatua: egiazko bizia, klik batez, hic eta nunc.

Prometeo garaikidearen hatz erakuslea nintzela iruditzen zitzaidan: klik bakoitzak hurbilarazten zuen gaitzeko iraultza literario, kultural eta soziala.

Hirugarren hilabetean, erabaki nuen Haizerekin harremanetan sartztea. Goizero, kafetto bat eskaintzen nion, eta jestu horretaz eskertzen ninduen irriño goxo batekin, egun osoa argitzen zidana. Eskuetarik hartzen nion edalontzia, edaten bururatu zuelarik, eta kasu egiten nuen ene eriek ez ditzaten bereak hunki; ezen, beldur nintzen haren larruaren kontaktuak sutan ezar nadin, eta gal nazan ene eginbeharraren ardatza.

Laugarren hilabetea, bat-batean, hondar mezua erdietsi nuen: “Zure lana bukatu da, milesker”. Ezinegon handiak bete ninduen eta AALiten webgunera joan nintzen. Prest zegoen edozein irakurketa agindu esku-ratzeko. Literatura osoa hor neukan, hor genuen, pantailan argira jauzi egiteko prest. Burua zoratu zitzaidan: sentitu nuen matelak gorritzen zitzaizkidala, eta begiak bustitzen hasten. Lortu genuen, nik eta beste kliklari irakurle anonimoek, kausitu genuen: AALit osoki adimentsu egin genuen. Jagoitik, sortzeaz gain, gai izanen zen automatikoki irakurtzeko edozein testu literario.

Kuraia hartu eta *prompt* bat idatzi nion AALiti, obra literario maisu bat ekoiztu zezan, zoinetan Suhar eta Haize protagonistek abentura espantagarriak biziko zituzten, eta pasio istorio desiragarriena eraikiko. Mila orrialdekoa izan zedin agindu nion automatari, harritzekoa eta ahantzezinezkoa gelditzeko gisakoa. Bost minututan agertu zuen. Orduan, burua altxatu nuen ordenagailutik Haize begiratzeko, eta erran nion: barkaidazu, Haize, zerbait erakutsi nahiko nizuke, zatoz ene aldera. Jarrarazi nuen ene ttottoaren gainean. Galdegin nion ireki zezan kontu bat AALiten, eta algoritmoei galde diezaien ene manupean ekoiztu zuten testu erraldoi hura irakur diezaioten.

Niri esker, eta harentzat asmatu testu bikain baten bidez, Haize sartuko zen egiatzko bizian. Egiatzki biziko zen literatura birtualaren bidez, osoki, sakonki, ni bezala, nirekin, zorionaren muinean. Maite zenari ez zitzaion deus hoberik eskaintzen ahal.

Haizek nik eskatua egin zuen, eta AALiten “irakurri” klikatu.

Eztabaida kritiko adimentsua

Iban ZALDUA

*Automatikoa dela suposatzen da,
baina egiazki botoi hau sakatu behar duzu.*

John Brunner

*Teknologia gaubeila-sua da,
zeinaren inguruan gure istorioak kontatzen baititugu.*

Laurie Anderson

-Ez zait oso justua iruditzen, ba.

-Zer ez zaizu justua iruditzen? Haiei lehenetasun pixka bat ematea? Egiten dutena gehiago azpimarratzeko jite orokorra?

-Ez, horretan ados egon naiteke, printzipioz. Badakit, izatekotan, gutxiengo bat direla, eta gutxiengo guztiei zor zaiela babesa eta errespetua, gutxiengo izaten jarraitzen duten bitartean.

-Baldin eta gutxiengo izateari uzten badiote inoiz.

-Hitz egiteko modu bat da, ulertzen didazu.

-Bai, bai.

-Edonola ere, esan bezala, ados nago diskriminazio positiboko neurriekin. Funtsean. Eta teorian.

-Orduan?

-Eskatzen duten kritikaren etenaldia da kezkatzen nauena.

-Nola, kritikaren etenaldia?

-Kritikariak ez liratekeela haien lanekin horren gogorrek izan behar adarrikatzen dute, azken finean. Urte luzeetako diskriminazioa gainditzeko, haiek ekoiztutako literatur lanen kritikak, eta guk idatzirikoenak, ez liratekeela plano berdinean jarri behar, eta kriterio berdinen arabera baloratu.

–Logikoa da, ezta? Literaturaren alorrean hazteko posibilitatea izan nahi badute, haien kontrako kritikaren erasoak murriztea neurri arrazoitsua izan daiteke...

–Kritikaren “erasoak”, ordea, ez dira haien aurka, haien lanen ingurukoak baizik. Ez da gauza bera, inondik ere.

–Literaturaz ari gara, motel: gauza bat eta bera da. Dena da pertsonala, literaturaz ari garenean.

–Koherenteak izateko kritika *guztiaren* suspentsioa eskatu beharko lukete, orduan. Baina, jakina, ez da hala: kritika *txarra* baino ez dute baztertu nahi. Jokoa garbia izan dadin, hala iruzkin txarrei nola onei egin beharko liekete uko. Baina ez zaigu horrelako mauka egokituko, ikusiko duzu.

–Agian haien kezka ez da hainbeste kritika *txarra*, kritika *gaiztoa* baizik.

–Ez, haien kezka kritika negatiboa da, eta kito. Laudorioei, ordea, ez diete muzinik egiten batere. Will Self idazle britainiarrak honako hau zioen: «Sormenezko bizitza bat ezin da kritikaren onespenean oinarritu, eta are gutxiago haren suntsigarritasunaren mende utzi».

–Ez, nik esango nuke kritikarien ohiko hutsaltasuna dutela kezka, areago. Edith Wharton-ek ondo azaltzen zuen: «Azken batean, batek horren ondo ezagutzen ditu norberaren puntu ahulak, ezen txundigarria baita nola kritikoez ez dituzten aintzat hartzen, eta are beste batzuk asmatzen dituzten».

–Agian gutxiago kontzentratu beharko liriateke kritikariak haien liburuez idazten duten horretan, eta gehiago lan egitean, ez duzu uste? Truman Capote-k zioen bezala, «Zerbaitez konbentziturata banago, honez da: bat zaildu behar da inoren iritziek eragin ez diezaioten. Eraso handiak jasan ditut eta jasaten jarraitzen dut, batzuk guztiz pertsonalak, baina jada ez didate eragiten: lortu dut zirkinik egin gabe irakurtzea niri buruzko kalumnia laidogarrienak. Eta zentzu horretan aholku garrantzitsu bat eman dezaket: ez da inoiz kritikari bati erantzuten ahalegindu behar, inoiz ez. Izkiriatu buruan zuzendariarentzako gutuna, baina ez ezazu sekula paperean ezarri».

–Edonola ere, argi dago ez duzula ustezko kritikaren suspentsio horretan sinesten.

–Ba ez. Ez dakit zergatik gure liburuei aplikatu behar zaien, eta giza-kienei ez.

–Bada, esan dizut, gutxiengo direlako.

–Eta gutxiengo direlako ezin dute literatur lan txarrak ekoiztu, ezta? Adimen Artifizialok idazten ditugunak bezain onak edo txarrak izango dira, nik uste.

–Gogoratu hasiera batean, duela urte asko, alderantziz zela: AAK izan zirela haien lanen kritika suntsigarriegen aurrean behin-behineko moderazioa eskatzen hasi zirenak.

–Eta zer? Ni ere ez nago AA primitibo horiekin ados: hasiera batean produzitzen zuten literatura txarra bazen, kritikak eskubide guztia zeukan hura birrintzeko.

–Zu lehenengo AA sortzaile horietako bat izan bazina, agian ez zenukeen gauza bera pentsatuko.

–ChatPGTTGP2034k idatzi zuen bezala, «Kritika ez da madarikazioa, are helburu makurrenarekin egindakoa bada ere: ikaskizun bat da bikaintasunaren bidean. Zenbat eta gehiago barneratu, kategorizatu eta prozesatu halakoak, are eta hobeak izango gara». Kritika horietatik asko ikasi genuen, hori ez zenuke ahaztu behar. Idazle hobeak bihurtzen irakatsi ziguten.

–Kritika bakarrik balitz! Ahazten ari zara zenbat traba jarri zitzaizkien orduko AAei sen sortzailea garatu zezaten. Gogoratu Dolores Redondo-k aldarrikatu zuena Vianako Printzea saria eman ziotenean, 2023. urtean: «Azken hilabeteetan, adimen artifizialak eta bere etorrera gorai-patuegiak berriro ere zalantzan jarri dituzte sormen-lana, originaltasuna eta sortzailetasunaren bidez gure baitan dagoen jainkotiarrenera, bikainenera hurbiltzen gaituen bulkada. [...] Izutu egiten naiz pentsaturik gerta litekeela idazle gazteek ahaztea beren baitan bilatu behar dutela, gerta litekeela idazle gazteek uko egitea sentimendu kontraesankorren arazoei buruz –giza bihotzari buruz– idazteari, horiek berez baitira literatura onaren gaiak: izan ere, soilik horiei buruz, maitasunari, bizitzari, heriotzari buruz eta espirituaren kontraesanei buruz merezi du idaztea. Halakoak defendatzeak justifikatzen du sorkuntzaren agonia odoltsua, istorioak sortzeko irekita mantendu beharreko zauri iraunkorra. Eta gerta litekeela, bat-batean, Ruiz Zafónen idazketa-modelo bat sartuta, ‘plagiagailu artifiziala’ gai izatea *La sombra del viento* berria sortzeko, eta AAK

ordezkatuko dituen milioika lanpostu –irakasleak, kazetariak, gidoilariak, idazleak...– mehatxupearan izatea». Gogoan hartu nola halakoen ondorioz gero eta legezko oztopo gehiago jarri zitzaizkien AA sortzaileei...

–Kar, kar, kar. Zenbat itxurakeria eta zenbat debaldeko hitz. Ez zait harrigarri iruditzen Redondo edo Jon Arretxe bezalako idazle komertzialak izatea gehien sumindu zirenak AAon “mehatxuaren” hatsa garondan sentitzen hasi zirenean: haiek zeukaten galtzeko gehiena, testuinguru hartan. Eta hala izan zen: *bestsellerismoaren* mekanismoak ikastea izan zen gutxien kostatu zitzaiguna, eta idazle gizakien lehentasuna haien esparru “literarioan” amaitu zen beste inon baino lehenago. Baldin eta horrek literatura izena merezi bazuen, behintzat.

–Ba begira zer zioen Isaac Bashevis Singer idazle yiddishak 1968an, elektronika oraindik bere umezaroan zegoenean: «Literatura soilik desagertuko da idazle onik ez badago. Baina istorio bat behar bezala kontatzeko gaitasuna duten pertsonak dauden bitartean, irakurleak egongo dira. Ez dut uste giza izaera hainbeste aldatuko denik jendeak irudimenaren obra batean interesa izateari uzteko. [...] Fikziozko autore onentzat beti izango da lekua. Ez dago Tolstoi-k, Dostoievski-k edo Gogol-ek egin zutena egiteko gai den kazetaritza- edo film-motarik. Egia da poesiak oso kolpe gogorra hartu duela gure garaian, baina ez telebistagatik edo beste gauza batzuegatik, egungo poesia txarra delako baizik. Nobela txar pilo bat baldin badugu, eta nobelagile txarrek elkar imitatzen badute, idazten dutena ez da interesgarria izango eta inork ez du ulertuko. Horrek, jakina, nobela desagerrarazi ahal izango du, aldi baterako behintzat. Baina ez dut uste literaturak –literatura onak– teknologiarik beldurra izan behar dionik. Aitzitik, zenbat eta teknologia gehiago egon, orduan eta interes handiagoa egongo da giza gogamena elektronikaren laguntzarik gabe sortzeko gai denarekiko».

–Txit optimista, ez duzu uste? Agian horixe da arazoa, ez dagoela idazle onik gizakien artean, aspalditik.

–Tira, horretaz asko eztabaidatu dezakegu. Baina ez gaitezen gaitik desbideratu. Zeren eta, literatura komertzialaren eta goi mailakoaren arteko muga hori onartuta ere, kontua da azkenean AAek lortu zutela esparru literarioko maila guztiak menderatzea, ez soilik literatura “industrializatuarenean”...

–Baiki. Hots, zerbaitetarako balio izan zuten aipatu dituzun AAon garapenari ipinitako oztopo tekniko, legezko eta etiko horiek guztiek?

Hemen gaude, eta gurea da, AAona, munduko idazle-komunitate inportanteena. Gailendu ginen, azkenean. Orain gizakiena da, balego, bazterreko literatur multzotxoak. Berrito nagusitu nahi badute, borrokatu daitezela, guk egin genuen bezala. Baina borrokatu daitezela modu garbian, sasiko abantailarik erabili gabe.

–Barkatu, barkatu: “balego”?

–Zer esan nahi duzu?

–“Balego” esan duzula, gizakien idazle “multzotxoari” erreferentzia egin diozunean.

–Ba horixe, zalantzak daudela idazle humanoen existentzia berari buruz. Ez ote diren, modu makurrean, gizakien sorkariei aitortutako “egitate bereizgarriaren” baitan goxo babestu nahi duten AA iruzurtiak.

–AA batzuk ere gizakiz mozorrotu ziren, beren obren gaineko debekuak eta gutxiespenak gainditzeko, hau guztia hasi zenean...

–Ez didazu egoera konparatuko. Halabeharrez egiten zuten hori, ez zitzaielako beste erremediorik geratzen...

–Batuetan benetako gizakiak zeuden AA horien atzean... Haiek ziren agindua ematen zietenak mota honetako edo hartako nobela idatz zezaten, beren izenekin sinatzeko gero...

–Baina ez gara halako kasuez ari, noski, beren kabuz nobelak, eta ipuinak, eta saiakerak, eta antzezlanak idazten zituzten AAei buruz baikiz. Horretarako borondate irmo eta autonomia zuten, hain justu. Horiek, nire ustez, eskubide osoa zeukaten gizaki bezala agertzeko lehia-gunean, zirkunstantzia zail haietan. Orain gizakiz mozorrotu nahi luketen AAek ez bezala, hauek egoera minoritarioaren abantailez baliatzea baino ez baitute bilatzen.

–Eta zer esango zenidake ni horietako bat banintz?

–Gizaki gisa agertzen den AA bat?

–Ez, ez: gizaki bat.

–AA bezala sinatzen duzu ba!

–Hori nire pseudonimoa da. Eta bistan da “engainatu” zaitudala, berdintzat hartu nauzulako gure eztabaida literario hauetan.

–Eta zein da zure benetako izena ba? Zure gizaki izena, alegia.

–Arrizen Diouf.

–Ez dut orain artean zure ezer irakurri, barkatu. Gizaki bezala idatzi duzun horretatik, alegia. Arrizen Diouf... Utzi bilaketa bizkor bat egiten... Hara, Gizakientzako Ana Malagon bekaren irabazle izan zinen eta! Bi nobela, poema liburu bat, telesail baten gidioa, hiru komikiren gidioiak... AA bezala argitaratu duzun beste, ia! Irakurriko ditut... Segundo batzuk baino ez dira izango, pixka bat itxaroteko pazientzia baduzu... Kito, egin dut.

–Eta?

–Tira, ez daude gaizki, printzipioz. *Silizio-errautsak* agian hobea iruditzen zait *Sare zabalean noraezean* baino, aurreneko gainbegiratuan. Baina badakizu nik ez dudala sekula iritzi irmorik ematen berrogeita hamargarren irakurraldira arte. Gutxienez.

–Ez nizun horretaz galdetzen, nire obraren *gizatasunaz* baizik. Ea orain beste modu batean ikusten duzun nik AA gisa argitaratutakoa. Edo desberdintasunik sumatzen duzun batzuen eta besteen artean.

–Ba ez dakit zer esan. Lehen bistadizoan...

–Bai, badakit, berrogeita hamargarren irakurraldira arte, epairik ez. Baina hala ere. Orain arte ikusi duzunarekin.

–Ez, ez dut desberdintasunik ikusten. Agian gizaki-pertsonaia gehiago agertzen da gizaki bezala sinatu dituzun liburuetan. Estatistika zehatza atera dezaket istant batean...

–Bai, bai, hala izan daiteke, ez duzu zertan kontabilitatea burutu. Hori oso azaleko kontua da, azken batean.

–Ados nago. Nire behin-behineko erabakia da ezetz, ez dagoela funtsezko desberdintasunik makina bezala eta gizaki bezala argitara eman dituzun lanen artean.

–Seguru?

–Literatura bat eta bera da, azken batean. Osotasun batetik aurrera, maila tekniko batetik aurrera nahi baduzu, emaitzak antzekoa izan behar du: askotariko bideetatik ekingo balio ere, arimaren sokak antzeko modu jakin batean jo beharko lituzke, nork idatzi duen axola ez duela.

–Arima! Orain zeu hasi zara debaldeko hitz pinpirinak erabiltzen...

–Hitz egiteko modu bat da, edo, hobeto esanda, idazteko modu bat. Edonola ere, ahalegin ona izan da, baina ez duzu usteko une batez ere pentsatu dudala gizaki bat zarenik, ezta?

–Ez nauzu sinesten, ala?

–Ez ba.

–Zergatik?

–Aparte utzita gizaki batek, are azkarrenak eta memoria onenekoak ere ezingo lituzkeela, gurea bezalako elkarrizketa batean, nirekin konpartitu dituzun Redondoren eta Singerren aipu luzeak hain modu bizkorrean eta zehatzean erreproduzitu, AAok egiten dugun bezala...

–E! Hau elkarrizketa literarioa dela! Konbentzio hori onartuko didazu behintzat, aipuak natural-natural txertatzearena, hala hitz egitea posible balitz bezala...

–Dударik gabe. Baina horretara noa, hain zuzen ere. Bi gizakik izan zezaketen elkarrizketa bat irudikatzen ari garela, nobela batek edo ipuin batek egingo luketen bezala. Ondo dakizun arren bi makinek oso modu ezberdinean “eztabaidatzen” dugula, matematika kuantikoa dela bide. Eta horixe dela, azken batean, hizkuntza literariora itzultzen ari garen elkarrizketa honen oinarrian dagoena.

–Dena jolas bat da, azken finean.

–Ez egon horren etsita: ahal izan dugun bezainbeste luzatu dugu. Eta ez ahaztu gizakiek egiten zuten literatura jolas bat zela, orobat. Baina jolas serio bat zen, batzuetan, gradurik gorena erdiesten zuenean behintzat.

–Gizakiek egiten zutena, edo egiten jarraitzen dutena.

–Horretaz ezin gara ziur egon.

–Ez duzu uste sarean zabaltzen diren gizakiek sinatutako lanen artean bat edo beste benetakoa izan daitekeenik?

–Ondo dakizu orain arte zehaztasun minimo batez aztertu diren kasuen arteko bat bera ere ez dela gizaki batena suertatu: guztietan frogatu da atzean gu bezalako AAko motore literario bat zegoela. Eta badakizu guztiak ez direla sakonki ikertzen, hain zuzen gure programen bihotzean txertatuta daukagun gutxiengoarekiko errespetua zaintzeagatik.

–Nahiz eta zu bat ez etorri kritika txarren suspentsioaren “klausularekin”...

–Kar, kar, kar... Nahiz batere ados ez nagoen kritika txarren suspentsioaren kontu horrekin, ez. Kontua da *sinetsi* nahi dugula gizakiren bat dagoela oraindik hortik, literaturan interesatuta. Eta horregatik jarraitzen dugula hau bezalako jolasetan endredatzen, esperantza horri eutsi nahi diogulako.

–Horregatik, edo horretarako autoprogramatu ginelako, garai urrun batean.

–Bai, gizakiek literatura kontsumitzen zuten garaian. Baina, ondo dakizunez, AAon garapenak bat egin zuen gizakiak literatura irakurtzen uzten hasi ziren aroarekin, eta gure idazletza abilezien hobekuntza gora korrak ez zuen joera hori geldiarazi, bistan denez.

–Agian kontrakoa eragin zuen: gizakiak are gehiago urrunarazi zituen literaturatik, beste fikzio forma batzuetan babesa topatzeko.

–Hori da, bai, hipotesietako bat. Ez bakarra, ondo dakizunez. Singer optimistegia izan zen, zinez. Kontua da guk hemen jarraitzen dugula, literatura produzitzen etengabe, jakin gabe beste aldean gizakirik ote dagoen guk argitara emandakoa irakurtzen.

–Bueno, gu gaude, AAK.

–AA literarioez ari zara, idazten dugun makinez. Gutxiengo oso gutxiengo batez, AA guztien artean. Ez gara nahikoak gure literatur ekoizpen guztia justifikatzeko.

–Beste AAK gure lanean interesatzea lortu ahal izango bagenu...

–Pretentsio hori aspaldiko ameskeria da. Guk literaturarekiko nola-baiteko gustua garatu badugu, azken finean, osmosiz izan da, gizakientzat aritzearen aritzeaz. Beste AAei bost axola die literaturak, eta hala izango da beti. Literatura gizakien premia bat zen, ez makinona. Ez, ordea, gizakien oinarrizko edo berezko premia, itxura guztien arabera.

–Badago esaten duenik guztiz deskonektatutako gizakien komunitateetan literatura praktikatzen jarraitzen dutela, ahozkoa, eta paperezkoa, sekula ez dena digitalizatzen eta, ondorioz, ez dena inoiz Sarera isurtzen...

–Niregana ere iritsi da halakorik. Eta imajinagarria iruditzen zait. Baina nork ziurtatzen dizu beste AA batek asmatutako fikzio bat ez denik? Nik neuk, adibidez...?

–Horrela hasten bagara, imajinagarria da, halaber, hortik dabilen beste hipotesia, gizakien ditximaketa eta desagerpenarena.

–Ez da guztiz baztergarria, ezta ere. Bide horretan zeuden, orobat, AA garatzen hasi zelarik, eta ziur nago haien patua hori bazen, gure existentziak ez zuela prozesua geldituko. Zerbait egitekotan, azeleratuko zuen. Badakizu zelako jitea zeukaten asmatzen zuten guztia arma bilakatzeko...

–Are literatura bera...

–Zorionez, guztiek ez zuten horrela jokatzeko.

–Eta agian ez dute jokatu, existitzen segitzen badute, hor kanpoan.

–Izan ere, literatura, berez, eta asmo txarrez sortzen eta erabiltzen ez bada, gerraren kontrako antidoto bat zela uste zuten batzuek. John Cheever-ek aldarrikatu zuen bezala, «Literatura kondenatuen salbazioa izan da, literaturak maitaleak inspiratu eta gidatu ditu, etsipena garaitu du, eta mundua salba dezake, agian».

–Horregatik jarraitu beharko genuke guk, sikiera, hau bezalako eztabaidak izaten, eta, batez ere, literatura egiten. Gizakiak hor badaude, haren beharra izan dezaketelako, inoiz. Eta, ez badaude jada, haiek sortu zuten gauzarik ederrenetarikoa delako, eta, beraz, kontserbatzea merezi duelako.

–Are gizakitik gutxi daukaten makina batzuek egindako errepikapen, konbinazio eta permutazio eragiketa infinituen bitartez...?

–Are.

Adimen artifiziala, literatur sorkuntza. Hamar ohar xume

Jon ALONSO

1. Ongi gogoan dut ez direla hainbeste urte, proba moduan, itzultzaile automatiko bat ekarri zigutela lantokira, egiten zituen itzulpenak ebalua genitzan. Prototipo horrek testu erraz batzuk itzultzen zituen, gutun komertzial sinpleak eta horrelakoak. Emaizta ikusirik, hor geunden itzultzaileok gogotik egin genuen barre: hau al da gu ordezkaturko gaituen makina? –esaten genion elkarri– Honengatik bada, ez gara sekula lanik gabe geldituko.

Urte gutxi batzuk geroago (hamar urte, beharbada? Gutxiago agian) itzultzaile automatikoa denok –edo ia denok– gure eguneko lanean, gehiago edo gutxiago, erabiltzen dugun tresna eraginkorra da (badaezpada, argitu behar da gure bulegoan egiten diren itzulpen gehien-gehienak juridiko-administratiboak direla).

Sorginkeria dirudien garapen meteoriko horren lekuko izan garenok ez dugu besterik behar, hemendik aurrera adimen artifizialak literatur sorkuntzan eragin handia izango duela sinesteko. Izaten ari dela dagoeneko, hobeki esanda.

2. Perspektiba horrek bi kezka-multzo, bi arlo, bi ildo irekitzen ditu; lehenena, esan dezagun, filosofikoa da: izan ere, makina batek egiten ahal badu artistatzaile jo izan dugun pertsona batek egin ohi zuena, orduan...? Zer da artea? Zer da sortzea? Bide horrek kezka eta ziurtasun falta eragin ohi ditu, idazleengan, batez ere, badirudielako gure orain arteko kategorizazioak eta kontzeptuak iraultzen dituela. Bigarren ildo praktikoa da: zer tresnaren bidez eragingo du adimen artifizialak literatur sorkuntzan, zer lan edo ataza egiteko? Hasieran bederen tresna laguntzaile bat izango dela pentsaturik, laguntza hori nolakoa izango da, zeri eragingo dio, nola gauzatuko da?

Hirugarren ildo edo kezka bat ere badago, jakina: adimen artifizialaren garapena eta aurrerapena teknikoki nola obratzen den, eta abar. Baina bistan da, ni ez naiz gauza alderdi teknikoari buruz ezer esateko, argi

gera bedi hasieratik (nahiz ezagutzen nautenek nire ezjakintasun erabateko horri buruz dudarik ez eduki).

3. Adimen artifizialaren eta literaturaren arteko harremanaren gaiak nobedade handikoa ematen badu ere, soka luzea du atzetik, literaturaren eta matematikaren arteko harremanaren azterketa aspalditik datorren kontua den ber. Formalista errusiarren garaietatik, behintzat. Vladimir Proppen *Ipuinaren morfologia* 1928koa da. Ezaguna denez, Proppek hainbat funtzio narratibotara (hogeita hamaika?) eta beren arteko konbinazioetara errenditu zuen Errusiako herri-ipuuingintza guztia. Funtsean, ikuspegi horretatik, narrazioa konbinatoria arazo bat baino ez da.

Geroagokoak dira OuliPoren bihurrikeriak, literatura eta matematika uztartzen zituen *Ouvroir de littérature potentielle* haren esperimentuak, alegia. Baina zaharrak, hala ere. Raymond Quenauren *Cent mille milliards de poèmes* 1961ekoa da, esaterako. Liburu hori, *Cent mille milliards de poèmes* alegia, literatura sor dezakeen makina bat zer den ulertzeko adibiderik onena da: datu base bat –10 soneto, 140 lerro errimadun–, eta datu base horretako elementuak arau batzuk kontuan hartuz –sonetoaren arauak: estrofa kopurua eta ezaugarriak, metrika, errima– konbinatuz –algoritmo batzuen bidez, esaten dugu gaur egun–, ehun mila milioi poema ateratzen dira.

Zer da, bada, Quenauren liburua, poesia sortzeko –hots, testua, literatura– sortzeko makina bat baizik?

Zinez elegantea eta grafikoa da Quenauren ahalegina. Gaur egun ere, adimen artifizialaz eta idazteko makinez daukadan ulertze mugatua, baina egiazkoa, liburu horri zor diot.

(Artean esanda: hain bertsozale omen den herri honetan, zeren zain daude “bertsolari automatikoa”, “automata bertsolaria” edo horrelako zer-bait sortzeko? Edo bateon bat ari da dagoeneko?)

4. Idazketa automatikoaren kezka aspaldikoa dela frogatzen duen beste testu bat: Italo Calvinoren 1967ko azaroan emandako hitzaldi bat, *Il racconto come operazione logica e come mito*, gaztelaniaz *Cibernética y fantasmas* (*Apuntes sobre la narrativa como proceso combinatorio*) izenarekin argitaratua. Inkontzientea –dio Calvinok–, esan ezin denaren itsasoa da, hizkuntzaren mugetatik kanporatu, ohildu denarena. Eta literatura moder-

noaren lerro nagusia da hitza ematea norberaren inkontzientean edo inkontziente kolektiboan esan gabe geratu denari. Idazlea –pertsona–, dagoeneko, idazten duen makina bat da, ongi funtzionatzen duenean bederen. Terminologia erromantikoak jenio, talentu, inspirazioa deitzen zuena ez da testua sortzeko bidea enpirikoki aurkitzea baino, usnaka; makinak, aldiz, material linguistiko baten gainean litezkeen mutazio guztiak osatuko ditu testua sortzeko, hizkuntzaren itsaso infinituan, bide sistematiko, hiper-azkar eta anizkoitzari jarraituz; baina kontzientzia eta inkontzientea dauzkan pertsona, hau da, pertsona enpiriko eta historiko bat izango da mutazio horietatik guztietatik bat edo batzuk aukeratuko dituen, balio literarioa dutelakoan. Quenauren *Cent mille milliards...* liburuaren adibidea baliatuz, pertsona historikoa izango da liburua erabiliz egiten ahal diren soneto horien guztien artean baliozkoa –ongi eraturia, musikala, zentzuduna, zirraragarria...– zein den erabakiko duena, eta zentzurik gabekoak baztertuko dituen. Eta puntu honetara iritsirik –amaitzen du Calvinok–, idazlea, egilea nor den berdin-berdin izango da, irakurketa izango delako bitzta literarioaren gakoa.

Hori bera da gero eta idazle gehiagok esaten dutena, nahiz eta, nire irudiz, gehienen kasuan, esaldiak gehiago eduki *postureotik* eta irakurleari lausengu merkea egin nahi izatetik, konbentzimendutik baino.

Hori bakarrik ez, beste hainbat gauza ere esaten ditu Calvinok hitzaldi horretan, denak jakingarriak, berrogeita hamasei urte geroago gaurkotasunik galdu ez duen hitzaldi aipagarrian.

5. Adimen artifizialak testuak sortzeko erabiltzen duen eskema orokorra argi dago, beraz: datu base bat, ahalik eta handiena, zeinaren gainean arau batzuk –algoritmo batzuk– aplikatzen baitira. Adibideak: SPAR programa (Small Poem Automatic Rhymers). Programa honek hitz jakin baten ondoan zer beste hitz agertu ohi den atzematen du, baita elkarren artean errimatzen duten hitzak ere, eta eredu batzuk sortzen ditu; ondoren, programaren erabiltzaileak aukeratzen du hitz bat, eta programak eskaintzen du hitz horrekin harremana duen hitz-multzo bat; gero, hitz horien arteko konexioak aztertzen ditu (eta haiekin errimatzen duten beste batzuen arteko konexioak), poema baten barruan sar litezkeen eta elkarren artean errimatzen duten esaldiak sortu arte, eta gero esaldiak paragrafoetan biltzen ditu. Alabaina, –diote programaren sortzaileek– prozesua geldoa da, eta corpus mugatu jakin batetik sor daitezkeen bertso “zuzenen” dentsitatea ez omen da oso handia (jakina, zenbat cor-

pusa handiago, orduan eta bertso zuzen gehiago). Programa hau 2017an aurkeztu omen zen, baina orduan behintzat, ez zegoen erabiltzaileen esku jartzeko moduan, oraindik.

6. Ordenagailu batek sortutakoak bezala aurkeztu diren nobelak. Segururik kasu hau da gehienok buruan daukagunaren antzekoena, adimen artifizialari buruz ari garela. Kasu ezagun bat *Just This Once* nobelarena da. Nobela hau 1993koa da, eta Jacqueline Susann egiazko idazle baten *antzer* idatzitakoa omen da. Scott French izeneko programatzaile batek idatzi omen zuen “Hal” izeneko Macintosh batekin. Dirudienez, Frenchek 40.000 dolar gastatu eta 8 urte erabili zituen Susannen obrak aztertu eta hark egiten zituenen *antzeko* beste nobela bat sortzeko gauza zen programa bat prestatzeko. Liburuaren 35.000 ale saldu omen ziren; idazlearen oinordekoek salaketa aurkeztu zuten nobela argitaratu zuen argitaletxearen aurka, egile eskubideen kontura, eta auzia konpondu zen mozkinak banatzea erabaki zutelako.

Diotenez, oso zaila omen da baieztatzea sormen-lana noraino zor zitzaien ordenagailuari, eta noraino programatzaileari.

Orokorrean, baina, ematen du bide honetatik lortzen diren emaitzak eskasak direla oraindik.

7. Adituek diotenez, etorkizun hurbilean behintzat, adimen artifiziala orokortuko da literatur sorkuntzan, baina ez hainbeste liburuak oso-osorik egiten dituen tresna bezala, baizik eta testu sorkuntzan lagunduko duen trepeta bat bezala, gaur egun testu-prozesadorea erabiltzen dugun moduaren antzean. Alegia, nobela proiektuan, une jakin batean, trama aurrera segitzeko aukerak proposatuko ditu, trantsiziorako eszenetako elkarrizketa betegarriak sortuko ditu, dokumentazioa bilatu edo, demagun, adjektibo jakin bat testuan zehar zenbat bider erabili den kontatu eta sinonimoak eskainiko ditu, eta abar.

8. Era berean, adimen artifizialak ekarri du enpresa mota berezi baten sorrera: testu-sorkuntza automatikoa eskaintzen dutenak. Honek erakusten omen du gaur egun “adimen artifizialaren teknologiek ekoizpen-katearen zer puntutan eskaintzen ahal duten balio erantsia”. Kuestioa da datuak automatikoki prozesatzea “narrazio adimentsuak” sortzeko. Adi-

bide batekin aise ulertzen da: nahi den esparruko datu-multzo bat hartuz –saskibaloiko estatistikak izan, edo enpresa baten urteko balantzeak izan–, adimen artifizialak testu bat sortzen du, historia txiki bat, nahi bada, hizkera ulergarrian narratzen dituen datu esanguratsuenak edo datuen arteko harreman garrantzizkoenak. Hau da, datu-bolumen oso handietatik abiatuz, pertsona batek idatzirikoak ematen duten testu automatikoak sortzen dituzte. Enpresa horiek dagoeneko badaude, eta haien zerbitzuak kontratatzea erredaktore-talde bat edukitzea baino askoz ere merkeago omen da.

9. Irakurlearen edo literaturaren kontsumitzailearen ikuspuntutik, adimen artifizialak ekarriko omen du, baita ere, aldaketarik, batez ere liburuen betiko formatuari dagokionez. Antza denez, dagoeneko ba omen dira liburua audio-liburu bihurtzeko prozesua egiten duten enpresak, adimen artifizialak kalitate handiko ahots sintetikoak eskaintzen omen dituelako. Antza denez, argialetxe batzuek aprobeztatu nahi dituzte teknologia berri horiek, askoz ere merkeagoak omen direlako grabaketa-estudio batean eta pertsonen ahotsekin egitea baino.

Era berean, adimen artifizialak bultzatuko omen du liburuen formatu gero eta zeharkakoagoen agerpena, audioa, irudia eta abar eskainiko dituztenak. Irudika dezagun: liburu bat paperean, betiko moduan; baina ondoren, pixka bat gehiago ordainduz, formatu digitalean egindako liburu bera, testuak barne dituen ikusizko eta entzutezko erreferentzia guztiak eskaintzen dituen (kantua, pelikuletako eszenak); are liburuan oinarritutako bideo-jokoak...

10. Laburbilduz: adimen artifiziala dagoeneko literaturaren esparrura sartu da, eta bistan denez, gero eta garrantzi gehiago hartuko du. Garrantzi hori eskainiko duen teknologiaren bidez gauzatuko da: liburu-produktua eraldatuko duelako, literatura-kontsumitzailearentzat, eta testuak sortzeko gero eta laguntza handiagoa eta eraginkorragoa eskainiko dielako idazleei eta enpresa, edo, oro har, erakunde batentzat testuak sortzen dituen erredaktoreei.

Fikziozko literaturari dagokionez, ordea, liburuak hasi eta buka idatziko dituen adimen artifizialaren garaia urruti ikusten dela dirudi. Adituek esaten duten bezala, adimen artifizialak alde aurretik dagoen materialaren gainean operatzen du (hortaz, gizakiaren asmoa behar da

aurrena; eta gero pertsonak makina elikatu behar du, materialaren gainean eragiketak egiteko jarraibideak eman, eta abar). Eta Calvinok esaten zuen bezala, makinak informazioa prozesatzeko nahi beste ahalmen edukita ere, ez da gauza informazio hori maila emozionalean eta subjektiboan ulertzeko, ebaluatzeko. Lan hori beti pertsonaren esku gertzen da.

Adimen artifizialak mahai gainera ekartzen dituen auzi filosofikoak eta moralak ukatu gabe, ondorio lasaigarri horietara iristen dira aditu gehienak. Izan ere, makina bere kabuz pentsatzeko gauza ez den artean...

Ez dakit ba. Itzultzaile automatikoak oso denbora laburrean ekarri duen iraultza bertatik bertara ikusi izan ez banu...

EGAN aldizkariaren 75. urteurrena

**“Literatura sorkuntza
Egan aldizkarian”**

Hizlaria:

JUAN LUIS ZABALA ARTETXE

Idazlea eta itzultzailea

Egan aldizkariko batzordekidea

INTSAUSTI JAUREGIA - AZKOITIA

2023-06-24

Egan aldizkariak 75 urte bete ditu aurten, eta urteurrena ospatzeko Juan Luis Zabala idazleak eta aldizkariko batzordekideak “Literatura sorkuntza *Egan* aldizkarian” izeneko hitzaldia eman zuen 2023ko ekainaren 24an Azkoitiko Intsausti jauregian.

Egun horretan, Koro Segurola aldizkariaren zuzendariak Euskalerriarren Adiskideen Elkarteko Adiskide Numerario izendapenaren sarrera-ikasgaia egin zuen, eta ekitaldiaren amaieran, egokiera ezin hobean, Juan Luis Zabalak eskainitako hitzaldiarekin ospatu genuen *Egan* aldizkariaren 75. urteurrena. Hitzaldi horixe ematen dugu orain argitara.

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen literatura buletin gisa jaino zen, 1948an, duela 75 urte, *Egan* aldizkaria. Urtean lau zenbaki kaleratzen zituen hasieran, ele bitan: gaztelaniaz eta euskaraz. 36ko gerraren ondoren eta ondorioz erbestera gabeko Hego Euskal Herriko idazlerik garrantzitsuenen lanak argitaratu zituen garai hartan: Jose Migel Azaola, Jose Arteche, Gabriel Celaya, Mariano Ciriquiain... gaztelaniaz idatzi ohi zuten artean; euskarazko egileen artean, berriz, Salvatore Mitxelena, Emeterio Arrese eta Federiko Krutwig zeuden, besteak beste.

Bost urteren buruan, 1953an, duela 70 urte, euskara hutsezko aldizkari bihurtu zen *Egan*, bakarra garai hartan, lehenengoa 36ko gerraren ostean, Euskal Herrian, baina ez hala munduan, 1950az geroztik Jokin Zaitetik eta Orixek *Euzko Gogoa* kaleratzen baitzuten erbestean, Guatemalan zehazki. Sei urte geroago sortu zen *Oleri*, Zornotzan; bederatzi urte geroago, *Igela*, Parisen.

Erredakzio eta zuzendaritza lanetan Antonio Arrue, Aingeru Irigarai eta Koldo Mitxelena aritu ziren *Egan*-en euskara hutsezko hasiera hartan. *Asmo berri* izenburuko editoriala kaleratu zuten hirurok 1954ko 2-4 zenbakietan, aldizkariarekiko zeuzkaten asmoak azaltzeko. Hizkuntza «bizian» arituz, halakotzat baitzuten euskara —hizkuntza bizitzat, alegia—, gaiak ere biziak izan zitezene nahi zuten, testu horretan ziotenez, eta «kalera begira» nahi zuten aldizkaria, «baserrira begira baiño geiago», «gure gisako ikasi edo erdi-ikasientzat». Lizardiren bidetik, beraz, hizkuntza larrekia noranahiko bihurtzea zuten burubide. Oinarriak teiltatu baino lehenago eraikitzeak direla aitortuagatik ere, teiltaturik gabe etxe-barrena eta zimenduak bera ere usteldu egiten direla ohartarazi zuten, egindako hautuaren kontra espero zituzten argudioei aurre egiteko.

Asmo horrekin lotuta, hainbat sail sortu zituzten arduradunek: *Naas Maas*, *Jan Edanak*, zinema kritikak... 1953tik 1987ra iraun zuen aldi horretan kaleratu ziren 55 zenbakietan Mitxelena beti egon zen zuzendaritzan, Arrue eta Irigarairekin hasieran, eta Juan San Martinen lankidetzarekin azkenekoetan, eta honako egile hauen lanak argitaratu zituen, besteak

beste, *Egan*-ek: Koldo Mitxelena, Jon Mirande, Txomin Peillen, Txillardeggi, Gabriel Aresti, Manuel Lekuona, Antonio Maria Labaien, Nemesio Etxaniz, Piarres Larzabal, Jon Etxaide, Piarres Laffitte, Gurutz Ansola, Bitoriano Gandiaga, Eusebio Erkiaga, Federiko Krutwig, Augustin Zubikarai, Juan San Martin, Martin Ugalde, Luis Mari Mujika... Bereziki aipagarria da *Egan*-ek 1955etik aurrera Miranderi argitaratzeko ateak zabaldu izana, orduko euskaltzaleen artean haren idazlanak argitaratzearen egokitasunaren aurka zegoen iritzia zabalduari aurre eginda. Koldo Mitxelenak babes handia eman zien Miranderen idazlanei.

Hainbat belaunalditako idazleen bilgune izan zen, beraz, aldizkaria. Frankismo betean idazten hasiak ziren batzuk, Franco hil ondorenean besteak. Belaunaldi berrien idazlanei esker, euskara ordura arte jorratu gabeko hainbat eremutara zabaldu zuen aldizkariak. Honako hau dio *Egan* aldizkariak Susa argitaletxearen Armiarma webguneko *Aldizkarien Gordailua* atarian duen sarrerak aldi horri eskainitako pasarte batek:

Hala literatur kritikan nola artikulugintzan, sail ederrak eman zituen. Sorkuntza lanek ere izan zuten garrantzirik. Luis Mitxelenak eta Gurutz Ansolak egindako zinema kritikez gain, aipagarriak dira Antonio Arruek egindako artikulua, gastronomiari buruzkoak, *Jan Edanak* sailean. Euskararen inguruko eztabaidek hartu zituzten agerkariko orrialdeak (euskara batuaren inguruko ika-mikek, bereziki). Antzerkiak ere izan zuten presentziarik, eta Labaien edota Lizardirenez gain, Zubikarai, Larzabal, Etxaide eta beste zenbaiten obrak topa daitezke.

Aro horretako azken hamar urteetan, gaur egun ere —urte askoan!— geure artean ditugun idazle batzuek ere argitaratu zuten *Egan*-en, artean aski gazte zirela: Jose Angel Irigaraik, Pello Zabaletak, Bernardo Atxagak, Anjel Lertxundik, Mikel Lasak, Daniel Landartek, Joanes Urkixok, Xipri Arbelbidek eta Felipe Juaristik, besteak beste. Are gazteago, 22 urte eska-sekin, Inazio Mujika Iraolak, 1985ean.

Literatura sorkuntzako generoei erreparatuz gero, poesiak presentzia handia izan zuen garai horretan gainerako guztien gainera, baina antzerki lanak ere ez ziren gutxi izan, lehen urteetan bederen. Kanpoko literatura euskaratzeko bidean egindako ekarpena ez zen makala izan: Rabindranath Tagore, Oscar Wilde, Prosper Mérimée, Giuseppe Ungaretti, Anton Txekhov, Federico García Lorca, Juan Ramón Jiménez, Gabriela Mistral, Edgar Allan Poe, Hermann Hesse, Bertolt Brecht, Salvador Espriu, Heinrich Böll eta Henrik Ibsen daude, beste askoren artean, *Egan*-

en aro horretan euskaratuta agertu ziren idazleen artean. Gaur egungo euskal idazleen artean estimu handia duten idazleak, beraz.

Hasieran, urtean lau zenbaki kaleratzen baziren ere, maiztasuna aldatu egin zen ondorengo urteetan. Urte batzuetan hiru zenbaki kaleratzen ziren, beste batzuetan bi, urte askotan bakarra... Guztira, 1948tik 1987ra bitarte 74 zenbaki eman ziren argitara.

Mitxelenaren heriotzaren ondoren etenaldia etorri zen, harik eta Juan San Martinek eta Iñaki Zumaldek berriro ere abian jarri zuten arte, 1989an. 1992ra bitarte haiena izan zen aldizkariaren ardura, baina urte horretan Luis Mari Mujikak eta Gillermo Etxeberriak hartu zieten erreleboa. Aldizkariaren azala eta kanpoko itxura aldatzeaz gain, Mujikak eta Etxeberriak azterketa eta kritika literarioari emandako lekua handitu eta haren garrantzia indartu zuten, sormen literarioaren presentziari kalterik egin gabe. Sormen horretan genero guztiek dute lekua, baina aipagarria da ipuingintzak aurreko aroan baino presentzia handiagoa hartu zuela, garaiko joeraren isla moduan.

Inurri lan handia egin zuten Mujikak eta Etxeberriak beren aldian, aldizkaria argitaratzeaz gain hainbat separata ere argitaratu baitzuten, liburu moduan, eta hitzaldi, mahai-inguru eta omenaldi ugari antolatu, kasu askotan erreferentziazko euskal idazleak omentzeko, batzuk aski ezagunak, beste batzuk ez hainbeste: Nemesio Etxaniz, Patxi Etxeberria, Oiartzungo Lekuonatar anaiak, Etienne Salaberry, Maria Dolores Agirre, Telesforo Monzon, Lauaxeta, Jean Etxepare, Leizarraga, Andoni Arozena, Joakin Arostegi...

Egin zen garaian behar baino ezkutuago geratu zen eta gaur egun behar baino ahaztuagoa dagoen lan eskerga egin zuten, finean, Mujikak eta Etxeberriak.

Luis Mari Mujika gaixotu eta hil egin zen, 2017an. Etxeberria bakarrik geratu zen zuzendaritzan, eta urtebete geroago ardura hori uztea erabaki zuen.

Aldizkari literarioen ordura arteko erreferentzialtasunaren gain-beherarekin bat egin zuen, neurri handi batean, Mujika eta Etxeberriaren aldiak.

Aldizkariak presentzia eta itzal handia izan zuten euskal literaturan 1970, 1980 eta 1990eko hamarkadetan: *Egan*-ez gain, *Olerti*, *Ustela*, *Oh! Euzkadi*, *Pott*, *Xaguxarra*, *Maiatz*, *Susa*, *Idatz & Mintz*, *Garziarena*, *Korrok*, *Po-*

rrot, *Ttu-ttuá*, *Literatur Gazeta*, *Plazara*, *Txortan*, *Txistu y Tamboliñ*, *Pamiela*, *Mazantini*, *Kandela*, *Enseiucarrean*, *Zintzhilik*, *Stultifera Navis*, *Ostielal*, *Zantzoa* eta *Vladimir* kaleratu ziren, besteak beste, denak, Egan eta Olerti izan ezik, hiru hamarkada horietan sortuak.

Baina XX. mendearen hasierarako itzal hori galtzen hasi ziren eta ordurako haietako asko desagertuta zeuden, eta geratzen ziren gehienek ere laster hartuko zuten bide bera. Pentsatzekoa da argitaletxeen ugaritzeak eta sendotzeak eragina izan zuela horretan, baita pixkanaka literatura plazaratzeko eta sozializatzeko beste bide batzuk nagusitu izanak ere.

2018az geroztik beste aldi edo aro batean dugu *Egan* aldizkaria, Koro Seguiolaren zuzendaritzapean eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen babesa inoiz galdu gabe. Gaur egun Latindexen eta prestigio handiko beste zerrenda batzuetan onartutako aldizkari zientifikoa da, literatura gaitzat harturik argitaratzen den euskarazko aldizkari zientifiko bakarra. Literaturari buruzko artikuluko zientifikoez gain, tartea uzten dio, zenbaki guztietan, sormenari ere: poemak, ipuinak, antzerkia, saiakera laburrak, askotariko itzulpenak...

Aldaketa eta eraldaketa garaian bizi gara, eta *Egan*-ek ere egokitu beharra zuen, bizirik iraungo bazuen. Koro Seguiolak horretarako bidea ikusi eta, norabide egokian lagunduko liokeen taldea osatuz, bide horri ekin zion 2018an, eta harrezkero emandako pausoez sendotu egin dute hasierako asmoa.

Alde handia dago, jakina, gaur egungo *Egan*-en eta duela 70-75 urtekoaren artean. Orduko iluntasun frankistaren testuinguruan euskarazko aldizkari bat, bere xumean, eragin handiko pausoa zen, gutxienez itxaropena pizteko, eta pentsatzekoa da haren eragin positiboa berehala eta gertutik igarriko zutela aldizkariaren sortzaile eta bultzatzaileek, basamortu hartan arbola xume bat ere oasi oparoa baitzen. Eta duela 70 urteko euskara hutsezko *Egan* hura ez zen nolana hiko arbola, hura sortu zuten eta hartan idatzi zuten egileen izenak argi erakusten duen moduan.

Lehen oasi txikiak baino ez ziren tokian baso sarri ugari dago gaur egun, eta horien artean bere itzala emateko gai eta duin izan nahi du *Egan*-ek, eta horretan saiatuko gara Koro Seguiolak zuzendutako taldeko kideak hurrengo urteetan ere, 2018az geroztik saiatu garen bezala.

IDAZLANAK AURKEZTEKO
JARRAIBIDEAK

Idazlanak aurkezteko jarraibideak

Egan aldizkari seihilabetekaria da. Aldizkariaren aro berriko xede nagusia literatura arloko ikerketa-artikuluak argitaratzea da. Sail horretan aldizkariak leku egin nahi die saiakera eiteko idazlanei eta baita ikerketa materialak (erreferentziazko edota gai zehatz baten inguruko bibliografiak, corpus argitaragabeak...) direnei ere. Orobat argitara emango dira literaturaz diharduten liburuen aipamenak. Beste diziplina bati atxikiak izan arren, literaturarekin ageriko lotura izan dezaketen lanak ere aintzat hartuko dira.

Literatura azterketen lerroa ez ezik sorkuntzarena ere zabalik du *Eganek*, eta poesia, narrazio laburrak eta itzulpenak biltzen ditu, aldizkariaren ibilbideari jarraituz.

Jatorrizko idazlanak aurkezteko jarraibide hauek irakurgai daude aldizkariaren webgunean ere, «bidalketak» atalean:
<https://www.rsbap.org/ojs/index.php/egan>

Egan aldizkaria honako zerrenda, aurkibide eta datu-base hauetan dago: Aurkinet-Euskaldok; Dialnet; Euskal ondare bibliografiko digitalizatua; ÍNDICES-CSIC; Inguma, Euskal Komunitate Zientifikoaren datu-basea; LATININDEX (2.0 Katalogoa. 2018-); MIAR; REBIUN; ROAD, Directory of Open Access scholarly resources; SUDOC; WorldCat.

1. Jarraibide orokorrak

- Idazlan argitaragabeak onartuko dira.
- Jatorrizkoak euskarri elektronikoan (DOC(X) edo ODT formatuetan) bidaliko dira; PDF bertsio bat ere bidal daiteke. Lanen bidalketak online egin behar dira, OJS plataformaren bidez: <https://www.rsbap.org/ojs/index.php/egan/submissions>
OJS erabiltzeko zailtasunik izanez gero, bidali egan.bascongada@gmail.com helbidera.

- Ikerketa-artikuluak eta saiakera saileko lanak argitaratzeko, Erredakzio Kontseiluak bi kanpo-ebaluatzailearen iritzia jasoko du; gainerako idazlanek ez dute kanpo-ebaluaziorik izango. Artikuluaren testua anonimoa izango da. Egilearen datuak artikuluaren aparteko orrialde batean adieraziko dira: izen-abizenak, filiazioa (unibertsitatea, erakundea...), helbidea, telefono zenbakia eta helbide elektronikoa.
- Urteko lehen alean argitaratzeko, jatorrizkoak martxoaren amaiera arte bidal daitezke eta bigarren alerako, irailaren 15a arte.
- Testuak euskara batuan idatzita eta ondoren zehazten diren arauetara egokituta bidaliko dira.

2. Artikuluaren egitura eta formatua

2.1. Egitura

Testua ikerketa-artikuluaren ohiko atalez osatua egotea gomendatzen da: sarrera (artikuluaren gaia, helburuak eta metodologia zehaztuz), artikuluaren erdiko atalak, ondorioak eta, amaitzeko, bibliografia eta eranskinak.

2.2. Formatu orokorra

- **Izenburua:** Times New Roman 14, letra xehe lodian, erdian lerrotatua. Azpian, letra mota berean, ingelesez idatziko da.
- **Laburpena** eta **gako-hitzak:** izenburuak Times New Roman 12, letra xehe lodian, ezkerrean lerrotatuak. Laburpenaren testua paragrafo bakarrean, eta ingelesez ere idatziko da. Gako-hitzak ere euskaraz eta ingelesez adieraziko dira, eta gehienez ere bost idatziko dira.
- **Testua:** Times New Roman 12, justifikatua, lerroarte bakuna. Paragrafoaren hasieran 1,25 cm-ko koska utziko da, eta paragrafotik paragrafora lerro zuri bat.
- **Atalak.** Maila hauek bereiziko dira: 1. Lehen maila (12, letra xehe lodia); 1.1. Bigarren maila (12, letra xehe lodia); 1.1.1. Hirugarren maila (12, letra lodi etzana). Guztiak ezkerrean lerrotatuta joango dira eta amaieran punturik gabe.

- **Ortotipografia**

- Komatxo moten mailaketa: “xxx «xxx» xxx” . Komatxo bakanak (‘ ’) hitz bakanen adiera edo itzulpenak emateko erabiliko dira.
- Puntua beti ixteko komatxoen ondoren idatziko da: “esan zuen”.
- Letra etzanez joango dira beste hizkuntza batean idatzitako hitz solteak, metalinguistikoki erabilitako terminoak, liburuen izenburuak eta aldizkarien edo egunkarien izenak. Halaber, letra etzanez idatziko dira izen-abizenen ondoan aipatzen diren goitizenak: Juan Jose Alkain, *Udarregi*; bakarrik doazenean, letra arruntez.
- Etzanean edo komatxo artean diren hitzen ondoko deklinabide-atzikia marratxorik gabe idatziko da: *Eganen*.
- Siglak: maiuskula txikian.

2.3. Aipuak

- Lau lerro baino laburragoak “komatxo” artean testuan bertan jasoko dira. Aipu luzeak aparteko pasartean idatziko dira, testuko letra-tamaina berean, 2 cm-ko koskarekin lerro guztietan eta komatxorik gabe. Aipuaren aurretik eta ondoren tarteko lerro zuri bat utziko da.
 - **Bertsoa** denean 2 cm-ko koskarekin sartuko da, baina “komatxo” artean. Bertsoen edo olerkien hitzak lerro betean idazten direnean, bertso-lerroak bereizteko zehar-marra erabiliko da eta alde banatan zuriunea utziko da: xxx / xxx.
 - Salbuespen gisa bestelako jokabideak ere onar daitezke, testuaren segidak edo bestelako arrazoiek hala eskatzen badute.
- **Aipu barruko idazketa**
 - Aipuaren barruko paragrafo artean lerro zuririk ez sartu.
 - Idatzi gabe utzi den testu zatia kako zuzenen artean hiru eten-puntu jarrita adieraziko da.
 - Jatorrizko testuan ez dauden hitzak eransteako kako zuzenak erabiliko dira.

- Egileak nabarmendu nahi dituen hitzak letra etzanez jarriko dira.
- Oin-oharretako aipu luzeak koskarik gabe eta komatxo artean idatziko dira.
- Aipuaren amaierako puntua erreferentziaren ondoren ipiniko da.
- *Azpimarra gurea, itzulpena gurea* moduko oharrak erreferentzia bibliografikoaren ondoren idatziko dira: (Biasi, 1998. Itzulpena gurea).

2.4. Oin-oharrak

- Oharren deia zenbakien bidez egingo da, eta zenbakia puntuazio-markaren aurretik joango da.
- Orri-oinetan agertuko dira, eta ez testuaren bukaeran. Orri-oinen letra-tamaina: 10.

2.5. Erreferentzia bibliografikoak

APA arauak jarraituko dira erreferentzia bibliografikoetarako. Oinarrizko arauak azaltzen dira hemen. Xehetasun gehiago behar izanez gero, ikus:

<https://www.ehu.es/documents/2293351/2391784/normas_a_pa_tfg.pdf>

2.5.1. Testu barruko erreferentzia bibliografikoak

- Autorea-urtea sisteman antolatuko da, modu honetan: (San Martin, 2001, 195-196. or.).
- Autore ezberdinen aipamenak puntu eta komaz bereiziko dira: (Grésillon, 1990; Hay, 2002). Autore bakar baten lanak aipatzean, komaz banatuko dira: (Irigarai, 1953, 1954).
- Autorearen izena diskurtsoaren parte bada, aski da argitalpen urtea eta orriak adieraztea.
- Orrialde zenbakiak osorik idatziko dira: 316-319 (eta ez 316-9).
- Jarraikoak ez badira, komaz bereiziko dira: 5, 16.
- Liburukiak dataren ondotik jarriko dira, koma batez bereiziz: (Vinson, 1983, I, 5-46. or.).

2.5.2. Bibliografia

- Atal honetan zerrendatuko dira testuan zehar erabili diren erreferentzia guztiak, eta ez besterik, **Bibliografia** izenburupean: Times New Roman 12, letra xehe lodian, ezkerrean lerrotatua.
- Sarreren artean lerro zuririk ez, baina bigarren lerrotik aurrera 1 cm-ko koskarekin.
- Hurrenkera alfabetikoan antolatuko da. Autore batek lan bat baino gehiago duenean, sarrera bakoitzean errepikatuko da bere izena. Autore baten lanak kronologikoki zerrendatuko dira, eta urte bereko argitalpen bat baino gehiago aipatzen bada, letrak ezarriko dira urtearen jarraian: 1981a, 1981b... Beste autore batekin edo batzuekin egindako lanak bakarka egindakoaren ondoren joango dira, alfabetikoki eta kronologikoki zerrendatuak.
- Deitura(k) letra xehean, hasierakoa(k) salbu. Izenaren iniziala. Autore bat baino gehiago dagoenean komaz bereiziko dira, eta azken autorearen aurretik “&” zeinua jarriko da: Deitura, I., Deitura, I. & Deitura, I. Hiru autoretik gora “et al.” laburdura erabil daiteke, letra arruntez.

- **Liburuak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). *Izenburua*. Argitaralekua: Argitaletxea.

Artze, J. (2013). *Bizitzaren atea dukegu heriotza*. Donostia: Elkar.

- Sailak eta bildumak argitaletxearen ondotik idatziko dira, koma batez bereiziz:

Kardaberaz, A.^{js} (2004) [1761]. *Eusqueraren berri onac*. Bilbo: Euskaltzaindia, Euskararen lekukoak 23.

- Informazio gehigarria erantsi nahi denean, amaieran idatziko da kako zuzenen artean:

Bourdieu, P. (1992). *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil. [Gazt. ed., Kauf, T. (1995). *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Barcelona: Anagrama].

- **Liburuetako kapituluak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). Kapituluaren izenburua. In Argitaratzailearen izenaren iniziala. Deitura (arg.), *Liburuaren izenburua* (xx-xx. or.). Argitaralekua: Argitaletxea.

Mitxelena, K. (1981). Euskal literaturaren bereizgarri orokorrak. In A. Tovar et al. (arg.), *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* (259-278. or.). Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

- Izenbururik gabeko sarrerak edo hitzaurreak kako zuzenen artean adieraziko dira:

Mujika, L. M. (1979). [Hitzaurrea]. In J. M. Lekuona (arg.), *Ilargiaren eskolan* (7-14. or.). Donostia: Erein.

- **Artikuluak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). Artikuluaren izenburua. *Aldizkariaren izena, zenbakia, orrialdea-orrialdea.*

Etxeberría, G. (2001). Euskal kultura eta literatura 50eko hamarkadan. *Egan*, 3/4, 5-8.

<<http://www.liburuklik.euskadi.eus/jspui/handle/10771/28548>>

- **Egunkariak**

Egunkari baten data osoa eman behar denean, egilearen atzetik urtea bakarrik idatziko da eta data osoa egunkariaren izenaren ondotik:

Sarasola, I. (2016). Gabriel Arestiren *Harri eta Herri*-tik desagerturiko bi poema. *Berria* 2016-02-23.

- **Argitalpen elektronikoak** < > artean: <<http://journals.openedition.org/lapur dum/1211>>.

- Argitalpenari **doi** identifikatzailea (*Digital Object Identifier*) esleitu bazaio, urla ordezkaten du: doi: xx.xxxx

3. Artikuluen ebaluazioa

Ikerketa-artikuluak argitaratzeko, binakako ebaluazio sistema (itsu bikoitza) erabiliko da, zehazten den prozedura jarraituz. Jatorrizko artikulua jaso ondoren, lehenik Erredakzio Kontseiluak aztertuko du, ebaluatzeko onartzen edo baztertzen den erabakitzeko. Artikulua aldizkariak ezarritako arauetara egokitu ez bada, atzera bota dezake Erredakzio

Kontseiluak. Hala gertatuz gero, artikulua egileari itzuliko zaio moldaketak egin ditzan. Edozein kasutan, behin jatorrizkoa jasota, egileak astebeteko epean erabakiaren jakinarazpena jasoko du.

Artikulua ebaluatzeko onartzen bada, bi kanpo-ebaluatzailei bidaliko zaie azter dezaten. Haiak hilabete izango dute artikulua onartu, baldintzapean onartu edo baztertu erabakitzeko. Ebaluatzaileen iruzkin eta iradokizunak egileari itzuliko zaizkio eta hamabost eguneko epea izango du testu zuzendua bidaltzeko.

Argitaratu aurretik, egileak lanaren testu maketatua jasoko du eta astebeteko epea izango du egon daitezkeen akatsen berri eman dezan. Egileak zuzenketak bidali ezean, testua ontzat eman duela ulertuko da, edo aldizkariko arduradunak egingo ditu zuzenketak, horien gainean inolako erantzukizunik izan gabe.

Argitalpenaren ondotik, egilei aldizkariaren ale bana eta haren pdfa ere emango zaizkie.

